PROF. V. M. HVOSTOV JA PROF. L. I. ZUBOK

1870 UUS- AEG 1918

KESKKOOLI
X KLASSILE

RK „PEDAGOOGILINE KIRJANDUS“ 1946

Duplum

NSV LIIDU TEADUSTE AKADEEMIA
AJALOO INSTITUUT

UUSAEG

1870—1918

KESKKOOLI X KLASSILE

TOIMETANUD
PROF. V. M. HVOSTOV
JA
PROF. L. I. ZUBOK

2898

RK
„PEDAGOOGILINE KIRJANDUS"

TALLINN 1946

2

Bibliotheca
Universitatis
Tartuensis
(1946:471)

25320

A-15876

Sissejuhatus.

1870. a. puhkes sõda Prantsusmaa ja Preisimaa vahel. Prantsusmaa kaotas. Varsti pärast tema lüüasaamist, 1871. a. märtsis, toimus Pariisis esimene proletaarne revolutsioon ja seati sisse proletariaadi diktatuur — Pariisi kommuun.

Prantsuse-Preisi sõja ja Pariisi kommuuniga algab uue aja teine periood. See ajajärk lõpeb Esimese Maailmasõjaga, mis neli aastat, 1914—1918, vapustas maailma, ja Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooniga Venemaal.

Seega hõlmab siis selle raamatu sisu järgmist perioodi: alates esimese proletariaadi diktatuuri sisseseadmise üritusest Prantsusmaal kuni Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsioonini Venemaal. See on „kapitalismi algava languse, Pariisi kommuuni poolt kapitalismile antud esimese hoobi, vana „vaba" kapitalismi imperialismiks ümberkasvamise ja NSV Liidu Oktoobrirevolutsiooni jõudude abil kapitalismi kukutamise ajajärk, mis avas uue ajastu inimkonna ajaloos". (J. Stalin, S. Kirov, A. Ždanov, Märkusi õpiku „Uusaeg" konspekti kohta.)

Prantsuse-Preisi sõjast ja Pariisi kommuunist kuni Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsioonini Venemaal ja Esimese Maailmasõja lõpuni on möödunud peaaegu poolsada aastat. Selle aja kestel on inimkond üle elanud palju muudatusi, mis sügavasti on muutnud inimeste elu: tehnika areng on saavutanud ennenähtamatu taseme; kapitalism on jõudnud oma arengu uude, kõrgemasse faasi — imperialismi-staadiumi; töölisklass on suuremas osas maades asutanud massilisi sotsialistlikke parteisid; Euroopa poliitilises geograafias on toimunud suur muutus: tekkis uus riik,

Saksa keisririik, mis ähvardas kõigi oma naabrite julgeolekut; imperialism ajas teravaks kõik kapitalistlikule korrale omased vastuolud. Ei olnud vähe sõdugi sellel ajajärgul: Vene-Türgi, Hispaania-Ameerika, Vene-Jaapani sõda, Balkani sõjad ja hulk koloniaalsõdu; viimaks läks 1914. a. lahti Esimene Maailmasõda. See oli imperialistlik sõda. Bolševike partei õpetab vahet tegema õiglaste ja ebaõiglaste sõdade vahel; ta õpetab võitlema ebaõiglaste sõdade vastu ja nõuab patriotismi ning kõrgeimat vahvust õiglastes sõdades.

Uue aja teisel perioodil tuli päevakorrale sotsialistlik revolutsioon, mida töölisklassi suured juhid olid ammugi juba ennustanud; Venemaa töölisklass, olles liidus talurahvaga, kukutas tsaristliku isevalitsuse 1917. a. märtsis, ja pärast seda, 7. novembril, kukutas ka kapitalistide ja mõisnikkude võimu. Vene töölisklass oskas saavutada selle võidu enne kõike sellepärast, et temal oli tõeliselt revolutsiooniline partei, suur bolševike partei Lenini ja Staliniga eesotsas.

Uue aja teist perioodi võidakse jagada kahte etappi: esimese järgu kestel on imperialism alles kujunemas; see etapp hõlmab XIX sajandi kolme viimast aastakümmet. XX sajandi algusega avaneb teine etapp: sel ajal on imperialism juba täiesti välja arenenud.

I peatükk.

PRANTSUSE-PREISI SÕDA JA TEISE KEISRIRIIGI LANGEMINE.

Prantsuse-Preisi sõja tekkimine.

Pärast Austria üle saadud võitu 1866. a. ühendas Preisimaa enese ümber kõik Põhja-Saksamaa väikeriigid ja moodustas 1867. a. Põhja-Saksa liidu. Selles liidus mängis Preisi tagurlik monarhia juhtivat osa. Aga neli Lõuna-Saksa riiki — Baieri, Baaden, Württemberg ja Hessen — olid Põhja-Saksa liidust välja jäänud. Saksamaa lõplikuks ühendamiseks tuli Preisimaal astuda veel üks samm — laiendada oma valitsusvõimu ka Saksamaa lõunaosale.

See viimane samm oli aga kõige raskem: Prantsuse valitsus ei tahtnud sugugi, et Prantsusmaa idapiiri äärde oleks tekkinud niisugune agressiivne ja kardetav naaber nagu ühendatud Saksamaa Preisimaaga eesotsas. Preisi valitsus, keda juhtis Bismarck, hakkas kohe pärast Austria lüüasaamist ette valmistama sõda Prantsusmaaga.

Tol ajal valitses Prantsusmaal Napoleon III. Viimaseil aastail kiusasid teda ebaõnnestumised. Suur osa kodanlusest ei olnud tema poliitikaga rahul. Vabariikliku riigikorra pooldajate propaganda tugevnes, eriti paistis silma hiilgav kõnemees, noor advokaat Gambetta.

Kasvas ka töölisklassi rahulolematus.

Prantsuse proletariaadi seas suurenes Internatsionaali populaarsus. Ikka enam ja enam töölisi hakkas sotsialistlikkude ideede poolehoidjaiks. Tõsi, sotsialistlikult häälestatud töölised oma suuremas osas ei olnud veel marksistid. Enamik neist oli prudonistide ja blankistide mõju all.

1870. a. jaanuaris mõrvas prints Pierre Bonaparte, keisri nõbu, pidades end karistamatuks, vabariikliku ajakirjaniku Victor Noir'i. Tapetu matusele kogunes umbes 200 000 inimese ümber; toimus võimas demonstratsioon keisririigi vastu; kajas hüüdeid: „Kättemaks!", „Elagu vabariik!", „Surm Bonaparte'idele!"

Valitsus hakkas oma vaenlasi julmalt taga kiusama. Erilise vihaga tormas ta tööliste kallale. Aga vangistamised ei aidanud Napoleon III-ndat. Liikumine teise keisririigi vastu üha kasvas.

Seda nähes otsustas Napoleon III katsuda parandada oma seisukorda sõja abil. Ta oletas, et võidukas sõda Preisimaaga võiks tugevdada tema autoriteeti. Ta arvas, et kui tal õnnestub takistada Preisimaad tugevamaks muutumast, siis prantsuse kodanlus teeb ta uuesti oma ebajumalaks, andestab talle kõik ta ebaõnnestumised ning vead ja lepib tema despotismiga. Ettekäändeist sõja alustamiseks ei olnud puudust. Bismarck käitus väga väljakutsuvalt. Bismarck teadis, et Preisi sõjavägi on Prantsuse omast tugevam, ja provotseeris sõda. 1870. a. juulis solvas ta meelega Prantsusmaad. 19. juulil 1870 kuulutas Prantsusmaa Preisimaale sõja.

Prantsusmaa lüüasaamine.

Sõda alustades arvestas Napoleon halvasti oma jõudu. „Meie oleme valmis, me oleme täiesti valmis," kinnitas Prantsuse sõjaminister seadusiandvale korpusele. Need olid tühjad sõnad. Korratus ja segadus valitses kõikjal.

Sõjaväel puudus üldine juhatus, ei olnud kindlat sõjaplaanigi. Mitte ainult soldateil, vaid ka ohvitseridel puudus kõige hädavajalikum. Oli puudus isegi sõjategevusekaartidest. Sõja esimestest päevadest alates juba ilmnes Preisi sõjaväe rõhuv üleolek. Ta jõudis prantslastest ette nii mobilisatsioonis kui ka piirile koondumises. Preislastel oli peaaegu kahekordne arvuline ülekaal. Nende juhtkond teostas visalt oma väljatöötatud sõjaplaani. Soldatite vahvusest hoolimata tuli prantsuse diviisidel vastu võtta üks kaotus teise järel. Kahest prantsuse armeest panid preislased ühe kinni Metzi kindlusesse, teise lõid tagasi Sedan'i juurde. Selle armee juures oli keiser ise. 1. septembril piirasid preislased Sedani armee sisse.

Üks Saksa riigipäeva saadik, kes viibis preisi peakorteris, kirjeldab selle päeva sündmusi oma päevikus järgmiselt:

„Läbi mõnest kohast lõhkikärisenud udu paistsid Maas'i läikivad veed ja Sedani hämarad piirjooned. Kõik muu oli peidetud uttu. Prantsuse armeel, keda tagant kaitsesid jõgi ja kindlus, oli kindel positsioon. Kas võisid prantslased oletada, et neist möödutakse selja tagant? Vaevalt küll. Niisugust julget sammu meie poolt nad ei aimanud.

Raudne vöö tõmbus kõvemini kokku, surudes marssal Mac-Mahon'i armeed koomale. Mürsud langesid juba Sedani. Linnas ja aguleis algasid tulekahjud. Ma ise lugesin neid üle kümne. Seejuures oli prantsuse vägi kitsasse ruumi nii kokku surutud, et ei võinud olla kõnetki mingisugustest õigetest taktikalistest manöövritest."

Keskpäeval hakkasid prantsuse väed kiiresti taganema Sedani kindlusse.

Oma romaanis „Lagunemine" on Zola andnud selle põgenemise kirjelduse. „Inimhulk voolas Sedani kaevikute poole sogase uputusena, meenutades pori ja kivide hunnikut, mille äike on kiskunud lahti mägedelt ja viib oru sügavusse... Kas võis seda õnnetuile pahaks panna pärast seda, kui nad olid lamanud tervelt 12 tundi liikumatult ootuses, nägematu vaenlase mürskude all, kelle vastu nad ise olid võimetud? Nüüd hävitasid neid patareid rindelt, külgedelt, tagant, tuli ristles ikka tugevamini ja tugevamini, sedamööda, kuidas vägi põgenes linna. See oli täielik hävitamine selle porise augu põhjas, kuhu ta oli pühitud. Mõned 7. korpuse polgud taganesid natuke korralikumalt. Aga teiste osade seas ei olnud enam olemas aukraade ega ülemust; oli ainult

mõttetu tunglemine, kõigi säilinud jäänuste segu: ratsaväelased, aafrika sõdurid, laskurid, jalaväelased, enamasti relvadeta, poristes lõhkistes mundrites, nõgiste käte ja nägudega, punaste, koobastest väljatungivate silmadega ja sõimust pundunud huultega. Aeg-ajalt kihutas mööda hobune ilma ratsanikuta, lükates ümber sõdureid, ajades inimhulgale hirmu peale. Siis lendasid ülepeakaela segipaisatud patareide kahurid, kahurväelased, kes ratsutasid nagu pöörased ja ajasid puruks kõik, mis ette juhtus. Karja müdin ei lakanud, kokkusurutud inimhulk põgenes tiheda massina, momentaanselt täites tekkivat tühikut, instinktiivselt püüdes võimalikult kiiremini pääseda sinna, varjupaika, kindluse seina taha." Selline oli jube hind, mis Prantsusmaal tuli maksta hoolimatuse eest sõjalise ettevalmistuse vastu.

Keegi prantsuse kindral tegi Napoleon III-le ettepaneku üritada läbitungi preislaste ridadest, et relvaga käes kas teha endale teed või hukkuda sõjatandrel. Kuid keiser keeldus seda tegemast ja käskis tõsta valge lipu. Ta oli otsustanud vaenlasele alla anda.

Õhtul ratsutas lahingut jälgiva Preisi kuninga Wilhelmi juurde ohvitser ja teatas: „Sedan kapituleerub kogu armeega ja keiser Napoleon III-ga, kes viibib kindluses."

Alustades sõda Preisimaaga arvas Napoleon, et ta päästab oma riigi. Tõeliselt hukutas ta selle lõplikult.

4. septembri revolutsioon 1870. a.

Kui Pariisis levis sõnum Sedani katastroofist, algas Prantsuse pealinnas 4. septembril ülestõus. Ülestõusnud rahvas tungis seadusiandva korpuse hoonesse ja nõudis vabariiki ning kodumaa kaitsemist. Rahvas sundis Gambetta, ühe väheseist rahvasaadikuist-vabariiklastest, teatama keisri troonilt kukutamisest ja vabariigi välja kuulutama.

Viivitamata moodustati ajutine valitsus. Sellesse läksid kodanlikud vabariiklased, nende seas Gambetta, aga ka kindlad monarhistid. Uue valitsuse juhiks ja sõjaministriks hakkas monarhist Trochu. Ajutine valitsus võttis endale

Rahva demonstratsiooni laialiajamine Pariisis Prantsuse-Preisi sõja ajal.

nimeks „rahvusliku kaitse valitsus". See valitsus oli rahvale vaenulik.

Prantsuse proletariaat oli alles nõrgalt organiseeritud. Revolutsioonilise massipartei puudumine oli põhjuseks, miks Pariisi töölised ei takistanud kodanlikul ajutisel valitsusel haaramast võimu, mis oli Napoleon III käest langenud.

Marx töölisklassi ülesandeist.

Kui sõda algas, pöördus Internatsionaali peanõukogu üleskutsega kõigi maade tööliste poole. Selle üleskutse kirjutas Marx. Piitsutades Napoleon III valitsust näitas Marx ühtlasi, et saksa tööliste peaülesandeks on takistada

selle sõja muutumist annektsionistlikuks sõjaks. Oli põhjust karta, et Bismarck ei rahuldu Saksamaa ühendamisega, vaid et ta ihaldab vallutada Prantsuse maa-alasid ja riisuda Prantsusmaad. Marxi üleskutse leidis vastukaja prantsuse ja saksa töölistes. Paljudes Saksamaa ja Prantsusmaa linnades protestisid töölised miitinguil ja koosolekuil Bismarcki sõjapoliitika vastu. Saksa tööliste juhid August Bebel ja Wilhelm Liebknecht pisteti oma protesti eest vangi.

Pärast lahingut Sedani juures oli Saksamaa ühendamine kindel. Prantsusmaa ei võinud nüüd enam mõeldagi selle teostamise takistamisele. Ümberpöördult, temal endal oli karta Bismarcki vallutuspoliitikat. Seda arvesse võttes andis Internatsionaali peanõukogu pärast 4. septembri sündmusi Prantsuse-Preisi sõja asjus välja uue üleskutse, mille autoriks oli jälle Marx. See üleskutse kutsus saksa töölisi võitlema õiglase rahu tegemise eest Prantsuse vabariigiga, ilma viimasele kuuluvate maade vallutamiseta. Marx tervitas Prantsusmaa kuulutamist vabariigiks ja tegi siinsamas selgeks, et „rahvusliku kaitse valitsus" on prantsuse rahva vaenlaste valitsus. Marx ei pidanud küll võimalikuks seda valitsust kohe kukutada, aga ta veenis prantsuse töölisi igati kindlustama oma organiseerimist ja valmistuma võitlusse kodanlastega.

Masside võitlus „rahvusliku reetmise valitsuse" vastu.

Pärast Sedani katastroofi oli tee Pariisi vaba ja saksa sõjaväed liikusid Prantsusmaa pealinna poole. Vaenlase tagasilöömiseks nõudsid Pariisi töölised rahvale relvi. Juba keisririigi ajal formeeriti 60 pataljoni rahvuslikku kaardiväge, peaasjalikult kodanlastest. Töölistele järele andes tuli ajutisel valitsusel nüüd Pariisis luua veel 200 uut pataljoni, mis koosnesid töölistest, käsitöölistest ja väikse-

mapalgalistest teenistujatest. Nii oli kodanlus sunnitud relvastama Pariisi rahvast, kuid see tähendas — relvastada revolutsiooni. 19. septembril piirasid sakslased Pariisi sisse. Rahvuskaardi uued pataljonid astusid üksmeelselt välja kodulinna kaitseks. Pariisi rahvahulga rinda täitis armastus kodumaa vastu. Oldi valmis surema, aga mitte laskma sakslasi vabariigi pealinna.

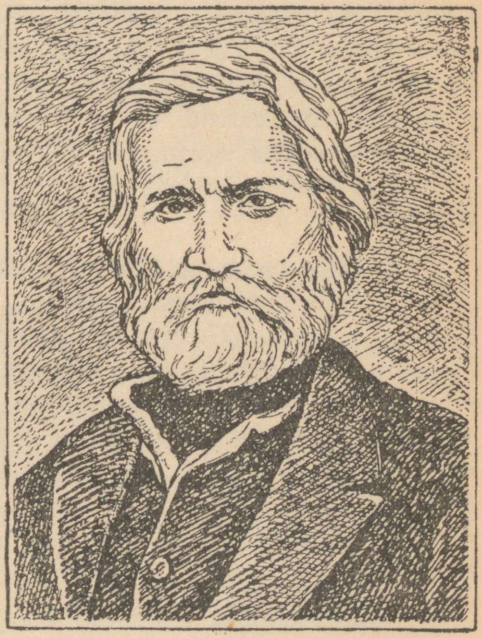

Auguste Blanqui.

Ajutises valitsuses nõudis Gambetta energilist kodumaa kaitsemist ja vaenlasele vastupaneku organiseerimist. 7. oktoobril lendas Gambetta õhupallil sissepiiratud Pariisist välja. Ta läks Tours'i, et sealt organiseerida rahvuslikku kaitset. Gambetta ja ta abiliste pingutuste ning energiaga õnnestus innustada maad ja kihutada ta rahvas võitlust jätkama. Ühe kuuga lõi Gambetta uued armeed. Neil oli juba eeldusi edukaks võitluseks — Metzi ja Pariisi piiramine pidas peaaegu kõiki vastase jõude kinni.

Gambetta väed alustasid edukalt tegevust. Kodumaa hädad tõstsid prantslaste mehisust. Väed võitlesid hämmastama-paneva vahvusega, tekitades vaenlases imestust.

Loire'i armee võttis ette pealetungi sakslaste vastu Loire'i jõe keskjooksul, ja pärast ägedat võitlust Coulmiers' juures 7. novembril vallutas Orleans'i linna. Osa Loire'i armeest eraldati nõndanimetatud ida-armeeks kindral Bourbak'i juhatuse all, kes pidi abistama Belfort'i kindlust. Belfort pani sangarlikult vastu ja talus piiramise kuni sõja lõpuni. Belfort'i kaitsemisel rakendasid prantslased meetodeid, mis vene armee oli välja töötanud Sevastoopoli kaitsemisel. Pariisi kaitsjad püsisid niisama kindlatena vaenulike vägede rõngas. Nad teadsid, et kui saksa väejõugud tungivad Prantsusmaa territooriumile, siis muudavad nad kõik tule ja mõõga ohvriks, rüüstavad vara, tapavad või vigastavad inimesi.

Rahvuslik reetmine lõpetas prantsuse rahva vastupanu. Aluse sellele pani marssal Bazaine, kes juhtis Metzis sissepiiratud armeed. 27. oktoobril teostus Metzi häbistav kapitulatsioon 173 000-pealise armeega. Preislastel vabanesid suured jõud Gambetta armeedega võitlemiseks. Sõnum Metzi alistumisest mõjus kogu maal vapustavalt. Käärimine rahvamassides kasvas sedamööda, mida enam Pariisi kodanlus, hirmul relvastatud rahva ees, laskis paista valmisolekut Pariisi ilma võitluseta ära anda ja sakslastega igal tingimusel rahu teha. „Rahvusliku kaitse" valitsus osutus „rahvusliku reetmise" valitsuseks.

Valitsus kartis, et relvastatud töölised pööravad relvad kodanluse vastu. Kindral Trochu korraldas meelega lootusetuid väljatunge, arvestades, et rahvuslikud kaardiväelased saavad lüüa ja hävitatakse preislaste poolt. Välisasjade minister Jules Favre alustas salaja rahuläbirääkimisi Bismarckiga. Kuuldused „rahvusliku kaitse" valitsuse reetlikkusest jõudsid töölismassideni.

Siis valisid revolutsioonilised töölised ja käsitöölised 20 ringkonnas, milleks jagunes Pariis, valvekomiteed või-

mude tegevuse kontrollimiseks. Igast ringkonnakomiteest valiti saadikud, kes moodustasid valve-keskkomitee, mis sai nimeks kahekümne ringkonna komitee. Nii tekkis siis „rahvusliku kaitse" komitee kõrvale kahekümne ringkonna komitee näol tööliste ja käsitööliste poliitiline organisatsioon.

Bazaine'i reetlikkus ja kuuldused eelseisvast vaherahust sakslastega suurendasid rahva pahameelt. 31. oktoobril liikusid Pariisi töölised ja käsitöölised linna raekoja poole hüüetega: „Elagu kommuun!" Rühm blankiste tungis raekotta ja kuulutas välja valitsuse kukutamise. Aga kuni vaieldi uue, revolutsioonilise valitsuse koosseisu üle, jõudis kohale kindral Trochu väesalk ja võttis raekoja enda valdusse.

„Rahvusliku kaitse" valitsus tõotas anda amnestia kõigile vastuhakkamisest osavõtnuile, kuid murdis varsti oma sõna. Umbes 60 vastuhakkamisest osavõtnut vangistati. Blanqui'l õnnestus põgeneda ja jääda peitu. Mõne kuu pärast mõisteti ta tagaselja surma.

Juba jaanuarikuus hakkasid linnas jahu-tagavarad lõppema. Kaupmehed peitsid toiduainete-tagavarad ära. Töölised ja nende lapsed nälgisid, sest leivaportsjon vähendati miinimumini. Ja viletsa leivapala pärast tuli naistel ning lastel seista järjekorras varasest hommikust peale külma ja lumelörtsi käes ilma soojade rõivasteta, sageli katkiste jalatsitega. Turul maksis koera- ja kassiliha 5 franki nael, aga hobuselihale ei tohtinud töölised tema kalliduse pärast mõeldagi. Üks sibulamugul maksis 50 franki. Kütet ei olnud, ja elanikkond hakkas lammutama maju ning planke ja raiuma puid bulvareilt. 26. detsembril alustasid sakslased Pariisi tulistamist kahureist. Pommitamine viis seisukorra raskuse äärmuseni. Mürskudega lõhuti palju maju, millede elanikud jäid tänavale. Sakslased tulistasid metsikult haiglaid, hävitasid kunsti mälestusmärke.

Rahvas sai aru, et tekkinud seisukord on „rahvusliku kaitse" valitsuse reetlikkuse tulemus. 22. jaanuaril katsetasid blankistid uut ülestõusu, aga see suruti alla nagu ülestõus 31. oktoobrilgi.

Rahvuskogu.

28. jaanuaril 1871 jõudis valitsus sakslastega kokkuleppele vaherahu asjus. Pärast seda hakkas ta kiirustama rahvuskogu valimistega. Monarhistid ja vaimulikud levitasid provokatsioonilisi kuuldusi, et töölised ei tahtvat töötada, eelistades „logelemist" ja palgasaamist rahvuslikust kaardiväest, ja et nad seepärast seisavadki sõja jätkamise poolt sakslastega. Talupoegi veendi, et sotsialistid tahavad neilt maa ära võtta. Selle valeliku kihutustöö tagajärjel valis talupoegkond rahvuskogusse peaasjalikult jõukaid talupoegi, katoliku preestreid, mõisnikke ja suurkodanlaste esindajaid. 750 saadikust osutus 450 monarhistideks.

Kohe oma esimesel koosolekul keeldus rahvuskogu tunnistamast Prantsusmaad vabariigiks — ta lootis monarhia uuesti jalule seada. Valitsuse juhiks valiti monarhist Thiers, Orleans'i dünastia poolehoidja, kes kuningas Louis Philippe'i ajal oli korduvalt ministriks olnud. Napoleon III ajal oli ta seadusiandva korpuse liikmeks, kuid orleanistina oli ta opositsioonis valitsusega.

Thiers oli kodanluse truu teener ja sealjuures väga kaval poliitik. Ei saa eitada Thiers'i arukust, aga ta oli siiski eemaletõukav isik. Ta oli kasuahne, autu ja halastamatu inimene. Ta ei sallinud töölisi ja oli võimeline igasuguseks alatuseks kapitalistliku korra vaenlaste vastu. Ta välimuski oli vastik. Marx kutsus teda „kääbus-koletiseks". „Thiers," kirjutas Marx, „on truu ainult oma täitmatule rikkuseahnusele ja inimeste vihkamisele, kes soetavad talle seda rikkust." (M a r x, Valitud teosed, II k., lk. 388.)

Rahvuskogu pidas alguses oma istungeid Bordeaux's, kuid hiljem asus ta Versailles'sse. Pariisis töötada ta ei tahtnud ja kartis, sest Pariisi tööliste, käsitööliste ja haritlaste seas kasvas ikka enam revolutsiooniline liikumine. Veebruaris asutati rahvusliku kaardiväe keskkomitee, kuhu kuulusid kõigi pataljonide esindajad, kusjuures sinna valiti ka mõned silmapaistvad sotsialistid. Nähes, kuidas revolutsiooni jõud kasvavad, otsustas Thiers kiirustada pealetungiga Pariisi töölistele. Valitsus hakkas sõjaväge Pariisi koondama.

Märtsi keskel tegi rahvuskogu rahvuskaardilt relvade äravõtmise otsuse. Lähenes otsustav võitlus Versailles' valitsuse ja revolutsioonilise Pariisi vahel.

II peatükk.

PARIISI KOMMUUN.

1871. a. 18. märtsi revolutsioon.

Ööl vastu 18. märtsi viidi valitsuse väed Montmartre'i kõrgustikule Pariisi põhjaosas, et haarata enda kätte seal seisvad rahvuskaardi suurtükid. Varasel hommikutunnil jõudsid sõjaväed mööda tühje tänavaid takistamatult Montmartre'ini.

Kahurite juures seisev rahvuskaardi väikearvuline vahtkond ei suutnud vastu panna. Kahurid olid varsti soldatite käes. Aga neid kohe ära viia ei taibatud — ei olnud hobuseid; need saadeti hilinemisega alles hommikul kella kaheksaks. Selle aja sees jõudis linnas tekkida rahutus. Montmartre'i ümber kogunes töölisi ja kaardiväelasi.

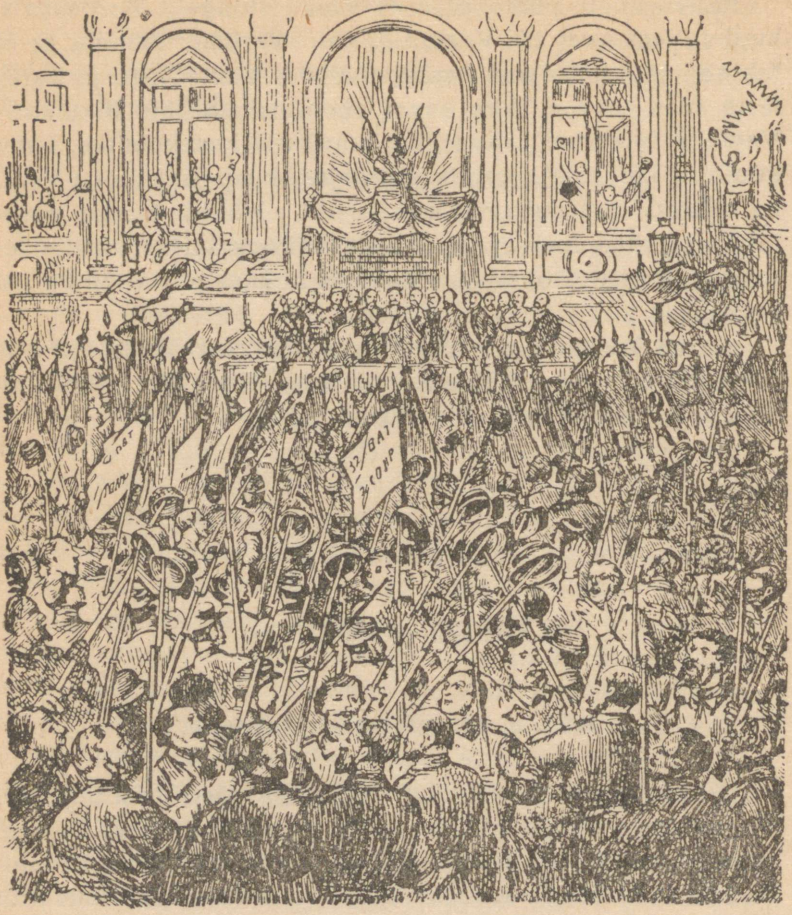

Kommuuni väljakuulutamine.

Nende etteotsa asus ringkonna valvekomitee ja naiste salga saatel liiguti Montmartre'ile. Kolonn läks künka harjale ja liikus sinna rivistatud soldatite poole. Kindral Leconte käskis soldateid rahvale tule avada. Ent soldatite

ridadest astus kohe allohvitser välja ja hüüdis: „Püssipärad ülespoole!" Ja soldatid kuulasid tema ning mitte kindrali sõna. Nad keeldusid rahva sekka laskmast. Leconte hüüdis uuesti: „Tuld!", aga ta vangistati. Soldatid hakkasid vennastuma rahvuslike kaardiväelastega. Montmartre jäi koos seal asetsevate kahuritega rahvuskaardi kätte.

Thiers sai aru, et temal ei õnnestu desarmeerida revolutsioonilist Pariisi.

Ta andis käsu regulaararmee jäänused viibimatult Pariisist välja viia ja põgenes kiiresti Versailles'sse, et seal koguda jõude võitluseks Pariisi vastu.

18. märtsi õhtuks olid rahvuskaardi osad vallutanud kõik valitsusasutised. Raekoja ja sõjaministeeriumi hooneil lehvisid punased lipud.

1871. a. 18. märtsil toimus maailma esimene proletaarne revolutsioon. Esimest korda ajaloos kukutati kodanluse võim. Võim Pariisis oli rahvuskaardi keskkomitee käes, kes valiti pealinna relvastatud tööliste ja käsitööliste poolt. Algas kodusõda proletariaadi ja kodanluse vahel.

Võitluse algusest peale andis end prantsuse proletariaadil teravasti tunda tugeva revolutsioonilise partei puudumine, kes oleks suutnud teda õieti juhtida võitluses. Rahvuskaardi keskkomitee tegi rea vigu. Ta ei osanud lõplikult ära kasutada 18. märtsi võitu, ega alustanud kohe pealetungi Versailles'le, et purustada see kontrrevolutsiooniline pesa enne, kui Thiers oleks jõudnud koguda kontrrevolutsioonilisi jõude.

Teiseks keskkomitee veaks oli liigne ja kahjulik pedantsus, mida ta ilmutas, kui kiirustas võimu üle andma valitud organile. Keskkomitee teatas, et ta peab oma volitusi ainult ajutisteks. Need pidid kestma ainult seni, kuni toimub üldine hääletamine Pariisi kommuuni nõukogu valimiseks.

Kommuuni väljakuulutamine.

26. märtsil toimus kommuuni nõukogu valimine. Valiti 85 inimest, kellest 21, kes olid valitud kodanlikes kvartaalides, osutusid kommuuni vaenlasteks ja lahkusid sellest varsti. Ülejäänute seas oli 30 töölist, kuna teised olid demokraatliku intelligentsi seast: teenistujad, arstid, kooliõpetajad, ajakirjanikud jne. Niiviisi moodustus kommuuni nõukogu Pariisi töötava rahva esindajaist. Juhtivat osa selles mängisid töölised.

Kommuuni poolehoidjate meeleolu üle valimispäeval võib otsustada järgmise katkendi järgi romaanist „Insurgent", mille on kirjutanud kommuuni nõukogu liige J. Vallès.

„Milline päev!

Sõbralik hele päike kuldab kahurisuid, lillede lõhn, lippude sahin, revolutsiooni müra — revolutsiooni, mis voolab rahulikult ja suursuguselt nagu helesinine jõgi. See värin, see valgus, vaskpasunate helid, pronksi hiilgus, lootuste puhangud, kuulsuse aroom — on ikka, mille pärast võidukas vabariiklik armee võib uhkusest ja rõõmust üle keeda.

Sarvepuhujad, puhuge väljaastumiseks!

Trummid, põrutage lahingusse!

Sülele mind, seltsimees; su juustes on halli nagu minulgi! Ja sina, poju, kes sa mängid barrikaadi taga, tule lähemale — ma suudlen sind. 18. märtsi päev avas sinu ees toreda tuleviku, mu poiss. Sa oleksid nagu meie võinud kasvada pimeduses, pladistada mööda pori, sipelda veres, lämbuda häbist, taluda sõnul väljendamatuid autuse piinu.

Sellel on lõpp!"

28. märtsil toimus kommuuni väljakuulutamine. Ülevalt ning pidulikult märkis rahvas võimu vallutamist töölisklassi poolt.

Raekoja plats ja naabertänavad olid rahvast ja rahvuskaardiosi täis. Tribüünile olid asetunud rahvuskaardi keskkomitee ja kommuuni nõukogu liikmed. Uks osavõtjaist kirjeldab oma memuaarides kommuuni väljakuulutamist nii:

„Keskkomitee teatab oma volituste tähtaja lõppemisest ja annab võimu kommuunile üle. Valitute nimed kattuvad kõrvulukustavate hüüetega: „Elagu kommuun!"

Trummid põrisevad, kahurite mürin paneb maapinna värisema. „Rahva nimel, kommuun on välja kuulutatud!" teatab rahvuskaardi keskkomitee liige tööline Renvier.

Kõnesid ei olnud, ainult hüüded: „Elagu kommuun!"

Orkestrid mängivad „Marseljeesi" ja „Sõjarännaku laulu". Tuhanded hääled laulavad kaasa."

Parteid kommuunis.

Kommuuni nõukogus ei olnud ühtset parteid. Selles olid koos blankistid, prudonistid ja „uued jakobiinid". Jakobiinid olid väikekodanlikud demokraadid, kuid harilikult ühes nõus blankistidega, moodustades koos kommuuni nõukogu „enamiku". „Vähemiku" moodustasid prudonistid. Rühmitiste võitlus nõrgestas muidugi kommuuni nõukogu.

„Enamikus" mängisid blankistid juhtivat osa. Nad juhtisid Pariisi kaitsemist ja võitlust kontrrevolutsiooni vastu. Blankistid kui ka jakobiinid olid tugeva revolutsioonilise diktatuuri pooldajad. Nad olid nõrgalt töölistega ühendatud ja püüdsid maksma panna mitte töölisklassi diktatuuri, vaid käputäie revolutsionääride diktatuuri. Blankistide seas mängis silmapaistvat osa noor ajakirjanik Raoul Rigaud, kes oli kommuuni prokuröriks. Olgugi küll suure hilinemisega, aga Raoul Rigaud astus halastamatu võitluse teele revolutsiooni vaenlaste vastu. Vastuseks versailaste metsikustele hakkas tema teostama klassiterrorit.

Kommuuni nõukogu „vähemik", s. t. prudonistid — olid revolutsiooni vaenlaste vastu juhitud terrori vastased ja eitasid revolutsioonilise diktatuuri vajadust.

Kommuun, riigi uus tüüp, nõukogude võimu algidu.

Kommuun ei võinud kasutada Prantsusmaa vana kodanlikku riigiaparaati. Nagu iga teise kodanliku riigi aparaat,

oli temagi kohandatud ja välja koolitatud töötavate masside rõhumiseks.

Pärast 18. märtsi revolutsiooni põgenes osa ametnikke Versailles'sse, aga need, kes jäid kohale, võtsid uue võimu saboteerimisega vastu. Nad püüdsid kommuuni nõukogul igati takistada Pariisi valitsemise korraldamist ja ettevalmistamist versailaste vastu võitlemiseks. Nii leidis näiteks tööline Theiss, kelle kommuuni nõukogu oli määranud postivalitsuse juhatajaks, peaaegu kõik oma osakonnad kinni olevat. Eriti laialt rakendati sabotaaži raudteedel. Ametnike sabotaaž näitas kommunaaridele praktiliselt vana riigimasina purustamise vajadust. Kommuunil seisis ees tähtsaim ülesanne: luua vana asemele oma, täiesti uus riigiaparaat.

Seda tööd algas kommuun armeest peale. Kommuuni esimeseks dekreediks oli määrus vana armee kaotamise kohta. Tema asemele seati rahvuskaart.

Kõrgeim riigiorgan, kommuuni nõukogu, valiti üldise hääletamise teel. Kommuuni liikme, kes ei täitnud temale pandud usaldust, võisid tema valijad jälle tagasi kutsuda. Kommuuni nõukogu andis seadusi. Nende seaduste ellurakendamiseks asutas kommuun 10 komisjoni (finants-, toitlus-, ühiskondliku julgeoleku komisjon jt.). Iga komisjoni juhatajaks oli mõni kommuuni nõukogu liige. Nii rakendasid kommuuni nõukogu liikmed ka ise nõukogu poolt väljaantud seadused ellu. Komisjonid andsid oma tegevusest aru kommuuni nõukogule. Riigiteenistujad said tasu, mis oli võrdne töölise keskmise töötasuga. Kommuun kaotas endise politsei. Relvastatud töölised pidasid ise linnas korda. Kirik lahutati riigist. Paljud kirikud ja kloostrid muudeti rahvaklubideks.

Oma tööd tegi kommuun toetudes töölistele, ametiühinguile ja revolutsioonilistele klubidele. Suureks abiks olid kommuunile naistöötajad. Naised võtsid aktiivselt osa ka Pariisi kaitsemisest versailaste vastu. Organiseeriti nais-

pataljongi õpetaja Louise Michel'i juhtimisel. Töölised toetasid kõigest jõust oma valitsust, paljastasid kodanlaste kontrrevolutsioonilist tegevust, aitasid võidelda spekulatsiooni vastu.

Kommuuni kogu tegevus tõendab, et ta oli uut tüüpi riik, oli proletariaadi riik. Pariisi kommuun oli proletariaadi diktatuuri esimene katse. Ta oli nõukogude võimu algkuju. „Nõukogude vabariik," ütleb Stalin, „on siis see otsitud ja viimaks leitud poliitiline vorm, mille raamides peab teostuma proletariaadi majanduslik vabanemine, on sotsialismi tõeline võit.

Pariisi kommuun oli selle vormi idu. Nõukogude võim osutub tema arenguks ja lõpuleviimiseks. (Stalin, Leninismi küsimusi, 11. tr., lk. 35.)

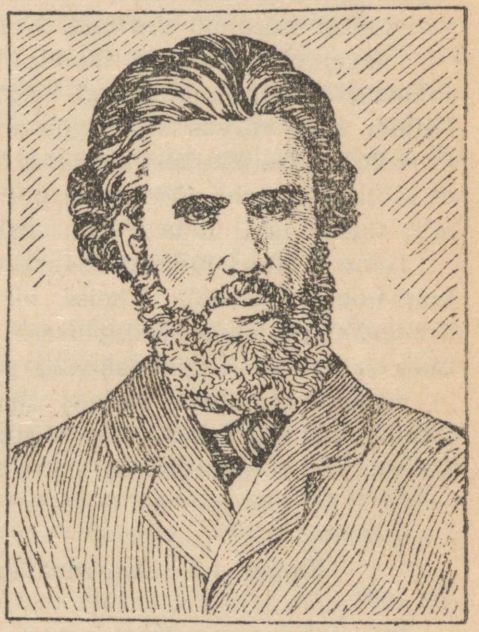

Varlin.

Kommuuni tegelased.

Kommuun tõi tööliskeskusest esile hulga tähelepandavaid organisaatoreid. Kommuuni parimaid tegelasi oli Varlin, kes juhtis intendantuuri. Varlin sündis vaeses talupoja perekonnas. 13-aastaselt tuli ta Pariisi ja hakkas

raamatuköitmist õppima. Tal tuli päevas 12—14 tundi töötada, aga ta leidis siiski aega lugemiseks ja õppimiseks. 18. aastast alates võttis ta tegevalt osa töölisliikumisest, organiseeris streike, ametiühinguid, vastastikuse abiandmise kassasid, tööliste kooperatiive.

Varsti muutus Varlin üheks I Internatsionaali juhtivaks tegelaseks Prantsusmaal. Ta vangistati kaks korda, aga vanglad ei murdnud Varlini'i.

Varlin ei pääsenud mööda prudonismi mõjust, mis Prantsusmaal Internatsionaali sektsioonides oli väga tugev. Hiljem aitas tutvus Marxiga temal vabaneda paljudest Proudhon'i ekslikkudest ideedest. Nii näiteks sai Varlin aru, et töölised ei tohi võõrastada poliitilist võitlust. Prudonismist täiesti lahti lüüa Varlin siiski ei osanud.

Teine tööline, juveliir Frankel (ungarlane), juhatas töökomisjoni, nikerdaja Theiss oli postivalitsuse eesotsas. Tuhanded proletaarlased pidasid juhtivaid ameteid Pariisi uues valitsuses ja rahvuskaardi pataljonides.

Kommuuni juhtide hulgas oli tööliste kõrval ka palju intelligentsi esindajaid. Üks niisugustest oli näiteks õpetaja Louise Michel, aga oli veel palju teisigi.

Kommuuni sotsiaalmajanduslik poliitika.

Pariisi kommuun kestis ainult 72 päeva ja oli sunnitud kogu aeg pidama ägedat võitlust versailaste vastu. See ei lasknud kommuuni kogu ulatuses arendada proletaarse riigi sotsiaal-majanduslikke korraldusi. Aga juba see, mida kommuun jõudis teha, näitab tema hoolitsemist töötajate eest.

Kõik käitised, mille peremehed olid Pariisist põgenenud, anti tööliste kätte. Kommuuni poolt määratud töökomisjon korraldas neis käitistes tootmist, pani töötuid tööle. Töö-

lised koos administratsiooniga töötasid välja tootmisplaanid ja määrasid sisemise korra juhendid. Neis töökodades, kus pererahvas oli kohal, seadis kommuun sisse tööhindamise kontrolli. Kommuuni nõukogu andis välja dekreedi, mis keelas ettevõtjail töölisi trahvidega karistada. Vaestele anti pandimajadesse viidud asjad tagasi, üüri maksmise tähtaega pikendati, töölisi hakati pimedatest ja niisketest korteritest Versailles'sse põgenenud rikaste majadesse viima.

Kommuun andis välja määruse kohustusliku maksuta hariduse kohta. Avati uusi koole, õpetajate töötasu tõsteti. Kommuun töötas välja avalikkude lastesõimede ja -aedade plaani naistöötajate laste jaoks ja terve rea muid abinõusid tööliste huvides.

Kommuun ja talupoegkond.

Kommuun ei saanud aru talupoegadega liitumise kogu tähtsusest. Aga ta astus siiski mõningaid samme, et tõmmata talupoegi enda poole.

Igast küljest ümbritsetud vaenlastega, üritas Pariisi kommuun pöörduda talupoegkonna poole vahetult. Nii väljendati ühes üleskutses, mis ilmus kommuuni ametlikus häälekandjas kaks päeva pärast revolutsiooni võitu, veendumust, et „provints ühineb pealinnaga".

Kommuun trükkis 100 000 üleskutset talupoegadele allkirjaga „Pariisi töölised" järgmiste sõnadega:

„Vend, sind petetakse. Meie huvid on ühed ja samad, pea seda hästi meeles: sina, maatööline, vaene päeviline, väiketalunik, keda närivad liigkasuvõtja, rendileandja, mõisnik, suurtalunik; teie kõik, kes külvate, lõikate ja näete vaeva oma palehigis, et parem osa teie tööviljast läheks sellele, kes ei tee midagi. Pariis tahab maad talupoegadele, tööabinõusid töölistele, tööd kõigile."

Neid lendlehti visati külade kohal õhupallidest alla.

Teistsugu sidevahendit oli võimatu luua. Pariis oli läänest ja lõunast ümbritsetud versailastest, põhjast ja idast saksa sõjaväest, kes oli jäänud Pariisi ümbrusse vastavalt vaherahu tingimustele. Muidugi ei saadud sel viisil talupoegadega kindlaid sidemeid sobitada. Kommuunil ei õnnestunud ühendada töölisi vaeseima talunikkonnaga. Seevastu aga rakendasid kontrrevolutsionäärid talupoegade seas kõige laiaulatuslikumat propagandat, püüdes ässitada neid tööliste kallale. Kontrrevolutsiooni peapropagandistideks olid vaimulikud.

Pariisi kommuun tekitas ulatusliku revolutsioonilise liikumise provintsilinnades.

Lyonis, Marseille's, Toulouse'is, Creusot's jt. asutati ka kommuunid, aga need ei saanud ühineda Pariisi kommuuniga ega omavahel ja versailased tallasid nad varsti puruks.

Kommuuni võitlus versailastega.

Pärast 18. märtsi revolutsiooni peaaegu ei olnudki Versailles' valitsuse käsutuses sõjaväge. Rahvuskaardi keskkomitee tegi suure vea, et ta ei alustanud kohe pealetungi Versailles'le. Selle eksituse kasutas Thiers täielikult ära, ja kahe nädala pärast oli tema käsutuses juba 40 000 soldatit. 2. aprillil algas Versailles' sõjaväe pealetung Pariisile. Kommunaaride üritustel asuda vastupealetungile ei olnud tagajärgi. Kommunaarid võitlesid nagu lõvid, aga nende lahinguoperatsioonid olid halvasti ette valmistatud; juhtimine oli nõrk. Aprillis ja mai alguses vallutasid versailased suurema osa kindlustustest, mis ümbritsesid Pariisi läänest ja lõunast. Alates aprilli keskpäevadest seisis Pariis pideva kahuritule all. Linna sees olid tegevuses spioonid ja kahjurid, kellega võitluses kommuun kaua ei olnud küllaldaselt otsustav. Ta ei sulgenud kohe tagurlikke ajalehti ja hakkas

alles aprillis vangistama Versailles' poolehoidjaid. Kommuun tegi veel palju teisi vigu. Näiteks ei võtnud ta enda kätte Prantsuse Panka, kus hoiti päratu suuri rahasummasid, ega osanud isegi takistada panga juhatust saatmast raha Thiers'ile.

Thiers'i agendid, kes varjasid endid Pariisis, tungisid isegi kommuuni peastaapi. Üks Versailles' spioon püüdis ilmaaegu ära osta kommuuni tublit kindralit, poola revolutsionääri Jaroslav Dombrovskit. Revolutsiooni vastastel õnnestus lasta õhku padrunitehas ja teostada palju roimi.

Mainädal.

Sel ajal kui Pariisi müüride taga oli käimas võitlus, kirjutasid Frankfurdis Maini ääres 10. mail 1871 Thiers'i esindajad, oma kodumaa reetjad, alla häbistavale rahulepingule Bismarckiga. Selle lepingu järgi võttis Saksamaa Prantsusmaalt Elsassi ja Lotringi ning sai 5 miljardit franki kullas kontributsiooni.

Hoolimata sellest, et Bismarck nii röövis Prantsusmaad, leidsid võidetud ja võitjad, Thiers ja Bismarck, ühise keele ja leppisid kokku ühiseks võitluseks Pariisi kommuuni vastu. Bismarck oli isegi varem juba lubanud Thiers'il suurendada sõjaväge, olgugi et see ei olnud vaherahulepinguga kooskõlas. Pärast vabastas ta vangist 100 000 prantsuse soldatit, keda Thiers võis kasutada kommunaaride vastu. Bismarck nõustus isegi Versailles' sõjavägesid laskma läbi preislaste rindejoone, et anda kommuunile hoop põhjast, kust see muidugi ei oodanudki vastast.

20. mail alustasid versailased üldist pealetungi linnale. Keegi reetur teatas neile nõrga koha kommunaaride kaitses. Järgmisel päeval, 21. mail, õnnestus versailastel tungida Pariisi edelapoolsest küljest läbi St. Cloud' väravate.

Algas visa ning vihane võitlus linna tänavail, mis jäi ajalukku mainädala nime all. Siin ilmnes töölisklassi sangarlikkus kogu oma suuruses. Vaenlaste teed tõkestasid katkematud barrikaadid. Võideldi iga tänava, iga maja, iga jalatäie maa pärast. Kommuuni kangelased hukkusid ebavõrdses võitluses, kuid ei andnud alla. Teiste seas hukkus barrikaadidel ka Dombrovski, üks parimaid kommuuni komandöre, kes tegi päris imet oma kangelaslikkusega. Eriti visa oli kommunaaride vastupanu tööliskvartaalides. Siin võitlesid naised ja lapsedki. Barrikaadivõitlustest võttis osa umbes 10 000 töölisnaist; nad sidusid haavatuid, ehitasid barrikaade ja võitlesid neil. Nädal aega kaitses end sangarlikult verega üleujutatud, tulekahjude kumast valgustatud töölis-Pariis. 27. mail vallutasid versailased töölisrajooni Belleville'i. Père-Lachaise'i kalmistul oli kindlustunud umbes 200 kommunaari. Versailased purustasid kahuritulega kalmistu väravad ja tungisid kalmistule. Aga kommunaarid jätkasid võitlust.

„Käputäis vapraid võitleb kalmistul terve armee vastu," kirjutab oma mälestustes Louise Michel. „Lahing käib haudade vahel, kraavides ja luukambreis; võideldakse käsitsi, mõõkadega, tääkidega, püssipäradega; rohkearvulisemad, paremini relvastatud, Pariisiga arvete õiendamiseks oma jõud säilitanud versailased hävitavad halastamatult vapraid vastaseid."

Õhtul piirati näputäis kommuuni kangelaslikke kaitsjaid sisse ja lasti kalmistu seina ääres maha.

Selle sündmuse mälestuseks korraldavad Pariisi töötajad igal aastal leinarongkäigu „Kommunaaride Seina" juurde.

28. mail langes viimane barrikaad töölisrajoonis Ramponeau tänaval. Kontrrevolutsioon võitis.

Algas halastamatu kohtumõistmine võidetute üle. Kõige „agaram" oli kindral markii Galliffet. Ta laskis inimesi maha vähimagi kahtluse puhul. Mõni rauk lasti maha ainult selle pärast, et tal oli meeles 1848. a. revolutsioon ja oli ehk siis sellest osa võtnud. Kommunaarid surid püsti-

päi, hüüetega „Elagu kommuun!". Eriti halastamatult karistas kontrrevolutsioon töölisklassi juhte. Teistega ühes võeti kinni ka Varlin. Terve tund aega veeti teda mööda Montmartre'i tänavaid selja taha väänatud kätega ja puistati üle teotustega. Tema pea raiuti mõõkadega lõhki ja muutus veriseks lihatombuks. Rosier' tänavas, kui Varlin ei suutnud enam käia ega püsti seista, siis tema, see töölisklassi vahva võitleja, pandi istuma, et teda maha lasta. Lasknud Varlin'i maha, röövis versailane temalt ta kella.

30 000 kommunaari lasti maha, üle 40 000 heideti vanglaisse ja saadeti kaugeisse kolooniaisse sunnitööle. Suurem osa väljasaadetuist suri seal üle jõu käiva töö, puuduse ja haiguste tõttu.

Lasti maha nais-„petrooleumlasi", keda kahtlustati süütamistes, ja nende „värdjaid", nagu kodanlikud timukad nimetasid tööliste lapsi.

Kodanlikud daamid käisid vanglais irvitamas vangistatute üle ja vaatamas, kuidas surmati sangareid — kommunaare. Kommuunist osavõtnu Arthour Arnould jutustab oma raamatus „Kommuuni verekannatajad", et laipu lamas tänaval tuhandete meetrite ulatuses. Mõnes kohas oli vereloike. Tuli ette, et versailased tungisid haiglaisse, haarasid amputeerituid tääkide otsa ja viskasid aknast välja. Pariis oli muutunud suureks tapatalliks. Mõned aktiivsed kommuuni tegelased, kel oli õnnestunud timukate käest pääseda, pidid põgenema kodumaa piiride taha. Emigrantide hulgas oli ka Eugène Pottier, kommuuni sõdur, proletaarlaste hümni „Internatsionaal" looja; vana revolutsionäär, kes oli ka juba 1848. a. võidelnud barrikaadidel.

Kommuuni ajalooline tähtsus ja temalt saadud õpetus.

Pariisi kommuun ei kestnud kaua, kuid ta mängis ülisuurt ajaloolist osa. See oli esimene proletaarne revolutsi-

oon. Tõsi, sel revolutsioonil ei õnnestunud võita. Pariisi kommuun hukkus enne kõike sellepärast, et Prantsusmaa töölisklass ei olnud veel küllalt küps. Temal ei olnud veel marksistlikku revolutsioonilist parteid, kes oleks olnud võimeline võidukalt juhtima võitlust kodanluse vastu. „... Partei juhtimine on peaasi proletariaadi diktatuuris, kui on tegemist ikka kindla ning täieliku diktatuuriga ja mitte niisugusega, nagu oli näiteks Pariisi kommuun, mis ei olnud täielik ega tugev diktatuur." (Stalin, Leninismi küsimusi, 11. tr., lk. 128.) Tõeliselt revolutsioonilise proletariaadipartei puudumisest tulenesid kommuuni vead. Kommunaarid viivitasid Versailles'le pealetungimisega pärast 18. märtsi. Kommuuni juhid kõhklesid astumast revolutsioonilise terrori teele ega surunud vasturevolutsiooni küllalt otsustavalt maha. „Oleks olnud tarvilik hävitada oma vaenlased," ütleb Lenin, kuid proletariaat „üritas moraalselt mõjuda neisse; ta alahindas sõjaliste võtete tähtsust kodusõjas..." (Lenin, Teosed, XII köide, lk. 163.) „Vähemik" ei saanud sugugi aru revolutsioonilise diktatuuri tarvilikkusest.

Kommuunil tuli võidelda äärmiselt raskeis tingimustes — tema võim ulatus ainult vaenlase vägedest tihedalt sissepiiratud pealinna piirideni.

Kommuuni hukkumise tähtsaks põhjuseks oli ka see, et ta ei suutnud luua sidet talupoegkonnaga.

Kommuuni poolt tehtud vigadest hoolimata elab mälestus Pariisi tööliste kangelaslikust võitlusest igavesti kõigi maade tööliste teadvuses. Marx oli vaimustatud „taevale tormijooksvate" kommunaaride kangelaslikkusest.

Kommuunil oli hiiglasuur mõju maailma töölisklassi võitluses. „Tema," ütleb Lenin kommuunist, „pani Euroopas voogama sotsialistliku liikumise, ta näitas kodusõja jõudu... Kommuun õpetas Euroopa proletariaati võtma sotsiaalse revolutsiooni ülesandeid konkreetselt." (Lenin, Teo-

sed, XII köide, lk. 163.) Kommuun rikastas proletariaadi revolutsioonilise võitluse kogemusi. Ta näitas vana riigimasina purustamise vajadust, ta tõendas tegelikult proletariaadi diktatuuri vajadust. Kommuun ilmutas kogu jõuga ka tööliste ja talupoegade liidu vajadust. Kommuun tõendas, et ainult tõeliselt revolutsioonilise partei juhtimisel võib proletariaat saavutada võidu oma vaenlaste üle.

Bolševike partei, keda juhivad Lenin ja Stalin, kasutas ära Pariisi kommuunilt saadud õpetuse võitluses sotsialistliku revolutsiooni võidu eest.

III peatükk.

I INTERNATSIONAAL PÄRAST PARIISI KOMMUUNI.

Kommuuni kaitsemine.

Pärast Pariisi kommuuni langemist astus I Internatsionaal kommunaaride asja kaitseks välja. Kõigepealt andis peanõukogu välja manifesti kodusõja kohta Prantsusmaal. Manifesti autoriks oli Marx. Sel ajal jälitas kodanlik ajakirjandus kogu maailmas kommunaare ega peatunud kõige alatuma laimu ega ähvardustegi ees nende aadressil, kes julgesid kaitsta kommuuni. Hoolimata tagakiusamistest ja ähvardustest astus Marx Internatsionaali nimel kommuuni kaitsemisega julgesti esile ja teatas enda täielikust solidaarsusest temaga.

Kommuuni hukkumisega käis kõikjal kaasas repressiooni suurendamine töölisliikumise vastu.

Reas maades oli Internatsionaali sektsioonide olemasolu

keelatud. Paljud Internatsionaali liikmed vangistati. Uute poolehoidjate ligitõmbamine ja uute sektsioonide loomine oli äärmiselt raske. Ei olnud kerge ka ühendusepidamine peanõukogu ja üksikute allorganisatsioonide vahel ning rahasummade kogumine. Kuid oli vaja organiseerida abi versailaste valge terrori ohvreile, tuli hankida passe Prantsusmaalt väljasõiduks neile, kel oli õnnestunud pääseda vangistamise eest, ja leida tööd pagulastele, kes suuremalt osalt olid suundunud Inglismaale ja Šveitsi.

Kogu Internatsionaali tööle tegid aga kahju anarhistid Bakuniniga eesotsas. Nad alustasid laimusõja Marxi vastu ja tegid õõnestustööd Internatsionaali ridades, üritades saavutada enamust peanõukogus, et hakata valitsema rahvusvahelise töölisliikumise üle. Kui neil aga ei õnnestunud Internatsionaali juhtimist enda kätte haarata, hakkasid bakuninlased 1871. a. suvest alates võitlema üksikute sektsioonide eraldamise eest ja peanõukogu juhtiva osa nõrgendamise eest, üritades sel teel lõhestada ning laostada Internatsionaali.

Haagi kongress (1872).

1872. aasta sügisel tuli Haagi kokku Internatsionaali järjekordne kongress. Kongress heitis Bakunini ja tema poolehoidjad Internatsionaali ridadest välja kui kahekeelsed ja reeturid. Kongress tuletas veel kord kõigi maade proletariaadile meelde kommuunilt saadud õpetusi ja eriti kõige tähtsamat neist õpetustest — vajalikkust asutada kõigis maades proletaarseid poliitilisi parteisid. Kongress näitas, et proletariaadi majanduslik ja poliitiline võitlus on lahutamatult seotud, et anarhistid, eitades poliitilist võitlust, kutsuvad töölisi valele teele. Marxi ja Engelsi lepitamatu võitlus Bakunini vastu päästis Internatsionaali inimeste mõju alt, kes olid võõrad töölisklassile. Nagu Marxi ja En-

gelsi kogu elu, nii on ka nende võitlus bakuninlastega eeskujuks kommunismi eest võitlejate noorele sugupõlvele.

Marx ei otsinud kunagi lepitust töölisklassi vaenlastega, kes tungisid töölisorganisatsioonidesse. Temal oli vaenlaste jaoks ainult üks vastus: võitlus kuni vaenlase lõpliku hävitamiseni.

Haagi kongress otsustas viia Internatsionaali peanõukogu asukoha Ameerika Ühendriikidesse. Seda tehti sellepärast, et reaktsiooni tugevnemise tõttu Internatsionaali töö jätkamine Euroopas muutus peaaegu võimatuks. Peale selle pidas Marx vajalikuks hoida Internatsionaali bakuninlaste uute intriigide ja inglise trade-unionistide juhtide oportunistliku mõju eest. I Internatsionaali Haagi kongress oli oma olemuselt selle viimane kongress.

Tugevnenud reaktsioon ja revolutsioonilise liikumise äge tagakiusamine tegid Internatsionaali töö äärmiselt raskeks.

1876. a. toimus Philadelphias I Internatsionaali kongress, kus otsustati lõpetada tema tegevus.

Internatsionaali tähtsus.

I Internatsionaal saatis korda suure ajaloolise teo. Marxi juhtimisel õpetas I Internatsionaal töölisi ühendama majanduslikku võitlust poliitilise võitlusega. I Internatsionaal pidas väsimatut võitlust kõigi proletariaadile võõraste poliitiliste vooludega: prudonismiga, blankismiga, lassallismiga, bakuninismiga ja trade-unionismiga. See võitlus näitas töölistele nende voolude ekslikkust ja sellega valmistas pinda marksismi lõplikuks võiduks revolutsioonilises töölisliikumises.

I Internatsionaali ridades kasvasid üles ja kasvatati

Marxi ja Engelsi juhtimisel need kaadrid, kes hiljem hakkasid rahvuslike proletaarsete massiparteide organisaatoreiks ja juhtideks.

Pärast kommuuni ja pärast I Internatsionaali tegevuse lõpetamist sai töölisliikumise peaülesandeks tööliste poliitiliste parteide loomine igal maal. See ülesanne teostati kapitalistlikes mais enamasti XIX sajandi lõpul või XX sajandi algul.

Saksamaal ja Prantsusmaal toimus see XIX sajandi 70—80-ndail aastail, Inglismaal mõnevõrra hiljem. Tööliste massiparteide asutamine on uusaja teise perioodi kõige tähtsamaid nähtusi.

IV peatükk.

SAKSA KEISRIRIIK XIX SAJANDI LÕPUL.

Saksa keisririigi loomine.

Prantsuse-Preisi sõja ajal viidi lõpule Saksamaa rahvuslik ühendamine. Nende riikidega, mis kuulusid Põhja-Saksa liitu, ühendas Bismarck veel neli Lõuna-Saksa riiki Baieriga eesotsas. Keisririigi külge arvati ka Elsass-Lotring.

1871. a. jaanuaris, Pariisi piiramise ajal, kogunesid kõigi Saksa riikide valitsejad Versailles' lossi peeglisaali ja kuulutasid Preisi kuninga Wilhelm I Saksamaa keisriks. Nii loodi Saksa keisririik. Ajalugu on nagu kurjalt irvitanud Saksa keisririigi üle. Versailles' peeglisaalis sündis Saksa keisririik ja Saksamaa vägevus. 47 aastat hiljem, pärast Saksamaa lüüasaamist Esimeses Maailmasõjas, kirjutati sel-

lessamas saalis 1919. a. 28. juunil alla Versailles' lepingule. Aga siis, 1871. a. jaanuaris, ei oodanud Saksamaa valitsevad klassid sellist saatust. „Kogu kodanlus oli joobunud võitudest Prantsusmaa üle ja elanikkonna laiad rahvahulgad lasksid endid kaasa kiskuda natsionalismi ja šovinismi alatu, inimvaenuliku, „liberaalse" jutlusega." (L e n i n, Teosed, XV köide, lk. 112.)

Saksa keisririigi konstitutsiooni koostamist juhtis Bismarck ise. See konstitutsioon jättis keisrile tohutu võimu: tema käsutas kõiki Saksamaa relvastatud jõude, tal oli õigus vallandada ja määrata kohtadele ministreid. Ainult tema ees kandis vastutust keisririigi kantsler, Saksa keisririigi kogu poliitika juht. Riigipäeva, Reichstag'i (nõnda nimetati Saksa parlamenti) ees kantsler vastutav ei olnud. Isegi kui riigipäev avaldas oma nõusolematust tema poliitikaga, ei olnud kantsler kohustatud arvestama riigipäeva soove ega olnud kohustatud esitama lahkumispalvet. Keiser aga võis ta igal hetkel vallandada.

Riigipäeval oli üsna tagasihoidlik tähtsus. Ta arutas läbi iga uue seaduseelnõu. Kui riigipäeva enamik oli eelnõu vastu, siis seadus lükati tagasi. Kuid riigipäeva poolt vastuvõetud seadusprojekt võis saada seaduseks alles pärast kinnitamist liidu nõukogus, mis koosnes keisririiki kuuluvate üksikute Saksa riikide valitsuste esindajaist.

Riigipäev valiti üldise valimisõiguse alusel. Kuid tegelikult oli valimisõigus „üldine" enam nime järgi: seda võisid kasutada ainult mehed, kes olid saanud 25-aastaseks, välja arvatud sõjaväelased. Teiste sõnadega, noorsool ja naistel valimisõigust ei olnud.

Saksa keisririik moodustus 25 riigi[1] ühendamise teel.

---

[1] Preisimaa, Baieri, Saksi, Württemberg, Hessen, Mecklenburg ja teised väiksemad riigid.

Igaüks neist säilitas natuke iseseisvust. Neil jäid alles oma valitsus, oma monarh ja oma kohalik parlament — maapäev, „Landtag". Erilist tähelepanu laskis Bismarck osaks saada kohaliku dünastia säilitamisele, tahtes sellega kõvendada monarhistlikku vaimu ja traditsioone Saksamaal. Saksa keisririik oli nii siis föderatiivne riik. Suurim Saksamaa koosseisu kuuluvaist riikidest oli Preisimaa. Kõik teised olid väiksemad ja nõrgemad. Saksa keisririigist kõneldi, et see on lõvi liit poole tosina rebase ning paarikümne jänese ja hiirega. Preisimaa mängis juhtivat osa Saksamaa ühendamisel. Ta purustas 1866. a. Austria ja 1870. a. Prantsusmaa. See aitas tal kindlustada endale valitsevat asendit uuestiloodud Saksa keisririigis — Saksa keisriks sai Preisi kuningas. Preisi junkrud (nagu nimetatakse preisi aadlikke-mõisnikke), kes seni olid valitsenud Preisimaal, said endale nüüd mõjurikka seisukoha kogu keisririigis. Preisimaa oli sõjaline riik, üles kasvanud lakkamatuis röövsõdades (juba XVIII sajandil kõneldi, et sõda on Preisimaale rahvuslik tegevusala).

Saksa keisririik reaktsiooni ja šovinismi kehastusena.

Saksa keisririigi loomisega levis Preisimaa tagurlik vaim üle kogu Saksamaa. Saksa rahvast kasvatati vägivalla kummardamises. Juba koolipingis sisendati sakslasesse mõtet, et jõud on õigusest kõrgem.

Saksa rahvast kasvatati äärmise šovinismi vaimus. Kool ja ajakirjandus tegid väsimatut propagandat kõige saksalise üleoleku vaimus, õpetati, nagu oleksid sakslased „äravalitud rahvas", kutsutud maailma üle valitsema, ja nagu peaksid kõik teised rahvad — kõigepealt aga slaavlased — olema kõrgema, saksa tõu alluvuses. Kool, ajalehed, filosoofia, kirjandus jutlustasid toorest vägivalda.

Kapitalismi kasvamine.

Pärast Saksamaa ühendamist algas temas väga kiire kapitalismi kasvamine. 1870. aastal seisis Saksamaa tööstus oma põhiharudes tootmise poolest Inglismaast kaugel taga. XIX sajandi lõpuks aga jõudis Saksa tööstus raua tootmise alal Inglismaast ette ja oli järel ainult Ameerika Ühendriikidest, mis kasvasid veel kiiremini kui Saksamaa.

Niisugune kapitalistliku suurtööstuse kiire arenemine oli tingitud reast põhjustest: killustatud Saksamaa asemele ühtse keisririigi loomisest ja ühtse siseturu tekkimisest, Prantsusmaalt rauamaagi-lademete poolest rikka Elsassi ja Lotringi endale haaramisest, prantsuse rahva röövimisest 5-miljardise kontributsiooni võtmise näol, töölisklassi intensiivsest ekspluateerimisest, teaduse ja tehnika kõigi uusimate saavutuste kasutamisest.

Noor Saksamaa tööstus kasutas kiiresti ja oskuslikult tehnilisi leiutusi. Tehnika tasemelt jõudis ta varsti Inglismaa tööstusest ette, mis sageli püüdis visalt kinni pidada vanadest tehnikavõtetest. Suurtööstuse kasvamine 70—80-ndail aastail kiirendas käsitööliste laostumist. Tööstuse kasvamisega kaasas käis elanike voolamine maalt suurtesse linnadesse. Muutus kogu maa nägu. XIX sajandi keskel oli Saksamaa peamiselt agraarmaa, kus suurem osa elanikkonnast elas maal ja väikestes linnades. Enamik neist linnakestest nägi välja peaaegu nagu keskajal: kitsad, kõverad tänavad, hoonestatud kõrgete, kivikatustega vanamoeliste majadega. Üle linna tõusis kõrgele kirikutorn, ümber linna oli sageli säilinud keskaegne müür vahitornidega. Vanaaegse linnamüüri taga algasid harilikult kohe põllud ja aasad, nii et linnade suuruski ei olnud keskajast saadik peaaegu muutunud. Niisuguseis linnades voolas elu pikkamisi ja rahulikult nagu külas. Oli ainult 6—7 linna, mis väärisid nimetust „linn".

XIX sajandi lõpuks see kõik muutus. Terved rajoonid, kus varem olid laiunud rohelised aasad, põllud ja viinamarjaistandikud, ehitati täis vabrikuid, tehaseid, kõrgahjusid, kaevandusi ja töölisasulaid, kattusid raudteevõrguga. Kasvasid üles suured nüüdsed linnad elava tänavaliiklusega ja mitmekordsete majadega, alguses tellistest ja XX sajandi algusest peale raudbetoonistki.

Suurima tähtsuse omandas Saksamaal raske-, eriti metalli töötlev ja masinaehitustööstus. Keemia- ja elektrotehnikatööstuse arengus sammus Saksamaa kõigi Euroopa maade eesotsas.

Tööstuse suurenemisega käis kaasas tootmise ikka suurem koondamine kõige võimsamatesse ja suurematesse käitistesse, s. t. tootmise ikka suurem kontsentratsioon. XIX sajandi lõpul töötas kuulsais Krupp'i tehaseis Essenis juba 45 000 inimest. XIX sajandi 70—80-ndail aastail viis kontsentratsioon Saksa tööstuse mõnedes harudes, eriti raskетööstuses, nii kaugele, et käitiste arv vähenes mõnekümnele.

Kui käitiste arv jääb nii piiratuks, tekib nende peremeestel võimalus üksteisega kokku leppida, et oma kaubale ühiselt kõrgemaid hindu määrata. Selleks loovad nad ühise kaubandusliku aparaadi toodangu turustamiseks. Niisuguseid ettevõtjate koondisi nimetatakse sündikaatideks. Kui aga toimub mitme käitise täielik liitumine, siis moodustub trust. Tahtes tõsta hindu, s. t. ka kasumit, hakkavad sündikaadid ja trustid võitlema nende käitiste vastu, mis ei ole ühinenud, püüdes pääseda konkurentidest ja saavutada endale oma toodangu alal monopoli. Saksamaal algab sündikaatide organiseerimine juba 70—80-ndail aastail. Saksa kapitalism võtabki endale pikkamisi monopoli-iseloomu. Samasugune lugu toimub ka Inglismaal ja teistes maades. Aga ühelgi maal, välja arvatud USA, ei arene monopol

tööstuses nii kiiresti kui Saksamaal. Monopolide arenemine tähistab kapitalismi üleminekut selle kõrgeimasse faasi — imperialismi.

Põllumajandus.

Ida-Saksamaal, eriti ida pool Elbe jõge, kuulus ligemale pool maad mõisnikele-junkruile. Nende majapidamistes kasutati täiendatud masinaid, kunstväetist ja õiget külvikorda. Samal ajal aga säilis neis mõisades ka palju feodalismi igandeid. Sulased said mõisnikult harilikult tükikese maad ühes hurtsikuga ja selle eest pidid kogu perega mõisniku põllul tööl käima. Hoopis raskem oli seisukord kodusel teenijaskonnal: tüdrukuil ja ilma maata sulaseil, kes elasid mõisas, kutsareil, tallipoistel, karjameestel jne. Pererahvas sundis neid töötama igal ajal päeval ja öösel, välja arvamata ka pühi. Mõisnikul oli isegi õigus neid kehaliselt karistada.

Elbest lääne poole oli mõisnikke vähem. Seal oli talupoegade majapidamine ülekaalus. Väikemaapidajail ei jätkunud elatumiseks nende tillukeste talundite sissetulekust ja paljudes kohtades Saksamaal tegelesid nad ammust ajast mitmesuguse kodukäsitööga. Suurtööstuse kasvamisega aga hakkasid need tööndused ikka vähem sissetulekut andma. Peale selle hakati 70-ndail aastail USA-st suurel hulgal toiduaineid Euroopasse sisse tooma. Ameerika leiva ja liha juurdevool surus nende ainete hinnad alla. Selle tagajärjel elas 70—80-ndail aastail kõigi Euroopa maade põllumajandus läbi raske kriisi. See põllumajanduse kriis halvendas veel enam põllumeeste seisukorda, eriti kehvikuil. Põllupidaja pingutas kogu oma jõudu, et end kuidagi toita. See raske elukäik viis XIX sajandi teise poole kestel miljonid saksa talupoegadest vaesusesse. Vaesunud talupojad muutusid proletaarlasteks, suurem osa neist läks ära linnadesse.

Küla laostumisest on joonistanud pildi saksa kirjanik Polenz. Oma romaanis „Talupoeg" kirjeldab ta puuduses võitleva patriarhaalse talupoja saatust. Perekond satub külakurnaja orjusesse, inimese juurde, kes „rõõmsalt naeratades jutustab mõnest talunikust, kes seisab hukkumise lävel". Naaberlinna liigkasuvõtja võistleb hallparuniga taluniku majandi hävitamisel. Taluniku lapsed on sunnitud kodunt lahkuma ja minema teenistust otsima kas linna või suurmõisa. Polenzi romaan lõpeb taluniku-rauga enesemõrvaga: „Tuul kiigutab rippuvat keha... Hallide juustega kaetud pea on laskunud madalasse rinnale ja silmaaukudest väljatunginud silmad vaatavad seda maad, mille jaoks ta elas ja mille võimu alla ta andis oma keha ja hinge."

Hoolimata talupoegade vaesumisest ja külade tühjenemisest Saksa põllumajandus üldiselt siiski edenes. Külvipind suurenes, täienenud tehnika sisseseadmise tõttu viljasaak tõusis tublisti. Väikemaapidajal aga ei olnud jõudu kunstväetiste ega masinate ostmiseks ja masinate kasutamiseks ei olnud tema tillukesel põllul ruumigi. Täiendatud tehnika oli kättesaadav ainult mõisnikele ja suurtalunikele. Ainult meie maal sai endine kehviktalunik kolhooside tõttu võimaluse kasutada traktorit ning kombaini ja teisi tehnika saavutusi. Ainult nõukogude võimu juures, kolhoosi korra võidu puhul hakkas talunikkond nägema jõukat elu.

Keisririigi sisepoliitika.

Bismarck.

Kohe pärast Saksa keisririigi moodustamist määras Preisi kuningas Wilhelm I, saanud nüüd Saksa keisriks, Bismarcki keisririigi kantsleriks. Bismarck jäi sellele kohale kuni 1890. aastani. 28 aastat (1862. aastast saadik) valitses ta peaaegu piiramatult Preisimaad ja samal ajal 20 aastat keisririiki. Riigipäeval oli väike võim, keiser Wilhelm I aga oli piiratud mõistusega inimene ja Bismarck alistas tema täielikult oma mõjule.

Bismarck paistis silma oma äärmise võimukuse poolest. Ta omas tugevat tahtejõudu, väga kainet ning ühtlasi leidlikku mõistust ja oli kogenud ning osav poliitik. Päritolult preisi junkur, oli ta veendunud monarhist ja töölisklassi kõige kurjem vaenlane. Ehk küll aadlik, sai Bismarck siiski suurepäraselt aru, et junkurkond ei või ignoreerida suurkapitali huve. Kodanlus oli suureks kasvanud, ja oli võimatu teda mitte arvestada. Saksa keisririik oli, nagu näitab Lenin, kodanlikult junkurlik riik. Oma poliitikas püüdis Bismarck pidada tihedat liitu junkurkonna ja suurkapitali vahel. Junkrute huve esindas konservatiivne partei. Oma pea-eesmärke nägi see selles, et kindlustada monarhia alusmüüre. Peale junkrute liitusid selle parteiga paljud kõige suuremad kapitalimagnaadid, nagu näiteks Krupp.

Suurkapitali huve esindas natsionaal-liberaalide partei. Veel alles 70-ndail aastail oli ta liberaalsete reformide, näiteks riigipäeva õiguste laiendamise pooldaja. Aga sedamööda, kuidas Saksamaal töölisorganisatsioonid tugevnesid, kaotasid natsionaal-liberaalid oma liberalismi ja muutusid tuliseiks valitsuse poolehoidjaiks. XIX sajandi lõpul ja XX sajandi algul hakkasid nad Saksa keisririigi koloniaalpoliitika peakuulutajaiks.

„Kulturkampf".

Kuni 1871. aastani oli Bismarcki peaülesandeks Saksamaa ühendamine Preisi monarhia juhtimise all. Nüüd, kui see eesmärk oli saavutatud, oli ta valmis pidama halastamatut sõda kõigi Preisimaa vaenlaste vastu seespool Saksa keisririiki. Saksa väikeste riikide aadel ei olnud rahul, et preisi junkrud esimesed kohad keisririigi sõjaväes ja valitsemisaparaadis endale võtsid. Seda rahulolematust jagas temaga katoliku kirik. Pärast XVI sajandi reformatsiooni muutusid

Saksamaa põhja- ja idaosa protestantlikuks. Lõuna ja lääs jäid katoliiklikuks. Kirikul oli siin suur mõju, ta omas rohkearvulisi eesõigusi ja tundis end olevat väikeste Saksa riikide nõrkadest valitsustest sõltumatu. Pärast keisririigi tekkimist kartis katoliiklik vaimulik seisus, et protestantlik Preisi monarhia, kes oli nüüd Saksamaa eesotsas, võtab kirikult tema endise seisukoha ära. Talupoegkond ja väikekodanlikud kihid Lääne- ja Lõuna-Saksamaal ei sallinud preisi militaristlikku klikki. Katoliku kirik, kellel oli suur mõju rahvasse, eriti maal, otsustas enese huvides ära kasutada selle rahva sallimatuse Preisimaa vastu. Võitluseks Preisimaa ülekaalu vastu asutas kirik oma poliitilise partei. Riigipäeval istusid selle partei liikmed keset koosolekusaali. Seepärast kutsuti katoliiklikku parteid tsentrumiparteiks, keskparteiks.

Bismarck alustas võitlust katoliku kiriku ja keskpartei vastu. 70-ndate aastate algul viis ta läbi rea kirikuvastaseid seadusi. Need seadused kaotasid katoliku vaimulike mõju koolidele; kõigisse kiriklikesse ametitesse määramine pandi riikliku kontrolli alla; valitsus pani kiriku sissetulekutele käe peale; pandi kehtima kodanlik abielu.

Paavst Pius IX kutsus vaimulikke ja usklikke üles neile „jumalavallatuile" seadustele mitte alistuma. Bismarck vastas paavsti üleskutsele vastuhakkavate preestrite massilise vangistamisega. Kodanlikud liberaalid nimetasid võitlust katoliku kirikuga „Kulturkampf'iks", s. t. võitluseks kultuuri eest. Tõeliselt ei olnud Bismarcki poliitikas mingisugust võitlust kultuuri eest. Kantsler tahtis lihtsalt hävitada Preisimaa vaenlased ja muuta katoliku preestrid enese alandlikeks teenijaiks.

Alustades võitlust katoliiklaste vastu Bismarck kuulutas uhkelt: „Canossasse me ei lähe!" (See oli vihje keiser Heinrich IV alandumisele paavst Gregorius VII ees XI sajandil.) Bismarckil ei õnnestunud siiski kiriku võimu purus-

tada ja kirikut endale alistada. Tagakiusatavad preestrid muutusid usklike silmis usukannatajaiks ja nende mõju töötajate mahajäänud kihtidesse pigem isegi suurenes. Bismarck pidi varsti veenduma, et ta on jõuetu kiriku mõju murdma. Lisaks sellele nägi Bismarck, et hoopis suurem oht ähvardab tema loodud keisririiki tööliste poolt. Pidada võitlust kiriku ja tööliste vastu korraga ta ei riskinud. Bismarck lõpetas pealetungid kirikule, kuid tööliste vastu võttis ta ette vihase rünnaku.

Töölisliikumine 70-ndail aastail.

Tööstuse kiire arenemisega käis kaasas töölisklassi ja töölisliikumise kasvamine. Saksa keisririigi tekkimise ajaks olid saksa sotsialistid lõhestatud kaheks parteiks: lassallasteks ja nn. eisenahlasteks. Lassallased pidasid endiselt kinni Lassalle'i ekslikest vaateist. Eisenahlaste partei moodustus 1869. aastal, kui mitmesugused tööliste haridusliku seltsid, mis olid vabad Lassalle'i ideede mõjust, kogunesid kongressile Eisenachi linna ja asutasid partei „Sotsiaaldemokraatliku Töölispartei" nime all. Nende kokkutuleku koha järgi hakatigi neid nimetama eisenahlasteks. Eisenahlaste juhtideks olid Liebknecht ja Bebel. Liebknecht oli ammune Marxi ja Engelsi võitluskaaslane; ta oli võidelnud nende kõrval juba 1848. a. Liebknecht tutvustas Bebelit rahvusvahelise töölisliikumise mõlema juhiga. Nii Bebel kui ka teised eisenahlased õppisid palju Marxilt ja Engelsilt ning omandasid nende õpetuse alused. Olgugi et eisenahlased paljudes põhiküsimustes juba Marxi järel sammusid, ei võidud neid 70-ndail aastail veel nimetada printsiibikindlaiks marksistideks.

Nende aastate sündmused näitasid eisenahlaste kõikuvust. 70-ndail aastail tõsteti üles lassallaste ja eisenahlaste ühendamise küsimus. Töölisliikumise huvid nõudsid ühtse

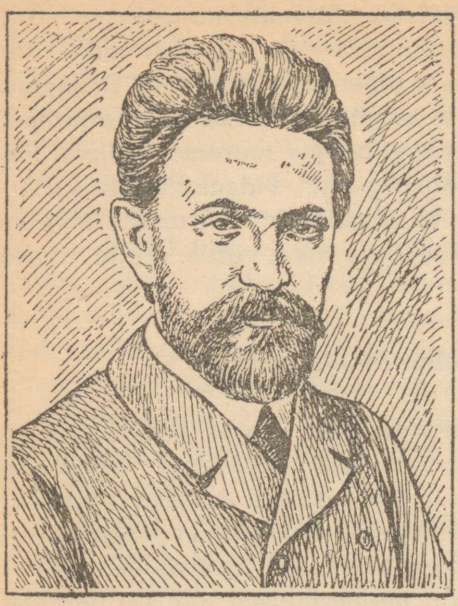

August Bebel.

partei asutamist. Ühtsuse poolt olid ka Marx ja Engels, kuid nad pidasid ühinemist lassallastega võimalikuks ainult siis, kui need täielikult loobuvad Lassalle'i ekslikest ja kahjulikest vaateist ja kui ühendatud partei võtab omaks marksistliku programmi.

1875. aastal toimus Gotha linnas mõlema partei ühendav kongress. Otsustati ühineda üheks parteiks ühise parteiprogrammiga. Aga selle programmi koostamisel tegid eisenahlased lubamatuid järeleandmisi lassallastele.

Linna järgi, kus toimus ühendav kongress, sai see programm nimetuse „Gotha programm".

Hoolimata paljude juhtlausete ekslikkusest, mis Gotha programmis olid esile tõstetud, jätkas töölisliikumine Saksamaal tormiliselt kasvamist nii arvuliselt kui ka ideeliselt.

Töölisliikumisel oli silmapaistev juht August Bebeli isikus — tööline-treial, kellest selleks ajaks oli kujunenud haruldane organisaator ja esmaklassiline kõnemees. Neid omadusi tunnustasid isegi ta vaenlased. Bebel omandas Marxi õpetuse, ja marksismi rajajad hindasid kõrgelt ja armastasid Bebelit. Tuli ette, et ta tegi vigu. Neil juhtu-

meil arvustasid Marx ja Engels Bebelit teravalt, hoolimata kõigist tema teeneist. Aga peaasjus pidas Bebel siiski õiget joont ja oli sügavalt truu töölisklassile. Valitsus vangistas ta mitu korda, aga oma aja ära istunud, jätkas Bebel parteitööd kahekordse energiaga.

Eriseadus sotsialistide vastu.

Sotsialistliku liikumise edu hirmutas Bismarcki ja ta otsustas selle liikumise vägivaldsel teel lõpetada. 1878. a. viis Bismarck riigipäeval läbi seaduse sotsialistide vastu, millele anti nimeks „eriseadus". Seda nimetati niiviisi sellepärast, et see asetas sotsialistliku liikumise erilistesse, erakordseisse tingimustesse, tegelikult väljapoole seaduse kaitset. Eriseadus keelas sotsialistliku partei eksisteerimise sootuks; sotsialistlikud organisatsioonid suleti, kaasa arvatud ametiühingud ja tööliste spordiseltsid, mis ideeliselt olid ühenduses parteiga. See seadus keelas ära sotsialistlike ajalehtede ja ajakirjade väljaandmise. Kõik tööliste ajakirjandus hävitati. Sotsialistlik kirjandus konfiskeeriti. Algas hulgaline parteitegelaste vangistamine ja väljasaatmine ilma kohtuta, administratiivkorras.

Sotsialistidevastane seadus tabas parteid ootamatult. Partei juhid kaotasid pea, isegi Bebel. Niisuguses nõutuses kuulutasid nad välja partei vabatahtliku laialimineku. Partei massid osutusid vastupanevamaks: töölised-parteilased hakkasid omal algatusel uuesti looma kohalikke parteiorganisatsioone, alguses Berliinis ja siis ka teistes linnades. Varsti toibusid ka Bebel ja Liebknecht alguses saadud vapustusest. Nad said aru, et kui partei on kaotanud õiguse eksisteerida avalikult, siis tuleb asutada illegaalne organisatsioon. Eriseaduse raskeil aastail ajas partei üldiselt õiget poliitikat. Seepärast ei murdnud surve parteid.

Partei kasvas üha arvuliselt ja ideeliselt. Need olid saksa sotsiaaldemokraatiale sangarliku võitluse aastad parteiorganisatsiooni säilitamise eest ja sotsialistliku propaganda levitamise eest rahvamassides.

Partei lahendas edukalt need mõlemad ülesanded. Iga vanglas surnud seltsimehe matus või väljasaadetavate saatmine muutus valitsusevaenulikuks demonstratsiooniks. Sotsialistidevastase seaduse kümnendal aastapäeval 1889. aastal olid töölisrajoonides punased lipud väljas, hoolimata kõigist survevahendeist. Keegi oli osanud heisata punase lipu isegi politseipresiidiumi (Berliini politsei peavalitsuse) katusele. Suur edu oli sotsiaaldemokraatial riigipäeva valimistel.

80-ndate aastate lõpul algasid suured streigid. Eriti kohutas kodanlust mäetööliste streik Ruhr'i kivisöerajoonis, millest võttis osa umbes 100 000 töölist. Nii suurt streiki ei olnud Saksamaal veel toimunud. Pealegi viis see streik verisele kokkupõrkele politseiga.

Bismarcki välispoliitika.

1875. aastal oli Bismarck valmis alustama Prantsusmaa vastu uut sõda, et teda sel korral purustada veel põhjalikumalt kui 1871. aastal ja teha ta Saksamaa vasalliks.

Suurenevas prantsuse armees nägi Bismarck kättemaksjat Elsassi ja Lotringi ärakiskumise eest ja kiirustas sõjaga, kuni Prantsusmaa ei ole küllalt tugevnenud. Nagu röövel kardab oma tegude eest karistust, nii kartis Bismarck kättemaksu vägivalla eest Prantsusmaa kallal. Aga Venemaa ja Inglismaa segasid vahele. Nad andsid Bismarckile teada, et nad ei lase uuesti Prantsusmaad purustada. Saksamaa astus

tagasi, kuid 1875. aasta ärevus kinnitas, et Prantsusmaa võib esimesel heal juhusel osutuda Saksamaa uue pealetungi ohvriks. Bismarcki jaoks seisnes küsimus ainult selles, et see „hea juhus" tõesti tuleks, s. t. et sõda Prantsusmaaga mööduks üks ühe vastu, ilma teiste riikide vahelesegamiseta. Aga ta kartis väga, kas saksa agressiooni uuendamine ei lõpeks Saksamaale endale halvasti. Mis siis, kui teised riigid, hirmul enda julgeoleku ees, astuvad liitu Saksamaa vastu? Bismarck oleks meelsasti tahtnud Prantsusmaad uuesti purustada, kuid ta kartis sõda kahel rindel terve koalitsiooni vastu. Bismarck tunnistas, et teda jälgib „koalitsioonide luupainaja". Eriti kartis ta sõda Venemaaga, keda ta pidas võitmatuks. Ta tegi Venemaa vastu 1879. a. lepingu Austria-Ungariga. 1882. a. täiendati Austria-Saksa liitu liiduga Saksa, Austria-Ungari ja Itaalia vahel. Selle uue lepingu terav ots oli suunatud Prantsusmaa vastu. Ta sai endale Kolmikliidu nime. Nii siis astus Saksamaa koalitsiooni etteotsa, mis oli suunatud Vene- ja Prantsusmaa vastu. Bismarck ei sallinud Venemaad, sest ta nägi temas saksa agressiooni peatakistust. Ta püüdis igati Venemaale kahju teha. Aga ta tegi seda peaasjalikult võõraste kätega, üritades Venemaa kallale ässitada Inglismaad või Türgimaad. Tema ise aga, varustanud end Austria-Ungari liiduga, nägi suurt vaeva, et asja mitte viia Vene-Saksa sõjani. Hirm Venemaa ees oli peapõhjuseks, mis pani Bismarcki hoiduma uue kallaletungimise eest Prantsusmaale. Bismarck sai aru, milliseid raskusi toob talle võitlus suure vene rahvaga. Ta meenutas sageli, et suurimad väejuhid nagu Karl XII ja Napoleon, kes alati võitsid teistes maades, said lüüa Venemaal.

Oma peatähelepanu pööras Bismarck Euroopa poliitikale, aga ometi just tema ajal, 80-ndail aastail, soetas Saksamaa endale esimesed asumaad Aafrikas ja Vaikse ookeani saaril.

Wilhelm II (1888—1918).

Bismarcki tagandamine.

1888. a. astus troonile keiser Wilhelm II. See oli auahne, iseteadlik ja upsakas inimene. Olles hingeliselt tasakaalutu, ilmutas Wilhelm poliitikas äärmist erutatavust ja enesevalitsemise oskamatust. Ta pidas ennast suurepäraseks kõnemeheks ja armastas pidada kõnesid, mis harilikult välja paistsid oma taktitusega.

Auahne Wilhelm ei võinud läbi saada niisuguse käskima harjunud ja kõikvõimsa kantsleriga nagu Bismarck. Konstitutsiooni järgi oli Wilhelmil õigus kantslerit vallandada. Aga ei olnud kerge seda teha. Liialt suurt jõudu kujutas endast Bismarck isegi keisri jaoks, kes vormiliselt oli tema käsutaja. Et kantsler eemaldada, otsustas Wilhelm ära kasutada Bismarcki ebaõnnestumised töölispoliitikas. Oma südames oli Wilhelm veel tagurlikum kui Bismarck. Ta vihkas töölisi, aga et vana kantsler eest koristada, selleks olid kõik abinõud head: keiser oli valmis ohverdama isegi eriseaduse.

Bismarck sai aru, et sotsialistidevastane seadus ei saavutanud eesmärki. Aga ta järeldas sellest, et sotsialistideseadus peab olema veel julmem. Ta mõtles isegi sellele, et meelega lükata töölised enneaegsesse ülestõusu ja uputada töölisliikumine verre. „Ilma vereta me ikkagi läbi ei saa," ennustas Bismarck.

Suurem osa kodanlusest vaatas tol ajal asjale siiski teisiti, kartes võtta tarvitusele äärmisi abinõusid sotsialismi ja töölisklassi vastu. 1890. a. toimusid riigipäeva valimised ja sotsiaaldemokraadid said neil valimistel 1,5 miljonit häält. See oli päratu suur edu, mis veel kord näitas sotsialistidevastase seaduse asjatust. Varsti pärast valimisi keeldus riigipäev uuendamast seda seadust, mille kehtivuse tähtaeg

oli lõppemas. Bismarckile oli see tõsine ebaõnnestumine, mis nõrgendas tema seisukorda. Wilhelm kasutas olukorda: ta kuulutas enda survete vastaseks ja reformide pooldajaks kaalutlusel, et ta rahustab töölisi osaliste järeleandmistega.

Arvestades, et Bismarcki seisukord on kõikunud, sundis Wilhelm II 1890. a. märtsis vana kantsleri esitama lahkumispalve. Keisririigi looja oli sunnitud lahkuma oma ametist.

Saanud Bismarckist lahti, tõttas Wilhelm II unustama tõotatud reforme. Ainult vähesed neist teostati. Varsti siirdus keiser tagasi poliitika juurde, mis oma tagurluse poolest ei andnud alla Bismarcki omale, olgugi et sotsialistidevastane seadus lakkas siiski olemast.

Saksa sotsiaaldemokraatia pärast eriseaduse kaotamist.

Revisionism.

Sotsiaaldemokraatia võitis endale õiguse legaalseks eluks. Ta tuli põranda alt välja.

1891. aastal partei järjekordsel kongressil Erfurtis võeti vastu uus programm. Võrreldes seda programmi Gotha omaga tuleb konstateerida, et oli tehtud edusamme. Erfurti programmist olid Lassalle'i ideed kõrvaldatud.

Programmis näidati, et sotsiaaldemokraatlik partei on võtnud lõppeesmärgiks sotsialismi ülesehitamise. Programmi teises, praktilises osas esitati partei lähemad nõudmised: 8-tunnine tööpäev, tööliste õigus vabalt organiseerida ühinguid, läbi viia streike jne.

Kuid programm sisaldas ka üsna tõsiseid järeleandmisi oportunismile. Partei juhtidel puudus julgus võtta programmi demokraatliku vabariigi sisseseadmise nõudmine. Nad kartsid, et selle eest tuleb parteile kaela uusi repressioone valitsuse poolt. Erfurti programmi tähtsamaid vigu

oli see, et temas ei olnud mainitudki revolutsiooni ning proletariaadi diktatuuri.

Engels võttis Erfurti programmi range arvustuse alla. Ta teatas, et on lubamatu programmis vaikida võitlusest monarhiaga ja vabariigi kehtimapanemisest. Engels näitas, et see võib tekitada äärmiselt kahjulikke illusioone, nagu oleks üleminek sotsialismile võimalik rahulikul ja mitterevolutsioonilisel teel, nagu oleks võimalik „vana sigaduse sissekasvamine uude ühiskonda". Saksa sotsiaaldemokraatia juhid varjasid parteimasside eest Engelsi kriitilisi märkusi. Tema mõtteavaldused Erfurti programmi kohta avaldati alles mitme aasta pärast.

90-ndail aastail hakkas saksa sotsiaaldemokraatia ridades tähelepandavalt tugevnema oportunism. Selle peatoeks XIX sajandi lõpul hakkas töölisaristokraatia. Kapitalistide monopoliühingud, saades eriliselt suuri kasusid, ostsid nende kasude arvel ära väikese osa töölisklassist, peamiselt meistreid ja enamkvalifitseeritud töölisi, aga ka ametiühingute juhtivaid töötajaid. See äraostmine toimus harilikult suurema töötasu kujul, aga mõnikord ka muul teel.

Nii siis käis igal maal monopolide kasvuga kaasas ka väikese eesõigustatud kihikese tekkimine töölisklassis. Saades kõrgemat töötasu, kannatas see töölisaristokraatia kriisiaastail töötuse all vähem. Seepärast hakkas see töölisaristokraatia kodanlaste agentuuriks töölisklassis.

1895. a. suri Engels. Pärast Marxi suure võitluskaaslase surma tõstsid oportunistid pead.

Üks sotsiaaldemokraatia juhte, Eduard Bernstein, esines 90-ndate aastate lõpul Marxi õpetuse täieliku uuesti läbivaatamise (revisjoni) kavaga (sellest siis on tulnud väljendus — revisionism). Bernstein arvustas Marxi poolt antud kapitalistliku ühiskonna analüüsi ja püüdis tõendada, et kapitalismi vastuolud ei muutu aja jooksul teravamaks, nagu Marx väitis, vaid just ümberpöördult, pehmenevad. Klassi-

võitlus, kinnitas Bernstein, võtvat justkui rahulikuma iseloomu. Kõigest sellest järeldas ta, et revolutsiooni ei ole vajagi, vaid olevat vaja ainult reforme. Neid tuleb taotella rahulikul, parlamentlikul teel.

Bernsteini kriitika Marxi kohta oli marksismile vaenulik ja oportunistlik. See kriitika oli kodanlusele meeltmööda ja äärmiselt kahjulik töölisklassi võitlusele sotsialismi eest. Jätkub mainimisest, et Bernstein eitas sotsialistliku revolutsiooni vajalikkust, mis ainuüksi võib töölised vabastada kapitalismi ikkest. Bernsteini antimarksistlikud vaated muutusid varsti kõigi maade oportunistide programmiks.

Need vaated aga ei leidnud saksa sotsiaaldemokraatide ridades tarvilikku vastuseismist.

Seevastu aga tundsid Lenin ja Stalin kohe ära bernsteinluse kahjulikkuse ja hädaohu töölisliikumisele. Nad paljastasid Bernsteini vaateid, mis oma olemuselt on puhtkodanlikud. Lenin ja Stalin läksid kaugemale. Nad teatasid, et revolutsiooniline sotsiaaldemokraatia peab kohe lõpetama vahekorra bernsteinlusega, et niisuguseid kodanliku poliitika teostajaid töölisliikumises, nagu Bernstein, ei tohi sallida proletariaadipartei ridades.

Oma võitlusega vene „ökonomistide" vastu andis Lenin eeskuju, kuidas tõeline proletaarne revolutsionäär peab võitlema oportunismi vastu. Kuid saksa sotsiaaldemokraatia juhid ei järgnenud sellele eeskujule, ja saksa töölisliikumine maksis hiljem selle leplikkuse eest oportunistide vastu kallist hinda.

Pärast sotsialistidevastase seaduse kaotamist hakkasid ametiühingud kiiresti kasvama. 90-ndail aastail haarasid oportunistid ametiühingute juhtimise enda kätte.

XIX sajandi lõpul edenes saksa töölisliikumine kiiresti. Töölisklassi partei ja kutseorganisatsioonide read kasvasid silmapaistvalt suuremaks. Kuid samal ajal tugevnes tun-

duvalt nii parteis kui ka ametiühinguis oportunistlik element, sest ta ei leidnud vastuseismist saksa sotsiaaldemokraatia juhtide poolt.

V peatükk.

SAKSA KEISRIRIIK XX SAJANDI ALGUL.

Saksa imperialismi üldine iseloomustus.

Tööstuse arenemise tempolt jõudis Saksamaa Inglismaast ja Prantsusmaast ette. Esimese Maailmasõja (1914—1918) eelõhtul sai Saksamaa kivisöe tootmises Inglismaale peaaegu järele ja ta malmitoodang ületas seks ajaks 5 miljoni tonni võrra Prantsuse ja Inglise malmitoodangu koos.

Saksamaa nihkus Euroopa maade seas esimesele kohale tootmise kontsentratsiooni poolest. Nii arvati Saksamaal 1905. a. olevat 385 kartelli, mis ühendasid 12 000 suurkäitist. Suurt edu oli märgata ka pangaasjanduse kontsentratsioonis. Sõja eelõhtuks oli 9 suurimat panka Berliinis koondanud endi kätte peaaegu poole kõigist hoiustest.

Mitte kuskil mujal ei omandanud imperialism niisugust agressiivset iseloomu kui Saksamaal. XIX sajandi 90-ndail aastail hakkab saksa imperialism taotlema maailma põhjalikku ümberjaotamist. Saksamaa imperialismi äärmuse esindajad asutavad erilise organisatsiooni, nn. pan-germanistliku liidu laialdaste röövvallutuste propageerimiseks. See liit nõudis Inglise, Prantsuse, Belgia ja Portugali asumaade, Prantsusmaa piiriäärsete rauamaagi-rajoonide, kogu Belgia, Hollandi, Skandinaavia maade ja isegi Saksamaa liitlase — Austria vallutamist. Pan-germanistid püüdsid

Venemaalt ära kiskuda Baltimaid ja jätta Venemaad ilma loodusliku piirita piki Läänemere rannikut, püüdsid haarata Venelt Poolat ja kõige pöörasemad neist imperialistidest kavatsesid vallutada Ukraina ning isegi Kaukaasia. Sealt mõtlesid nad Iraani kaudu sirutada oma käpa Briti Indiasse. Pan-germanistid ei tahtnud Ameerikatki rahule jätta. Nad kavatsesid Brasiilia ja muud Ladina-Ameerika maad muuta platsdarmiks võitluses USA vastu Ameerika mandri pärast. Neid meeletuid röövimisideid levitas suurem osa Saksa ajakirjandusest, ja nende najal üritasidki — ja mitte just eduta — saksa imperialistid „kasvatada" saksa rahvast, mürgitades sakslaste teadvust šovinismiga.

90-ndate aastate keskpaigast alates võtab Saksa valitsus oma välispoliitika pea-eesmärgiks luua lai koloniaal-keisririik.

Ex bibl. univ. Ta

Saksa imperialismi välispoliitika XX saj.

Saksamaa imperialism, see noor ja tugev kiskja, pidas ennast tüssatuks. Ta tuli — väljendades Lenini sõnadega — kapitalistlikkude maiusroogade laua äärde siis, kui kohad olid juba ära võetud. Need asumaad, mis Saksamaa jõudis endale haarata, ei olnud kuigi suured. Saksa imperialism püüdis tegemata-jäänut tasa teha. 1898. a. käis Wilhelm II Palestiinas nn. Issanda kirstu juures kummardamise ettekäändel. Koduteel külastas keiser Türgi sultanit ja tegi temaga lepingu suure raudtee ehitamiseks Bosporusest alates läbi Väike-Aasia ja Mesopotaamia Bagdadini ja sealt edasi Pärsia lahe äärde. Ehitajaiks pidid olema saksa kapitalistid. Seda teed nimetati Bagdadi raudteeks.

Tee, mis raudrööpmetega ühendas Berliini Pärsia lahega, pidi omandama hiiglasuure poliitilise ja majandusliku tähtsuse. Sellest pidi saama saksa imperialismile Türgimaa orjastamise aluspõhi. Raudtee ehitamine oli kasulik saksa

tööstureile, kellelt hulgi telliti rööpmeid, vedureid, vaguneid, ja Saksa pankadele, kes pidid ehitamist rahaliselt toetama. Raudtee ehitamise leping Türgimaaga vormistati lõplikult 1903. a. See pidi olema vahendiks „idasse tungimisel", mida kavatses arendada saksa imperialism. 1897. a. vallutasid sakslased Hiinas Kiau-tšou lahekese, kavatsedes aktiivselt osa võtta Hiina jagamisest. Buuri sõja ajal kasutas Saksamaa ära Inglismaa raske seisukorra Lõuna-Aafrikas ja sundis teda nõustuma Samoa saarte anastamisega Saksamaa poolt ning püüdis välja pressida veel muidki koloniaalseid järeleandmisi.

Kui 1900. aastal Hiinas tekkis „bokserite" rahvuslik-vabastuslik liikumine, organiseerisid imperialistlikud riigid interventsiooni rahva ülestõusu mahasurumiseks. Sakslased määratsesid eriti julmalt selle mahasurumisel.

Karistussalga lähetamisel Hiinasse saatis keiser soldateid teele manitsusega, et ärgu nad andku „armu" hiinlastele ega ärgu võtku vange, „et tulevikus, isegi 1000 aasta pärast, ükski hiinlane ei julgeks kõõrdi vaadata sakslastele".

XX sajandi algul tekkis ülestõus Saksa Edela-Aafrikas. Selle mahasurumisel hävitasid sakslased terved suguharud peaaegu viimse inimeseni.

Saksa kaupade võistlus oli juba ammugi kutsunud esile inglise kapitalistide rahulolematuse. Saksa kapitali tungimine Türgimaale tegi ka Inglismaa rahutuks, sest lähenemine Pärsia lahele muutus ähvarduseks Indiale. Kõik see muutis vastuolud Saksamaa ja Inglismaa vahel väga teravaks. Aga kõige enam erutas Saksa sõjalaevastiku ehitamine. 90-ndate aastate lõpuni oli Saksamaa rahuldunud sellega, et pidas suurt tugevat maaväge. Aga 1898. aastast alates hakkas Saksamaa suure hooga sõjalaevastikku ehitama. Ta valmistus võitluseks Inglismaaga maailma ümberjaotamise eest. Selleks ta just vajaski tugevat laevastikku.

Inglise-Saksa antagonism muutus põhiliseks imperialistlikuks antagonismiks. See oligi Esimese Maailmasõja peapõhjus.

Saksamaa sisepoliitika.

Aastal 1900 määrati kantsleriks von Bülow. Ta jäi sellesse ametisse kuni 1909. a. Bülow oli tagurlane nagu kõik Saksa keisririigi kantslerid. Ta oli üks agressiivse välispoliitika innustajaid. Tema sisepoliitika seisnes selles, et kõigi abinõudega tugevdada kodanluse ja junkurkonna blokki.

1902. a. viis ta riigipäeval läbi uue tollitariifi. Vilja ja muude ainete hinnad tõusid järsku. Kerjuseiks muutuvad töölised maksid rikastele uut maksu. Uus tollitariif tõi junkurkonnale mitte vähem kui 1250 milj. marka aastas. Bülow saboteeris rahva nõudmisi valimisõiguse demokratiseerimise suhtes valimisel Preisi maapäevale. Ta püüdis säilitada vana valimissüsteemi, mis andis kogu maapäeva junkrute ja suurkapitalistide meelevalla alla.

Preisluse fanaatiline metsikus ilmnes eriti rahvuspoliitikas. Šlesvigi ja Poola maakondades suleti rahvuslikud koolid, ameti- ja ühiskondlikest asutistest kõrvaldati taani ja poola emakeel. Linnade ja alevite nimetused muudeti. Anti välja poolakailt maa sundvõõrandamise ja sakslastele andmise seadus. Saksastamine läks nii kaugele, et saksa võimud sundisid poola lapsi isegi palvetama saksa keeles. 1906. a. keeldus protestiks üle 100 000 lapse koolis käimast. Algasid noorte vastasrindlaste repressioonid, isegi kuni vitstega peksmiseni. Range režiim pandi kehtima ka Elsass-Lotringis. Siin ei olnud piire mõnitustel ega pilgetel prantsuse rahvusliku au ja kultuuri üle.

Ettevalmistus imperialistlikuks sõjaks.

Maade hulgas, millede vallutamist kavatsesid saksa imperialistid, oli ka Maroko. 1905. a. põrkas Saksamaa Maroko pärast kokku Prantsusmaaga. Esimene konflikt Saksamaa ja Prantsusmaa vahel lahendati rahvusvahelisel konverentsil Algeciras'es (Hispaanias). Konverentsi otsused ei olnud Saksamaale soodsad — Prantsusmaa sai tegelikult võimaluse Maroko vallutamiseks, aga Saksamaa jäi tühjade kätega.

Teine konflikt Saksamaa ja Prantsusmaa vahel tekkis 1911. a. ühenduses sellega, et prantslased okupeerisid Maroko pealinna Fesi. Vastuseks sellele saatis Saksa valitsus oma sõjalaeva „Panther" Maroko vetesse ja vallutas Maroko sadama Agadiri. Vahekord Saksamaa ja Prantsusmaa vahel muutus teravaks. Ähvardas puhkeda sõda. Aga kui Inglismaa teatas, et ta toetab Prantsusmaad, ehmus Saksa valitsus, otsustas tagasi tõmbuda ja oma nõudmisi piirata. Saksamaa pidi leppima kogu Maroko Prantsusmaa valdusse minemisega, lahkuma Agadirist ja rahulduma viletsa kompensatsiooniga — ta sai Prantsuse Kongo küljest väikese tüki juurdelõikeks oma maadele Kamerunis.

Pärast teist Maroko konflikti teravnes rahvusvaheline olukord üha enam. Saksamaa valmistus palavikuliselt sõjaks. Ehitati kõvasti sõjalaevastikku ja maavägi suurenes. Saksamaa kulutas Esimese Maailmasõja eelõhtul relvastumiseks rohkem kui ükski teine riik.

Streigiliikumise suurenemine XX sajandi algul.

Ühinenud vägevaiks monopoliorganisatsioonideks, ajas käputäis saksa kapitaliste tohutut kasumit kokku. Samal ajal kasvas proletariaadi laiade hulkade vaesumine. Saksa

töölise töötasu moodustas $^2/_3$ ameerika töölise reaalsest töötasust.

Eriti madal oli põllutööliste elatustase, kes ei saanud keskmiselt üle 1 marga (alla 50 kop.) päevas. Kriisiaegadel muutusid sajad tuhanded tänavale visatud töölised sõna tõsises mõttes kerjusteks. Nad elutsesid pööninguil, keldreis, viletsais öömajus.

Saksamaa töölisklassi elutaseme halvenemine imperialismi ajajärgul pani töölisliikumises revolutsioonilised meeleolud kasvama. Imperialismi arenemisega koos omandas proletariaadi võitlus ikka teravama iseloomu. Töölisklassi üldisest massist eraldus ainult töölisaristokraatia, keda nuumas kodanlus ja kes moodustas oportunismi põhialuse töölisliikumises.

Vene revolutsioon 1905. a. ja saksa töölisliikumine.

Võimsat mõju avaldas Saksamaa töölisliikumisse Venemaa tööliste eeskuju, eriti 1905. a. Vene revolutsioon. Töölismassides hakkavad võitluse „vene meetodid" omandama laia populaarsust, kõigepealt massiline poliitiline streikimine. 1905. a. toimunud saksa sotsiaaldemokraatide kongressil Jenas võeti vastu resolutsioon, milles massilist poliitilist streiki ei peeta ainult kaitse-, vaid ka pealetungivahendiks Preisi tagurliku valimissüsteemi vastu ja selle asendamise eest üldise valimisõigusega.

Eriti tuliselt seisis üldstreigi eest, kutsudes üles järgnema Venemaa tööliste eeskujule, Rosa Luxemburg (1871—1919). Rosa Luxemburg, poliitilise massistreigi innukas poolehoidja, tegi selles küsimuses siiski mõnesuguseid oportunistlikke vigu. Massistreigis nägi Rosa Luxemburg proletariaadi klassivõitluse „kõige tugevamat relva", äärmist ja viimast abinõu. Ta ei saanud aru, et on tarvis võidelda

poliitilise massistreigi ümberkasvamise eest relvastatud ülestõusuks, mis on proletaarse võitluse kõrgeimaks vormiks võitluses võimu eest.

1905. a. lõpul ja 1906. a. algul võis Saksamaal näha revolutsioonilaine edasist suurenemist. Töölised ei rahuldunud ainult majanduslikkude nõudmistega, vaid tõid esile ka poliitilised. Nad võitlesid üldise valimisõiguse kehtima-panemise eest Preisimaal. Võitlus üldise valimisõiguse eest oli käimas ka Baieris ja teistes Saksa riikides. Eriliselt suure ulatuse võttis demonstratsioon 1906. a. jaanuaris, Venemaa „verise pühapäeva" aastapäeval. Kogu Saksamaal peeti koosolekuid ja miitinguid, mis väga hirmutasid valitsust. Võeti tarvitusele erakordseid abinõusid — Berliin muudeti relvastatud laagriks, soldatitele anti käsk „mitte säästa padruneid".

Aga sotsiaaldemokraatliku partei juhid ei asunud selle grandioosse tööliste väljaastumise etteotsa. Nad isegi ei toetanud poliitilise massistreigi loosungit üldise valimisõiguse kättevõitmiseks.

Pärast Vene revolutsiooni allasurumist ütlesid saksa sotsiaaldemokraatia juhid endid lahti Jena kongressi otsuseist. Kaldudes ikka enam paremale, hülgasid nad nüüd poliitilise massistreigi hoopis.

Saksa sotsiaaldemokraatia kolm voolu.

Saksa sotsiaaldemokraatidel moodustus kolm voolu: revisionistid, tsentristid ja pahempoolsed. Eduard Bernstein, baieri sotsiaaldemokraat Vollmar, ametiühingute liidu juht Legien ja paljud teised revisionistid võtsid avalikult oportunistliku positsiooni. Loobunud revolutsioonilistest võitlusmeetoditest, olid nad sotsialistliku revolutsiooni ja proletariaadi diktatuuri vastased. Toetudes töölisaristokraatiale

Karl Liebknecht.

Rosa Luxemburg.

ja väikekodanlikele kaasajooksjaile, olid nad kodanliku mõju sissetoojad Saksamaa töölisliikumisse.

Tsentristliku voolu eesotsas olid Saksamaa sotsiaaldemokraatidel Kautsky, Haase ja Bebel. Partei vana juht Bebel ei saanud aru Saksamaal imperialismi-ajastul toimunud suurte muutuste mõttest. Tema arvas endiselt, et töölisklassi võitluse peavormiks jääb parlamentlik töö. Ta suhtus revisionistidesse leplikult. Lenin arvustas Bebelit tema „pehmuse" pärast revisionistide vastu. Välispoliitikas pidas Bebel vajalikuks toetada Saksamaa imperialismi sõjas Venemaa vastu. Teisiti öeldes ta oli osaliselt nakatunud saksa šovinismist. Tsentristid tegid oportunistlikku poliitikat, kuid Bernsteinist ja teistest avalikkudest siirastest oportunistidest erinesid nad selle poolest, et nimetasid endid järjekindlateks marksistideks. Nii olid siis tsentristid varjatud opor-

tunistid, kes maskeerisid oma oportunistlikku poliitikat marksistlikkude fraasidega.

Saksamaa sotsiaaldemokraatia tsentristliku juhtkonna oportunistlik iseloom ilmus nähtavale tema suhtumises lõhenemisse Vene sotsiaaldemokraatlikus töölisparteis — Bebel ja Kautsky olid menševikkude poolt. Bebel käis peale, et bolševikud ja menševikud kokku lepiksid, ja pakkus saksa sotsiaaldemokraatia juhtide abi vahekohtunikuna. Bolševikud lükkasid need vahendamiskatsed kategooriliselt tagasi.

Kõigis tähtsamais poliitilistes küsimustes leidsid revisionistid ja tsentristid vastupanu kolmandalt voolult, partei vasemalt tiivalt, mis kajastas saksa tööliste revolutsioonilist meeleolu. Pahempoolsete sotsiaaldemokraatide silmapaistvamaiks esindajaiks olid: Klara Zetkin, Rosa Luxemburg ja Karl Liebknecht. Neid kutsuti „pahempoolseteks radikaalideks".

Karl Liebknecht (1871—1919) oli andekas ja väsimatu agitaator. Oma sügava veenmisjõu ja sütitava kõneosavusega äratas ta massides võitlustahet. Karl Liebknecht oli esimesi Saksamaa sotsiaaldemokraate, kes avalikult astus välja imperialismi ja imperialistliku sõjaohu vastu. Ta oli rahvusvahelise noorsooliikumise organiseerija.

Klara Zetkinil (1857—1933) oli väga suur populaarsus saksa proletariaadi seas. Rahvakooliõpetaja tütrena astus ta juba varakult töölisliikumisse. Sotsiaaldemokraatliku partei liikmeks hakkas ta juba sotsialistidevastase eriseaduse kehtimise ajal ja astus kartmatult reaktsiooni vastu välja. Klara Zetkin võttis aktiivselt osa II Internatsionaali esimese kongressi kokkukutsumisest. Sellel kongressil esines ta hiilgava ettekandega naisküsimusest. Sügavasti truuna töölisklassile tegi ta palju naistööliste rahvusvahelise ühinemise heaks.

Kartmatu võitleja, andekas kirjanik ja suurepärane kõne-

leja Klara Zetkin oli rahvusvahelise sotsialistliku liikumise silmapaistev tegelane.

Pahempoolsete sotsiaaldemokraatide juhiks oli Rosa Luxemburg. Juba noore tütarlapsena hakkas ta aktiivselt osa võtma töölisliikumisest — alguses Poolas, kus ta oli sündinud, siis Saksamaal. Rosa Luxemburg oli kõrgeandeline inimene, piiritult truu proletariaadi asjale.

Ja siiski ei olnud pahempoolsed radikaalid täiesti järjekindlad revolutsionäärid, neil oli palju menševistlikke vigu.

Klara Zetkin.

Enne Esimest Maailmasõda oli Saksa sotsiaaldemokraatlik partei liikmete arvult väga suur. Ta kogus 4,5 miljonit häält, sai 110 saadikumandaati ja kujunes kõige tugevamaks parteiks riigipäeval. Sotsiaaldemokraatlikul parteil oli liikmeid 1 miljoni ümber, tema ajakirjandusel oli umbes 1,5 miljonit lugejat. Aga näiliku vägevuse taga oli varjul poliitiline jõuetus: partei, tunnustades ainult legaalseid võitlusmeetodeid, osutus võimetuks pidama võitlust imperialismi ja läheneva maailmasõja vastu. Nii näiteks, kartes endast ära tõugata väikekodanlikke kaasasõrkijaid, loobus saksa sotsiaaldemokraatia 1912. a. valimiskampaania ajal saksa imperialismi vastasest agitatsioonist ega seisnud uute relvastamiste vastu, mis olid määratud imperialistliku sõja ettevalmistamiseks.

INGLISMAA XIX SAJANDI LÕPUL.

Inglismaa tööstus kaotab oma esikoha maailmas.

60-ndate aastate lõpul säilitas Inglismaa ikka veel esikoha tööstuse alal.

Inglismaa sai siis 3—4 korda rohkem kivisütt kui USA või Saksamaa, aga malmi tootis ta 4 korda rohkem kui USA ja peaaegu 5 korda rohkem kui Saksamaa.

Kuid 70-ndaist aastaist alates hakkab Inglismaa tööstus arenemises maha jääma oma mõlemast nooremast võistlejast — Saksamaa ja USA tööstusest. XIX sajandi 70-, 80- ja 90-ndail aastail hakkab Inglismaa pikkamisi kaotama esimese tööstusriigi seisukohta.

XX sajandi alguseks on see koht juba üle läinud USA-le. See on Inglismaa tööstusest ette jõudnud, sel ajal kui Saksamaa on viimasele juba järele jõudmas.

Inglismaal toimus XIX sajandi lõpul, nagu kõigis kapitalistlikes maades, kapitali kontsentratsioon, olgugi et monopoolsed ühendused Inglise tööstuses tekkisid natuke pikaldasemalt kui Saksamaal ja USA-s.

Pankade ja pangakapitali kasvamine.

Olgugi et Inglismaa tööstus kaldus langusele, valdasid tema valitsevad klassid ikka endiselt suuri rikkusi. Vanim kapitalistlik riik Inglismaa on kogunud kolossaalsed rikkused tööliste ja oma laialdaste asumaade kurnamise teel.

XIX sajandi lõpul paigutasid Inglismaa valitsevad klassid ikka väiksemaid osi oma tohutuist kapitalidest tööstu-

sesse. Ikka suurem osa mahutati pangandusse. Mitte üheski kapitalistlikus maas ei olnud pankade käsutuses nii suuri rahalisi ressursse kui Inglismaal. Kõige suuremad pangad on koondatud Londonisse, linna keskrajooni, nõndanimetatud City'sse. Siin varustati laenudega mitte ainult Inglismaa, vaid kogu maailma kaupmehi ja tööstureid. Šanghai, Jokohama, Buenos Airese, New Yorgi kui ka Euroopa maade kaupmehed, pankurid ja vabrikandid olid tihti sunnitud laenu saamiseks pöörduma suurte Inglise pankade poole, mille kontoreid leidus kogu maakeral. Välismaale antud laenud tõid pankureile tohutut tulu ja suurendasid veel enam inglise kodanluse rikkust.

Selle kõrval hakkasid inglise kapitalistid harilikult ka pankade kaudu mahutama oma kapitale tulutoovaisse ettevõtteisse välismaal või asumail, muutudes nende ettevõtete alatisteks omanikkudeks või osanikkudeks. Niisugust kestvat kapitali mahutamist välismaale nimetatakse kapitali ekspordiks. Kapitali eksporditi välismaale ja kolooniaisse seepärast, et seal lootsid kapitalistid saada suuremat kasumit kui kodumaal. Inglismaa kaotas oma tööstusliku esikoha, kuid ta muutus maailma-pankuriks. Kapitali eksport toimus kõigis kapitalistlikes mais. See on iseloomustav kapitalismi imperialistlikule staadiumile. Aga kuskil ei ulatunud ta areng nii kaugele kui Inglismaal.

Inglismaa koloniaalmaad.

Sajandite jooksul (alates XVI sajandist) on Inglismaa omandanud tohutuid territooriume igas maailmajaos ja on muutnud need oma kolooniateks. 1876. a. koosnes Inglise asumaade elanikkond 250 miljonist inimesest. Esimese Maailmasõja alguseks, s. t. 1914. aastaks oli uute omandamiste tagajärjel Inglise kolooniates ligi 400 miljonit inimest, s. t. ligi ¼ maakera elanikest. Inglismaa imperialism

omas peaasjalikult koloniaalset iseloomu. Asumaade ekspluateerimine omas tema jaoks kõige suuremat tähtsust.

Dominioonid.

Osa Inglise kolooniaid kasutab alates XIX sajandi keskpaigast laialdast autonoomiat. XIX sajandi lõpul kuulusid omavalitsustega asumaade hulka: Kapi koloonia ja Natal Lõuna-Aafrikas, Kanada Põhja-Ameerikas, Uus-Meremaa ja Austraalia. Viimane jagunes tollal mitmeks autonoomseks kolooniaks (Victoria, New-South Wales, Queensland, Lõuna-Austraalia, Lääne-Austraalia, Tasmaania). 1901. a. ühinesid kõik Austraalia asumaad Austraalia föderatsiooniks. Kõik loeteldud maad on asustatud peamiselt inglastega-emigrantidega Inglismaalt. Ainult Kapimaal ja Natalis olid ülekaalus kohalikud neegrid, kellel puudusid igasugused õigused. Kõik eesõigused, mis olid ühenduses omavalitsusega, kuulusid ainult valgetele.

Omavalitsusega asumaid hakati nimetama „dominioonideks". Need olid peamiselt agraarmaad.

Kanadas oli XIX sajandi viimasel kolmandikul käimas massiline viljarikkamate preeriate uudismaaks kündmine, ja XIX sajandi lõpul hakkas Kanada suurel hulgas nisu välja vedama. Kanadas oli ülekaalus farm-majapidamine nagu tema naabruses Ühendriikideski. Kõigist dominioonidest oli Kanada majanduslikult kõige enam arenenud. Seal oli XIX saj. lõpuks juba vabrikuid ja tehaseid, algas töötleva tööstuse arenemine.

Austraalias domineerisid suured karjafarmid, kus kasvatati miljoneid lambaid ja muid kariloomi. Austraalia muutus maailmaturul suureks villamüüjaks, kusjuures kogu villa müük oli inglise kapitali käes. Austraalias saadi suurel hulgal kulda; kullakaevandused kuulusid inglise kapita-

lile. Kapi asumaal olid nagu Austraaliaski esikohal karjafarmid, Natalis aga suhkrupilliroo-istandused.

Kapi asumaade ja Natali naabruses asuvad maad, kus XVII sajandist alates elavad hollandi väljarändajad, nõndanimetatud buurid. Buurid asutasid kaks vabariiki — Transvaali ja Oranje, mis säilitasid iseseisvuse kuni XX sajandi alguseni, mil Inglismaa nad vallutas.

Lõuna-Aafrika koloniseerimisel võtsid valged asunikud kohalikelt elanikelt maa ära. XX sajandi alguseks oli Lõuna-Aafrika üle 5 milj. kohalikul elanikul ainult 25,5 milj. aakrit maad, kuid 1,5 milj. valget oli anastanud 230 milj. aakrit maad. Kohaliku elanikkonna maatajätmine ei toonud kasu mitte ainult maahaarajaile farmipidajaile, vaid ka kapitalistidele, teemandi- ja kullakaevanduste ning istanduste valdajaile, kes said proletariseerunud neegrite näol odavat tööjõudu.

Tööliste elutingimused teemandi- ja kullakaevandustes olid äärmiselt rasked. Vaat, kuidas kirjeldab teemandikaevandustes töötavate neegrite elu keegi tähtis poliitikategelane. Neegrid elasid tohutuis laagreis. Iga laager kujutas endast suurt taraga piiratud paika, katuseta, aga võrega pealt kaetud, mis takistab üle tara ronimist. Seespool tara on telgid, milles kohalikud elanikud elutsevadki. Kõiki väljapääse valvatakse hoolega ja laagrisse ei lasta kedagi. Laagrist viib kaevandusse maa-alune käik.

India.

Kõige tähtsamaks Inglismaa asumaaks oli jäänud India. Erinevalt dominioonidest oli India kuni XX sajandi alguseni ilma õigusteta. Tema üle valitses Inglise valitsuse poolt 5 aastaks määratud asekuningas. India asekuningaks määrati alati inglane, harilikult üks kõrgemaid aristokraate. Kõik kõrgemad ametid Indias kuulusid samuti inglastele. Indialasi lasti ainult tähtsuseta ja halvastitasutavaile kohtadele. Asekuninga võim oli peaaegu piiramatu, suurem kui

mõne Euroopa valitseja võim. India talupoegkond maksis mitte-jõukohaseid makse. Maksude tasumiseks oli talupoeg sageli sunnitud müüma isegi enda ülalpidamiseks kõige vajalikuma, ja sealjuures äärmiselt odava hinna eest.

India on hiiglasuur maa; seal elas XIX sajandi lõpul ligi 300 milj. inimest. Kõigis teistes Briti impeeriumi osades, emamaa, dominioonid ja kõik muud asumaad kaasa arvatud, arvati olevat 100 milj. elanikku.

Muud asumaad.

Peale dominioonide ja India oli Inglismaal veel teisi asumaid: rühm saari Lääne-Indias, anastatud juba esimeste vallutamiste ajal, suured maad Aafrikas, suuremalt osalt möödunud sajandi lõpul omandatud, hulk Okeaania saari. Kuni 70-ndate aastateni kuulus Aafrikas Inglismaale ainult mõni üksik punkt mere ääres. 70—90-ndate aastate jooksul omandasid inglased seal laialdasi territooriume: Egiptuse, Ida-Sudaani, Uganda, Keenia — Ida-Aafrikas, Nigeeria ja Kullaranniku — Lääne-Aafrikas, Betšuaanamaa ja Rodeesia — Lõuna-Aafrikas. Aasias vallutati XIX saj. 70-ndail aastail Beludžistan ja 80-ndail aastail Birma.

Asumaade ekspluateerimine tõi Inglismaa kodanlusele suuri kasusid. Suurema osa oma tuludest sai ta asumais ja mahajäänud välisriikides — Lõuna-Ameerika maades, Hiinas jne. — mahutatud kapitalidest. Suur osa kapitaliste muutus parasiitlikuks ühiskonnakihiks, kellel ei olnud muud teha kui kulutada oma kapitali protsente.

Inglismaa esikoht merel.

Et säilitada ühendust oma mööda maailma laialipaisatud asumaadega, et saada võimalust saata sõjavägesid ükskõik millisesse neist, on Inglismaa kodanlus alati püüdnud omada

kõige tugevamat laevastikku maailmas. Mitte ükski maa peale Inglismaa ei ole omanud seesugust kindlustatud sõjasadamate hulka, mis oleksid võinud olla laevastiku baasideks. Inglismaa hankis endale sellised baasid kõigis maailma osades. Ta haaras enda võimusesse otsustava tähtsusega strateegilisi punkte tähtsail mereteil.

Eriti valvsalt kaitsesid inglased oma mereteid Indiasse. Pärast Suessi kanali kaevamist (1869) läks tee Inglismaalt Indiasse Atlandi ookeani kaudu, siis üle Vahemere, Suessi kanali, Punase mere ja India ookeani. Juba XVIII saj. vallutas Inglismaa Gibraltari, mis sulges läänepoolse väljapääsu Vahemerest. XIX sajandi algul omandas ta Malta saare, mis asetseb Vahemere kitsaimal kohal, vähe hiljem Aden'i, mis valitses väljapääsu Punasest merest India ookeani. XIX sajandi 70—80-ndail aastail saavutas Inglismaa ülemvõimu Suessi kanali ja Egiptuse üle, s. t. idapoolse väljapääsu üle Vahemerest. Suess ja Egiptus on tähtsaimad kõigist strateegilistest punktidest teel Euroopast Indiasse.

Inglismaa omas kõige suuremat kaubalaevastikku. Hoolimata oma tööstuse mahajäämisest jäi Inglismaa siiski esimeseks maaks maailmas väliskaubanduses läbimüügi alal.

Nii siis: 70-ndaist aastaist alates kaotas Inglismaa pikkamööda oma tööstusliku esikoha, aga säilitas oma seisukoha maailma-pankurina ja koloniaal- ning mereriigina.

Töölisklassi seisukord.

Inglise töölised võitsid endile enne teiste maade töölisi õiguse ametiühinguliseks organiseerimiseks. See toimus juba XIX sajandi esimesel poolel. Inglise tööliste seisukord oli mõnevõrra parem kui Euroopa mandri töölistel. Töölisaristokraatide kiht oli siin suurem kui muudes maa-

des, välja arvatud USA. Aga Inglismaalgi oli üsna suur osa töölisi vaesumise äärel.

Ameerika kirjanik Jack London elas 1902. a. vähe aega Londoni idaosa (East-End'i) urgastes ja on jätnud oma raamatus „Põhjas" tähelepanuväärivа kirjelduse Inglismaa pealinna elanikkonna vaeseimate kihtide oludest. Jack London jutustab selle Euroopa rikkaima linna töölisкvartaalidest:

„Rajoon, mida mööda sõitis minu sõiduvoorimees, oli lõpmatu urgaste rida. Me sõitsime ühe miili teise järel, ja meist venis kogu aja mööda räpaseid telliskividest maju. Alatasa tuli mulle vastu mõni tugevasti vaaruv joobnud mees või naine. Õhus ripnes tihedat sõimu ja kakluste kära.

Turul sorisid vaevalt jalulpüsivad vanamehed ja eided poris vedelevaid jäätmeid, otsides mädanenud kartuleid, kõlbmatuid ube ja muid aedvilju, aga väikesed lapsed ümbritsesid nagu kärbsed mädanenud puuvilja hunnikuid, vajutasid oma käed kuni õlgadeni lagunevasse sodisse, tõmbasid sealt välja ainult pooleldi mädanenud tükke ja neelasid need siinsamas alla."

Eriti õudne oli neis urgastes tööstuslikkude kriiside ajal, mis teatavasti aeg-ajalt tabasid kapitalistlikke maid. „Kriisiaastail," kirjutab Jack London, „ei olnud töölismajades paika, kuhu oleks võidud toppida näljaseid hulki, kes päeval ja ööl mangusid uste taga toitu ja ulualust." Muud varjupaika peale „töölismajade" neil ei olnud. Töölismajad olid öömajad, kus koiku ja eine eest sunniti kogu järgmise päeva tegema mingisugust rasket ja musta tööd. Tingimused neis öömajades olid koledad: „Meile toodi haiglast teed ja söögijäänuseid," kirjutab Jack London. „Need olid suurel liual kuhja aetud ja kujutasid endast sõnul kirjeldamatut segu: leivatükikesed, rasva- ja pekijäänused, kondid — lühidalt kõik, mille igasuguseid tõbesid põdevate haigete sõrmed ja hambad olid ära visanud. Sellesse segusse pistsid inimesed oma käed ja sorisid selles, uurisid seda, heitsid ühe kõrvale, haarasid üksteise eest uue."

Gladstone ja Disraeli.

60-ndate aastate lõpul nihkub Inglismaal esile kaks kodanlikku poliitilist tegelast — Gladstone ja Disraeli. Tol ajal kerkib inglise kodanlaste ette uusi ülesandeid.

50-ndail aastail näis paljudele, et pärast tšartismi kokkuvarisemist on revolutsiooniline töölisliikumine jõudnud surnud punktini. Mõne aja kestel ei olnud teda tõesti märgata. 60-ndail aastail aga hakkab kodanlus kartma uut revolutsioonilisuse tõusu. Sel ajal arendas Inglismaal laia tegevust I Internatsionaal. Kodusõja tõttu USA-s jäi seisma puuvilla vedu Inglismaale, nii et ilma puuvilla tooraineta jäänud tekstiilvabrikud lõpetasid töö. Tööliste, eriti töötatööliste hulgas kasvas rahulolematus, ja Inglismaad ähvardas revolutsioonilise töölisliikumise uuestisünd. Niisuguseil tingimustel hakkas paljudele kodanlastele näima, et on liialt riskantne saboteerida igasuguseid reforme, nagu seda tegi Palmerston. Muutus ohtlikuks juba liialt avalikult teha poliitikat kapitalistide huvides, kuulutades „kahjulikuks" iga seaduse, mis oli suunatud tööliste õiguste kaitseks. Aga seni olid inglise liberaalid toiminud just nii, väites, et riik ei pea end segama majandusellu. (Kuulus hüüdlause *„laisser faire, laisser passer"*.)

Osa kodanlust jõudis arusaamisele, et on tarvis endist poliitikat muuta. Ta pidas palju kasulikumaks töölistele osaliselt järele anda. Sel viisil kavatses kodanlus töölised revolutsioonilistelt ideedelt kõrvale juhtida. Inglise liberaalse partei uue poliitika väljakuulutajaks ja teostajaks hakkas Gladstone, kes tuli Palmerston'i asemele liberaalse partei juhi kohale. Gladstone taotles Inglise riigikorra osalist demokratiseerimist valimisõiguse jm. laiendamise mõttes. Ta oli kaugel järjekindlast demokratismist. Ta ei kavatsenud kehtima panna üldist valimisõigust.

Gladstone'i vastaseks oli konservatiivide juht Disraeli. Ta sai hiljem Inglismaa valitsevale klassile osutatud teenete eest Beaconsfield'i lordi tiitli.

Disraeli ei jäänud osaliste järeleandmiste poliitikas liberaalidest maha. 1867. a. teostati konservatiivide poolt teine parlamentlik reform, mis andis valimisõiguse ka töölisklassi ülemkihile.

Disraeli välispoliitika.

Disraeli pööras oma peatähelepanu välispoliitikale ja uute asumaade omandamisele. 70-ndail aastail nägi inglise kodanlus juba, et teda maailmaturgudel teised tööstuslikud maad pigistavad. Ta hakkas otsima sellest väljapääsu asumaade suurema ekspluateerimisega. Inglismaa kodanlus hakkas pühendama oma asumaadele hoopis suuremat tähelepanu kui enne. Disraeli arvestas suurepäraselt neid uusi meeleolusid. Ta kuulutas koloniaalvalduste laiendamise Inglismaa põhiülesandeks. Eriti suurt tähtsust omistas ta India üle valitsemisele. Peahädaohuks Inglismaa valitsemisele Indias oli tema arvates Venemaa. 60-ndate aastate lõpul vallutas tsaarivalitsus Taškendi, Kokandi, Buhhaara ja 70-ndail aastail Hiiva. Vene vallutused Kesk-Aasias nihkusid nii siis India piiridele ikka lähemale.

Disraeli ja Vene-Türgi sõda.

70-ndate aastate teisel poolel algasid uuesti komplikatsioonid Balkanil, kusjuures teravnes vahekord Venemaa ja Türgi vahel. Disraeli kihutas igati Türgimaad Venemaale vastu hakkama. Kui aga Venemaa purustas Türgimaa (1877—1878), takistas Inglismaa Vene tsarismil täielikult lõigata võiduvilja. Disraeli saatis väinadesse Inglise laevastiku ja hirmutas tsaari, ähvardades teda sõjaga. Ähvardused mõjusid: Aleksander II ei julgenud vallutada Konstantinoopolit ja väinu, mis olid väljapääsuks Mustast merest. Ometi õnnestus Vene valitsusel sõlmida Türgimaaga Vene-

maale õige soodne rahu. Siis taotles Disraeli rahvusvahelise kongressi kokkukutsumist rahutingimuste revideerimiseks. Kongress tuligi 1878. a. suvel Berliinis kokku. Disraeli sõitis ise sinna, ja Austria ning Saksamaa abil õnnestus tal saavutada, et Venemaa jäi ilma kaunis suurest osast vene relvade võidu tulemustest. See oli Disraelile suureks eduks. Pärast Berliini kongressi muutus ta inglise kodanluse täielikuks ebajumalaks.

Sõjad afgaanide, buuride ja suludega.

Egiptuse okupeerimine (1882).

Aga Disraelile ei jätkunud Vene-Türgi asjadesse vahelesegamisest. Ta hakkas sõdima afgaanidega, et Afganistan alistada. Pärast seda katsus ta buuride vabariike Lõuna-Aafrikas — Transvaali ja Oranjet — vallutada. Viimaks alustas ta sealsamas Lõuna-Aafrikas sõda sulude suguharuga. Need sõjad osutusid raskemaks, kui oleks võidud arvata. Afganistanis seati lõppude lõpuks siiski sisse Inglismaa protektoraat, s. t. maa langes Inglismaa mõju alla; sulude maa vallutati, aga võitlus buuridega ei arenenud inglastele soodsalt. Kõik kolm sõda venisid pikale. See pani Disraeli ja konservatiivide seisukorra kõikuma, nii et nad pidid ministeeriumi loovutama liberaalidele Gladstone'iga eesotsas.

Gladstone astus Venemaa küsimuses Disraeli vastasena välja. Gladstone oli Venemaaga rahupidamise ja kokkuleppimise poolt. Ta mõistis hukka ka mitmed Disraeli asumaade-seiklused. Buuridega tegi ta rahu, kuid kauples endale välja buuride vabariikide välispoliitika kontrollimise õiguse. Muis asumaade küsimustes jätkas ta siiski Disraeli poliitikat. 1875. a. oli Disraeli hakanud ettevalmistusi

tegema Egiptuse vallutamiseks. Gladstone viis selle lõpule. Gladstone'i ministriks olemise ajal 1882. a. okupeerisid inglise sõjaväed Egiptuse. Egiptuse omandamisel oli otsustav tähendus Inglismaa ülemvalitsuse kindlustamisel Suessi kanali üle.

Kolmas parlamendireform (1884).

1884. a. viis Gladstone läbi uue valimisõiguse laiendamise (kolmas parlamendireform). Reformi tagajärjel hakkas nüüd Inglismaal 36 miljonist tolleaegsest Inglismaa elanikust valimisõigust kasutama 4,5 milj. On selge, et rahva enamik jäi valimisõiguseta.

Iirlaste võitlus Inglismaa vastu 70—80-ndail aastail.

Iiri renditalunike elu oli palju raskem kui Inglismaa enda töötajate elu. Oma maad neil ei olnud, sest landlordid (mõisnikud) olid selle juba XVII sajandil tervenisti omastanud. Raske on endale kujutella viletsamat elu kui see, milles virelesid iiri talupojad inglise landlordide talla all. Iirimaal oli korduvalt nälja-aastaid, mil suri sadu tuhandeid inimesi. Iirimaa elanikkond oli pikkamisi välja suremas. Nii oli a. 1851 Iirimaal 6,5 milj. inimest ja a. 1900 juba vähem kui 4,5 milj.

70-ndail aastail algas viljahindade langemine; kõigi Euroopa maade põllumajandus kannatas armutult agraarkriisi all. Ilma selletagi juba kerjuslik ning näljane iiri renditalupoeg kannatas kriisi all eriti raskesti. Rentnikel ei olnud midagi süüa, veel vähem võimalust rendi tasumiseks, aga niipea kui rentnik renti õigeks ajaks ei tasunud, võttis landlord talt jalamaid maa ära ja ajas ta halastamatult viletsast hurtsikust välja. Iirimaal võidi igal pool tee-

del kohata näljaseid, räbalais talupoegi, keda landlordid olid minema ajanud ja kes olid ilma peavarjuta ning rahata.

Nälg ja hirmus rõhumine sundisid iiri talupoegi 70-ndate aastate lõpul uuesti alustama revolutsioonilist võitlust landlordide ja neid toetavate inglise võimude vastu. Talupojad tungisid losside ja mõisade kallale, põletasid neid, rüüstasid lordide viljapõlde ja vigastasid nende loomi. Sageli tapsid nad mõisnikke ja nende valitsejaid kättemaksuks vägivalla eest. Inglise võimud vastasid sellele vangistamistega.

70-ndate aastate lõpul sai Iiri saadikute juhiks Inglise parlamendis Parnell. See oli hoopis noor saadik. Ta valiti esimest korda parlamenti, kui ta oli kõigest 31-aastane. Parnell ilmutas suurt poliitilist annet ja muutus varsti parlamendis üheks silmapaistvamaks kujuks. Oma vaadetelt oli ta kodanlik natsionalist. Parnell arvas, et väike Iiri partei kõnede ja palvetega parlamendis midagi ei saavuta, ja hakkas kasutama teistsugust taktikat. Ta soovitas Iiri saadikutel igasuguste võtetega üritada parlamendi töö segamist. Niisugust talitusviisi nimetatakse obstruktsiooniks. Iirlased pidasid lõpmatult pikki kõnesid, esitasid alati järelepärimisi kõige tühisemail põhjustel. Tuli ette, et nad venitasid koosolekuid pikemaks kui ööpäev — kuni järgmise päeva hommikuni. Kord pani Parnell parlamendi ilma vahet pidamata istuma esmaspäevast k. 4 p. l. kuni kesknädalani k. 9.30. Parnell nõudis Iirimaale omavalitsust — nõndanimetatud home-rule'i.

1879. a. asutati Iirimaal Maaliiga, kes hakkas juhtima iiri talupoegade võitlust. Selle organisatsiooni asutajaks oli Michael Davitt. Ta oli taluniku poeg. Lord ajas tema isa maalt ära ja väike Michael jäi ilma ulualuseta. Juba väikesena pidi ta hakkama sulaseks, hiljem sai temast tööline. Juba õige noorelt liitus ta feenidega. Aktiivse revolutsioonilise tegevuse eest mõisteti ta seitsmeks aastaks sunni-

tööle. Kandnud karistuse, pühendas ta uuesti oma jõu võitlusele rahva vabastamise eest. Davitt pidas ühendust Parnelliga.

Maaliiga rakendas uue talitusviisi — boikoti. Ühes Iiri alevis elas keegi kapten Boycott — inglane, kes oli kohaliku landlordi juures valitsejaks. Kord tulid Boycott'i juurde kõik lordi rentnikud ja kuulutasid, et sellest ajast alates maksavad nad väiksemat renti kui seni. Boycott teatas, et ta ajab nad kõik maalt minema. Kui Boycott'i poolt toodud politseinikud hakkasid rentnikke ära ajama, tungis talupoegade hulk neile kallale, sundis nad põgenema ja peitma end Boycott'i majja. Järgmisel päeval teatasid kõik kohalikud iirlased, et nad katkestavad Boycott'iga igasuguse vahekorra. Töölised lahkusid mõisast, milles ta valitses, ja läksid ära isegi ta majateenijad. Talle keelduti midagi müümast jne. Tuli saata soldateid tema kaitseks. Boycott oli sunnitud sellest maakohast lahkuma. Sellest ajast alates hakati seda võitlustaktikat rakendama kõikjal — eriti julmade rõhujatega keeldusid kohalikud elanikud üldse pidamast mingisuguseid vahekordi. Boycott'i nime järgi hakati niisugust võitlusviisi nimetama boikoteerimiseks ehk lihtsalt boikotiks.

Kui 1880. a. võimule tuli Gladstone, viis ta läbi reformid, mis pisut parandasid iiri farmerite seisundit, kuid need osutusid siiski puudulikeks, ja liikumine laienes üha. Elustasid oma tegevust ka feenid, alustades uuesti inglise poliitikategelaste tapmist. Nii tapeti 80-ndate aastate algul Dublinis pargi alleel Iirimaa asevalitseja ja tema abi. Nad läksid mööda alleed, kui mõned feenid neile paljaste pussidega kallale tormasid. Kallaletung toimus südapäeval, kuid mõrvaritel õnnestus siiski kaduda. Nad saadi kätte alles mitme aasta pärast. Feenide terror tegi ainult iiri rahvale kahju, sest mingisuguse asevalitseja mõrvamine ei muutnud midagi. Tema asemele määrati uus, ja surve suurenes veel enam.

Gladstone sai aru, et vangistamised, surmakaristused ega väikesed reformid ei aita, ja et rahvuslik vabastusliikumine Iirimaal üha kasvab. Pealegi ei olnud liberaalidel pärast 1885. a. valimisi parlamendis enam enamust. Võimul püsida püüdes tegi Gladstone Parnellile ettepaneku: Gladstone tõotas parlamendis läbi viia home-rule'i — Iirimaa omavalitsuse seaduse, kus Parnell ja Iiri saadikud toetavad tema valitsust. Parnell oli selle ettepanekuga nõus, ja Gladstone viis home-rule'i projekti parlamenti. Aga suur osa liberaalide parteist oli home-rule'i vastu, samuti bloki vastu Parnelliga. See osa liberaalidest oli Inglismaa ja Iiri ühenduse ehk uniooni säilitamise poolt. Sellest siis hakatigi neid nimetama „liberaalideks-unionistideks". Nemad lõhendasid liberaalse partei. Selle äärmiselt imperialistliku rühmituse liidriks oli Joseph Chamberlain. Home-rule ei läinud läbi — 1886. a. kukutasid konservatiivid ja liberaalid-unionistid ta parlamendis hääletamisel läbi. Gladstone lahkus valitsusest ja asemele asusid konservatiivid. Nende valitsus jätkas iirlaste rahvusliku liikumise mahasurumist.

1893. a. katsus Gladstone veel kord home-rule'i läbi viia, kuid jällegi ei õnnestunud see. Sel korral läks home-rule'i seadus alamkojas läbi, kuid lordide koda lükkas selle tagasi. Hoolimata iiri rahva visast võitlusest ei saanud iirlased isegi osalist iseseisvust.

Kahe partei süsteem.

Kogu uue aja teise perioodi kestel oli Inglismaal vaheldumalt võimul kaks kodanlikku parteid: liberaalne ja konservatiivne partei. Samasugune oli lugu ka varem. Aga siis (alates XIX saj. 30-ndaist aastaist) oli ülekaal üldiselt liberaalide pool. Nüüd aga (70-ndaist aastaist alates) hakkas ülekaal vähehaaval kalduma konservatiivide poole.

Inglise kodanluse sümpaatia hakkas siirduma nende poole. Inglise kodanlus muutus tagurlikumaks, kui ta oli varem. Liberalism nõrgenes.

Sotsialistliku liikumise uuestisünd.

Inglismaa tööstuse esikoha kaotamine halvendas töölisklassi seisukorda. Elatustase alanes isegi tööliste kõige paremini tasutaval osal. Peaaegu kogu 80-ndate aastate kestel oli tööstus sügavalt soikus. Neil tingimustel hakkas klassivõitlus Inglismaal teravnema. Inglise tööliste seas hakkas uuesti tärkama sotsialistlik liikumine. 1884. a. asutati „Sotsiaaldemokraatlik Föderatsioon", millesse astus arvukalt proletariaadi asjale truid inimesi: trükitööline Harry Quelch, Tom Mann (hiljem Inglise kommunistliku partei tähtsamaid tegelasi), Marxi tütar Eleonore Eveling jt. Kuid föderatsiooni juhtimine oli ebakindlates kätes. Föderatsiooni asutajaks ning juhiks oli Hyndman, kes nimetas end küll marksistiks, kuid tegelikult ainult moonutas Marxi õpetust. Föderatsiooni töös oli peapaheks see, et ta ei osanud siduda end massidega. Selle tagajärjel jäi ta võrdlemisi väikeseks organisatsiooniks ega osanud luua Inglismaal tugevat sotsialistlikku parteid, nagu oli Saksamaal ja Prantsusmaal. Engels kirjutas Bebelile, et Sotsiaaldemokraatlikul Föderatsioonil Inglismaal ei ole kahte tuhandet liigetki. Selle massist eemaldumise pärast arvustas Engels kurjasti Sotsiaaldemokraatlikku Föderatsiooni, süüdistades Hyndman'i sektluses. Tööliste organisatsioonide põhikujudeks olid trade-union'id.

Töölisliikumine 80-ndate aastate lõpul ja uued trade-union'id.

Varem ühinesid Inglismaal trade-union'idesse peamiselt kvalifitseeritud töölised, ainult töölisklassi koorekiht. Nüüd, klassivõitluse teravnemisega 80-ndail aastail hakkasid trade-union'idesse organiseeruma ka vähem-kvalifitseeritud töölised. Ametiühinguisse ühinesid dokkide laadijad jne. Neid liite hakati kutsuma uuteks trade-union'ideks, et neid eraldada vanadest trade-union'idest.

Uutes trade-union'ides valitses hoopis sõjakam vaim kui vanades.

Engels ja Eleonore Marx 1. mai miitingul Hyde Park'is (Londonis).

Vanad trade-union'id püüdsid lahendada tüliküsimusi ettevõtjatega rahuliku kokkuleppe teel. Streike võtsid nad abiks ainult äärmistel juhtudel. Uued trade-union'id hakkasid hoopis meelsamini streikima. Neil oli võitlustahet, olgugi et suurem osa liikmeid, juhidki kaasa arvatud, ei omanud veel täiesti väljakujunenud revolutsioonilisi veendumusi.

Engels aitas kaasa uute trade-union'ide tekkimisele. Väga suurt abi neile uutele inglise töölisorganisatsioonidele osutasid Eleonore Eveling ja Tom Mann.

Eleonore Eveling organiseeris ühe suurimaist uutest trade-union'idest — „Gaasivabrikute Tööliste Liidu". See liit korraldas hea eduga suure streigi, võideldes oma liikmeile kätte 8-tunnise tööpäeva 10—12-tunnise asemele. Kõige suuremaks streigiks, mille korraldasid uued trade-union'id, oli neli nädalat kestev Londoni sadamadoki tööliste streik, mida juhtisid Sotsiaaldemokraatliku Föderatsiooni liikmed (John Burns, Tom Mann jt.). Londoni sadama, maailma suurima sadama elu suri kuuks ajaks. Dokitöölised võitsid streigi ja hakkasid saama suuremat töötasu. Oma võidu eest võlgnesid nad tänu mitte ainult oma mehisusele ja kokkuhoidmisele. Õige tublisti aitas kaasa teiste tööliste toe-

tus, mida saabus igast Inglismaa nurgast. Isegi kaugetest dominioonidest saatsid töölised streikijaile raha.

Engels tervitas inglise töölisliikumise märgatavat tõusu ja aitas aktiivselt kaasa, püüdes inglise töölistele pookida marksismi ideid.

Iseseisva töölispartei asutamine 1893. a.

Engels nihutas inglise töölisliikumise tähtsaima ülesandena esile poliitilise tööliste massipartei asutamise. See oli väga keerukas ülesanne, sest mitte ühelgi Euroopa maal ei olnud tööline nii eksitatud kodanlikust ideoloogiast kui Inglismaal. Ühelgi teisel maal ei olnud nii tugevat töölisaristokraatiat kui Inglismaal. Töölisaristokraatia tundis end olevat seotud kodanliku korraga. Ta hoolitses väga selle eest, et töölisliikumine ei läheks vanade trade-union'ide oportunistlikust praktikast kaugemale. Vanade trade-union'ide juhid üritasid mõjutada uute trade-union'ide juhte, et tuua nad tagasi endisele teele. Vanade juhtide jõupingutus ei jäänud ilma tagajärgedeta. 90-ndail aastail kaotavad uued trade-union'id suurel määral oma sõjaka iseloomu. Selleks aitas kaasa uute trade-union'ide juhtide kindla ja konsekventse revolutsioonilise maailmavaate, revolutsioonilise teooria puudumine.

Tom Mann.

Siiski oli juba 1893. a. trade-union'ide aastakongressil suur rühm saadikuid töölisklassi poliitilise partei loomise poolt. Suurem osa neist kuulus uute trade-union'ide tegelaste hulka. Kongress lükkas nende resolutsiooni tagasi, olgugi et väikese häälteenamusega. Töölispartei asutamise pooldajad kogunesid siis eraldi oma konverentsile ja asu-

tasid „Iseseisva Töölispartei". Engels tervitas selle partei loomist, kuid paljusid tema juhte ta ei usaldanud. Tema juhtide seast paistsid silma dokitööline Keir Hardie — aus, kuid ilma küllalt sügavate teoreetiliste tõekspidamisteta, ja Ramsay Macdonald, oportunist. Engelsi kartused tõestusid. „Iseseisev" töölispartei osutus liialt sõltuvaks kodanlikust liberalismist.

Nii siis kutsus Inglismaa endise tööstusliku esikoha kaotus esile klassivõitluse teravnemise. Inglise töölisklass hakkas virguma unest, millesse ta oli vajunud XIX sajandi keskel. Tõsi küll, see ärkamine toimus õige aeglaselt. Seda takistas rida põhjusi: töölisaristokraatia mõju, inglise kodanluse arukas poliitika, mis üritas süvendada lõhenemist töölisklassi ridades, ja viimaks inglise sotsialistide sektlus.

VII peatükk.

INGLISMAA XX SAJANDI ALGUL.

Inglise-Buuri sõda (1899—1902).

1895. kuni 1905. a. oli võim Inglismaal pidevalt konservatiivide käes. Nende poliitika peaülesandeks oli asumaade ajutine laiendamine.

Aastail 1896—1898 vallutati Sudaan. 1899. a. algas sõda buuride vastu mõlema buuride vabariigi — Transvaali ja Oranje — vallutamise eesmärgiga.

Peasöödaks imperialistidele olid Transvaali kullakaevandused. Inglased arvasid, et Transvaali vallutamine ei ole Inglise sõjaväel raske, et siin ei olegi tegemist sõjakäiguga, vaid pigem „lõbusa jalutuskäiguga". Varsti pidid nad veenduma, et nad on rängasti eksinud. Buurid tekitasid nende territooriumile tunginud inglise vägedele rea tõsiseid kaotusi. Inglased taandusid ja tõid uusi sõjavägesid. Alles

siis, kui Inglise armee saavutas selle abi najal tohutu arvulise ülekaalu, võttis ta ette uue rünnaku. 45 000 buuri vastu oli üle 200 000 inglase. Muidugi oli neil niisuguse ülekaalu juures edu ja nad vallutasid mõlema buuride vabariigi peakeskused. See oli 1900. a. suvel, s. t. ligemale üks aasta pärast sõja puhkemist. Inglased võidutsesid. Kuid ainult mõne kuu pärast peale Pretoria — Transvaali pealinna — vallutamist tabas inglasi uus pettumus. Osutus, et buuride vastupanu ei ole kaugeltki veel murtud ja et võidurõõm oli olnud enneaegne. Organiseerunud väikestesse salkadesse, korraldasid buurid partisanisõja. Nad hakkasid inglaste üksikuid väeosi ründama, eriti voore, mis tõid toidu- ja sõjamoona. Varsti kihises kogu maa partisanirühmadest.

Partisanid ilmusid ootamatult väikeste ratsasalkadena. Raskendades juurdevedu, ei lasknud nad inglastel isegi lühikeseks ajaks oma peajõududest eralduda. Inglased jäid peatuma mõnesse keskusse, kuid ei võinud end pidada peremeesteks maal, mis oli üle ujutatud sangarlikest partisanidest, kellega võitlemine oli erakordselt raske. Buurid tundsid hästi ümbrust, olid suurepärased ratsanikud ja laskurid, oskasid ootamatult rünnata ja niisama kiiresti kaduda teedeta rohtlaantesse ja mägedesse.

1902. a. 1. juunil olid buurid siiski sunnitud rahulepingule alla kirjutama. Transvaali ja Oranje vabariik loobusid iseseisvusest ja muutusid Inglise valdusteks. Aga Inglise valitsus oli sunnitud jätma neile omavalitsuse. 1910. a. ühinesid Transvaal ja Oranje koos endiste Inglise asumaadega Lõuna-Aafrikas (Kapimaa ja Natal) föderatsiooniks, mis sai nimeks Lõuna-Aafrika Unioon ja on Briti impeeriumi dominioon. Transvaali vallutamisega hakkasid inglise kapitalistid kullakaevandustest saama veel suuremat tulu kui buuride valitsuse ajal.

Töölispartei asutamine.

Kuni XX sajandi alguseni olid Inglismaal ainsaiks töölisklassi masside organisatsioonideks ametiühingud — trade-union'id. 90-ndail aastail suurendasid inglise kapitalistid survet töölistele. Kapitalistid tahtsid tööliste ametiühingulisi organisatsioone kas päris ära kaotada või vähemalt nõrgendada. Peale selle üritasid nad alandada töötasu ja pikendada tööpäeva. Töölised vastasid sellele streikidega. Elukalliduse tõus suurendas järsult streikide arvu 90-ndate aastate lõpul.

Kodanlik riik aitas ettevõtjaid nende rünnakuil töölistele. 1900. a. puhkes Wales'i lõunaosas Tydf'i orus raudteelaste streik. Selle raudtee valdajad kaebasid raudteelaste ametiühingu (trade-union'i) kohtusse, nõudes kõigi kahjude tasumist, mis streik neile oli toonud. Asi jõudis lordide kotta, mis on Inglise ülemkohus, ja see mõistis protsessi ettevõtjate kasuks. Sellest saadik hakkasid ettevõtjad peaaegu iga streigi puhul esitama niisuguseid nõudmisi, ja kohtud rahuldasid need. See tähendas, et streik muutus Inglismaal tõeliselt võimatuks, kui töölistel tuli hüvitada ettevõtjaile streigi läbi tekkinud kahjud.

Kohtu otsus Tydf'i oru streigi kohta äratas töölisklassis äärmist meelepaha ja ajas ärevile isegi trade-union'ide oportunistlikke liidreid. Juba enne lordide koja otsust selles asjas otsustati trade-union'ide kongressil luua oma esindus parlamenti ja moodustada „Töölisesinduse Komitee". Otsus Tydf'i oru streigi asjus pani aktiivsemalt selle komitee asutamise asja käima.

1906. a. nimetati Töölisesinduse Komitee ümber tööerakonnaks — Labour Party'ks (*labour* tähendab töö).

See partei võttis endale ülesandeks tööliste kandidaatide läbiviimise alamkoja valimistel. Partei programm oli ähmane. Ta eitas revolutsioonivajadust ja leppis rahulik-

kude võitlusvahenditega — parlamentliku ja ametiühingulise tööga. Partei keeldus kuulutamast oma eesmärgiks võitlust sotsialismi eest. Tema juhtivad tegelased kui ka lihtliikmed olid sageli seotud mitmesuguste usulahkudega, mida Inglismaal palju leidub. Lühidalt, see oli oportunistlik organisatsioon. Siiski tähendas oma poliitilise partei loomine progressiivset sammu inglise töölisliikumises. See edusamm tõendab, et inglise töölised said aru oma poliitilise partei omamise vajadusest, olgugi et ei olnud veel jõutud nii kaugele, et sellele parteile oleks antud marksistlik iseloom. Puudustest hoolimata pidas Lenin tööerakonna loomist Inglismaa tõeliselt proletaarsete organisatsioonide „esimeseks sammuks" teadliku klassipoliitika ja sotsialistliku töölispartei poole. (L e n i n, Teosed, XIII köide, lk. 347.)

Tööerakonnal oli omapärane organisatsiooniline struktuur. Parteisse kuulusid mitte ainult üksikisikud, vaid ka terved organisatsioonid. Nende seas olid enne kõike mitmesugused trade-union'id.

Peale selle astus tööerakonda Sotsiaaldemokraatlik Föderatsioon, kuid varsti lahkus sealt, ilmutades veel kord oma sektlust. Tööerakonda astus ka „Iseseisev Töölispartei" (Independent Labour Party), kõigist kõige enam töölisklassi erilise partei loomise heaks agiteerija.

Parlamendi töös ei pidanud tööerakond kinni proletaarsest joonest. Ta moodustas bloki liberaalse parteiga, sörkides siinjuures selle sabas.

Liberaalide tagasipöördumine valitsusvõimu juurde (1905).

Võistlus Inglismaa ja Saksamaa vahel.

1905. a. lõpul pidi konservatiivne valitsus lahkuma. Võimule tulid liberaalid, kes oskasid paremini kasvava töölisliikumise ees manööverdada. Liberaalide valitsemisaeg

sattus kokku ajajärguga, mil Inglismaa valmistus Esimeseks Maailmasõjaks. XIX sajandi 90-ndail aastail hakkasid suhted Inglismaa ja Saksamaa vahel halvenema. Saksamaa taotles asumaade põhjalikku ümberjaotamist. Saksamaa kaubad võistlesid juba ammu edukalt inglise kaupadega, surudes need välja tervest reast maadest. Lõpuks ehitati Saksa-

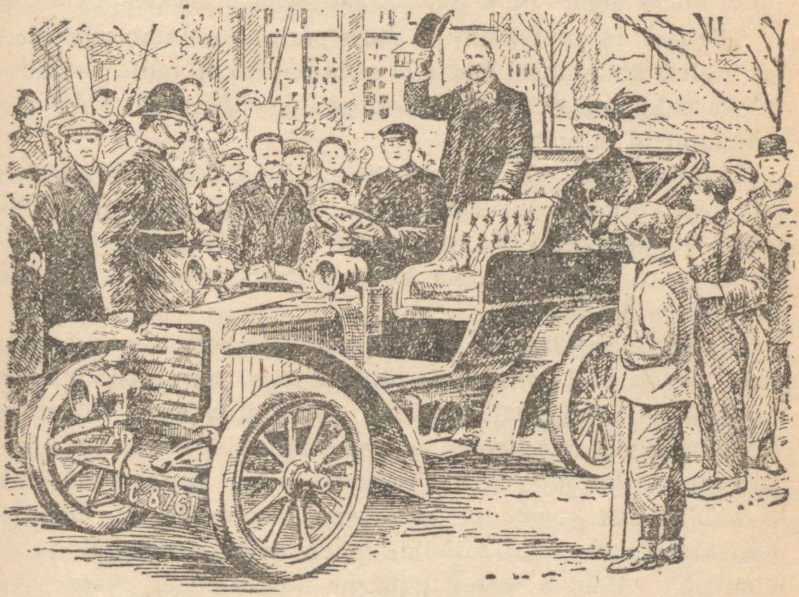

Saadikukandidaat agiteerib enda valimise heaks.

maal tugevat sõjalaevastikku, mis ähvardas purustada Inglismaa esikoha merel. Inglismaa hakkas valmistuma läheneva sõja vastu oma kõige kardetavama vaenlasega — Saksamaaga.

Inglise kodanlusel tuli sõjaettevalmistusi teha kaunis rasketes oludes. Tööliste ja kodanluse vaheline klassivõit-

lus üha teravnes. Viimaseil aastail enne Esimest Maailmasõda toimus Inglismaal tohutuid streike. Kõige suurem osavõtjate arvu poolest oli söekaevurite streik 1912. a., millest võttis osa umbes miljon töölist.

Töölisliikumise uue tõusu palge ees hakkas inglise kodanlus uuesti pöörduma osaliste järeleandmiste poliitika juurde. Ta lootis töölisi reformidega rahustada ja sel viisil endale rahulikuma tagala luua juhuks, kui tuleb sõda Saksamaaga.

Tõeliselt revolutsioonilise massipartei puudumine hõlbustas inglise kodanlusel läbi viia seda poliitikat, mille peateostajaks hakkas David Lloyd George, üks liberaalse valitsuse mõjukamaid ministreid.

Lloyd George oli õpetaja poeg. Ta hakkas juba varakult osa võtma poliitilisest elust. Liitunud liberaalide vasaku tiivaga, valiti Lloyd George juba 27-aastaselt parlamenti ja ta muutus üheks kõige silmapaistvamaks kujuks liberaalses parteis.

Lloyd George taotles kaunis laialdasi sotsiaalseid uuendusi; nende abil tahtis ta töölisklassis revolutsiooniliste meeleolude levitamist vältida. 1906. a. võttis parlament vastu seaduse, mis keelas peremeestel ametiühinguilt streigist saadud kahjude eest hüvitust nõuda. See seadus, mis kõrvaldas ühe kõige ülekohtusema survevahendi, millega töölisklassi noil aastail koheldi, tähendas juba töölistele järeleandmist. 1908. a. pandi kehtima 8-tunnine tööpäev mäetöölistele, kes töötasid maa all. Siis määrati ka pension töölistele, kes said 70 aastat vanaks. Aga kui palju töölisi elas nii vanaks? Vähe hiljem anti välja sotsiaalkindlustuse seadused, mis kindlustasid töölistele väikesi toetusi haiguse ja töövõimetuse puhul. Inglismaa kodanlus tegi noil aastail töölistele rohkem järeleandmisi kui mõni teine kodanlus ükskõik millisel kapitalistlikul maal.

1911. a. piirati ülemkoja ehk lordide koja õigusi. Varem oli ülemkojal õigus seadusi tagasi lükata. Kui lordid nüüd

mõne seaduse tagasi lükkasid, läks see jälle alamkotta, ja kui viimane oli selle kolm korda, kolmel istungjärgul vastu võtnud, kaotas lordide koja vastuseismine oma tähenduse ning seadus loeti vastuvõetuks. Ülemkoda võis varem igasuguse seaduse tagasi lükata. Nüüd võis ta ainult selle teostamist venitada. Ülemkoja reform oli muidugi demokraatlik samm, kuid poolik — ülemkoda täielikult kaotada liberaalid siiski ei julgenud.

Iirimaa küsimus Maailmasõja eelõhtul.

Parlamendi valimistel 1910. a. ei saanud liberaalid enamust ja võisid jääda võimule ainult tööerakondlaste ja Iiri saadikute toetusel. Tööerakondlased toetasid liberaale täielikult, aga iiri rahvuslased lubasid oma abi ainult Iirimaale omavalitsuse (home-rule) saamise eest. Liberaalid olid nõus ja viisid home-rule'i seaduse projekti parlamenti.

Opositsioonis olev konservatiivne partei osutas tugevat vastuseisu home-rule'i teostamisele ja katsus liberaale kukutada. Ülemkoda, kus konservatiividele oli alati tagatud enamus, lükkas kolm korda home-rule'i seaduse tagasi. Aga pärast seda, kui alamkoda selle kolmandat korda vastu võttis, pidi see ülemkoja uue seaduse järgi hakkama kehtima, hoolimata lordide vastuseismisest.

Saanud parlamendis lüüa, asusid konservatiivid uute võitlusvõtete juurde. Põhja-Iirimaal Ulsteri provintsis on inglise rahvusest elanikud ülekaalus. Ulsteri inglased ei tahtnud sattuda Iiri riigi koosseisu. Nende seas arenes tugev propaganda home-rule'i vastu. Ulsteris hakati formeerima sõjaväesalku, sest võitluses home-rule'i vastu oldi valmis astuma relvastatud võitlusse valitsusega. Liberaalne valitsus otsustas 1914. a. kevadel saata Ulsterisse sõjaväge. Aga ohvitserid keeldusid käsule alistumast, ähvardades ühi-

selt erru minna, kui nad ulsterlaste vastu saadetakse. Asquith'i valitsus ehmus ohvitseride vastuhakkamisest ja otsustas, et ei saada neid Ulsteri vastu.

Iiri rahvuslased järgnesid ulsterlaste eeskujule ja hakkasid ka relvastuma ning Iirimaa vabaduse eest võitlemiseks väge organiseerima, nõudes Ulsteritki kogu tema inglastest elanikkonnaga oma maa koosseisu. 1914. a. suvel toimus esimene kokkupõrge iiri vabatahtlikkude ja inglise vägede vahel. Iirimaa seisis kodusõja lävel.

Niisugune oli Inglismaa seisukord, kui puhkes Esimene Maailmasõda. Streigiliikumise võimas tõus, algav relvastatud võitlus iiri rahvuslaste ja inglaste vahel — kõik see tunnistab, et Inglismaa enne Esimest Maailmasõda (1914—1918) elas üle poliitilist kriisi. Lenin kõneles „konstitutsioonikriisist" Inglismaal.

VIII peatükk.

KOLMAS VABARIIK PRANTSUSMAAL XIX SAJ. LÕPUL.

Prantsusmaa majandusliku arengu omapärasused.

XIX sajandi 70-ndail aastail oli Prantsusmaal teine koht oma tööstusliku arengu poolest, jäädes suurriikidest järele ainult Inglismaast. Pärast Prantsuse-Preisi sõda muutus Prantsusmaa tööstuse arenemise tempo aeglasemaks.

Rida põhjusi pidurdas Prantsusmaa tööstuse arengut, sealhulgas oli ka Saksamaale suure kontributsiooni tasumise vajadus. Prantsusmaal oli puudus kivisöest. Välismaalt sisseveetav kivisüsi oli kallis, mis tegi kalliks ka tootmise. Peale selle hakkas prantsuse kodanlus nagu Inglismaa

omagi ikka enam oma kapitale mahutama välismaale, enam mahajäänud maadesse, kus kasu on harilikult suurem. Kapitali eksport välismaale meelitas raha Prantsusmaa tööstusest ära.

Oma kapitale eksporteeris Prantsusmaa kõige rohkem tsaristlikule Venemaale, Balkanile, Türgimaale, Hispaaniasse. Nii muutus prantsuse kapitalism maailma-hangeldajaks ja hakkas ikka enam välismaale mahutatud kapitalide protsentidest elama. Väga paljud kodanlased elasid oma Prantsusmaal või välismaal ettevõtteisse mahutatud kapitalide protsentidest, kusjuures nad nende ettevõtete juhatusest vähemalgi määral osa ei võtnud ega üldse tegelnud produktiivse tööga. Niisuguseid kapitaliste, kes ei ole osalised käitise juhtimises, nimetatakse rantjeedeks. Prantsuse kapitalism omandas vähehaaval nagu inglastel ja sakslastelgi monopolistliku iseloomu. Ja ometi säilis Prantsusmaal XIX sajandi lõpul (ja isegi kuni viimase ajani) rohkem pisikäitisi kui Inglismaal või Saksamaal. Sellele vastavalt oli rohkearvuline ka väikekodanlus.

Maal oli ülekaalus talumajapidamine, sest suurema osa mõisnike maaomandist Prantsusmaal hävitas kodanlik revolutsioon XVIII saj. lõpul. Aga kehvik- ja keskmiktalupoegade valduses oli siiski väike osa kogu maast. 70% kogu külvipinnast oli külakurnajate ja osalt ka allesjäänud mõisnike käes.

Prantsuse väiketalunik, tillukese maatüki omanik, oli selle omandi ori. Oma romaanis „Maa" kirjeldab Emile Zola maa võimu talupoja üle. Kahe talupojast õe elu voolab rahulikult ning vaikselt. Nad armastavad ja austavad teineteist sugulaslikult. Aga seal tuli omavahel jagada niikuinii tilluke maatükk, ja õed muutusid julmadeks, teineteist vihkavateks vaenlasteks. Asi lõppes sellega, et üks õde tappis teise vikatiga. Maupassant oma novellis „Nööriots" jutustab, kuidas kokkuhoidlik talunik hukkub sellest, et laskis end ahvatella kellegi poolt teele kaotatud nööriotsast ja sattus ümbruse kahtlustava suhtumise alla. Nii moonutas kapitalism talupoja-väiketootja hinge.

Pärast kommuuni langemist üritas rahvuskogu reaktsioonniline enamik monarhiat uuesti jalule seada. Riigi valitsuse juht Thiers oli ka monarhist, kuid erinevalt rahvuskogu enamusest arvas ta, et monarhia jaluleseadmine ei ole otstarbekohane. Ta kartis, et monarhia restaureerimine võiks esile kutsuda rahvahulga protesti ja viia kommuuni loo kordumisele. Thiers arvas, et kodanlik vabariik võib ka kapitali huve kindlustada.

Suhted Thiers'i ja monarhistide vahel halvenesid. Et monarhistid olid rahvuskogus ülekaalus, tuli Thiers'il erru minna. See toimus 24. mail 1873. Presidendiks valiti monarhia tuline pooldaja marssal Mac-Mahon, üks Sedani katastroofi süüdlasi.

Mac-Mahon oli kohe valmis monarhiat restaureerima, kuid veendus varsti, et see ei olnud sugugi kerge. Kõigepealt puudus monarhistidel üksmeel. Nad ei jõudnud kuidagi kokku leppida, keda panna troonile, kas Orleans'i dünastia esindaja või Bourbon'ide järeltulija. Ent monarhia jaluleseadmise peatakistuseks ei olnudki see. Monarhia restaureerimine oleks võinud saada rahva meelepaha puhkemise signaaliks. Kodanlus mäletas hästi 1871. a. 18. märtsi ja kartis hirmsate Pariisi kommuuni päevade tagasitulekut. Nii siis on prantsuse rahvas töölisklassile tänu võlgu selle eest, et monarhistidel ei õnnestunud monarhiat taastada.

Kuni monarhistid troonikandidaadi ümber tülitsesid, kasvas saadikute-vabariiklaste arv rahvuskogus üha enam. Monarhistide vastas seisis ikka enam tugevnev kodanlike vabariiklaste partei juhtidega nagu Gambetta, Ferry, Grévy, Clemenceau jt.

1875. aastal pärast lõppematuid vaidlusi võttis rahvuskogu vastu konstitutsiooni, mille järgi Prantsusmaa sai vaba-

riigiks. See konstitutsioon kehtis kuni 1940. a., kuni Prantsusmaa kapituleerumiseni Hitlerile.

Vabariigi president sai kaunis suured volitused: parlamendi laialisaatmise õiguse, kõigisse kõrgemaisse kodanlikesse ja sõjaväelistesse ametitesse määramise õiguse; ta käsutas sõjaväge ja laevastikku.

1875. a. konstitutsioon asutas kaks koda: saadikutekoja ja senati. Saadikutekoda valiti otsese üldise hääletamisega neljaks aastaks. Ent naistel puudus konstitutsiooni järgi valimisõigus. Peale selle võeti valijate nimekirjadesse ainult neid isikuid, kes olid elanud ühel kohal vähemalt kuus kuud, nii et hulk rahvast, kes sageli oli sunnitud tööd otsides rändama ühest kohast teise, tõeliselt jäi mitmel puhul ilma valimisõiguseta. Valimisõigust ei olnud ka peaaegu kõigil Prantsuse asumaade rohkearvulistel pärisrahvastel.

Senaatoreid valisid kohaliku omavalitsuse organid. Senat oli harilikult oma koosseisult saadikutekojast tagurlikum. Kuid senati osa Prantsusmaa poliitilises elus oli suur, sest iga seadus, mille saadikutekoda oli vastu võtnud, tuli senatis kinnitada.

Ministreid määras vabariigi president. Siiski tuli ministeeriumil vastutada parlamendi ja mitte presidendi ees.

Väga suur oli Prantsusmaal ametnike võim. Kohaliku omavalitsuse organid, kelle valisid elanikud (munitsipaliteedid), olid ametnike range valve all. Departemangu prefekt, kelle määras siseasjade minister, võis tühistada munitsipaliteedi iga otsuse.

Nii seadis 1875. a. konstitutsioon Prantsusmaal sisse võrdlemisi demokraatliku parlamentaarse vabariigi, kuid valitsemise teravalt väljendatud tsentralisatsiooniga, departemangudes prefektide suure mõjuga ja kohalike omavalitsuste jõuetusega.

1875. a. konstitutsiooni vastuvõtmisega ei lõppenud veel võitlus vabariigi eest Prantsusmaal. President Mac-Mahon

üritas maad valitseda arvestamata koja vabariiklikku enamikku, mis moodustus pärast valimisi 1876. a. Tekkis konflikt Mac-Mahoni ja saadikutekoja vahel. Selles tülis võitis koda — Mac-Mahon oli sunnitud 1879. a. jaanuaris minema erru. 30. jaanuaril 1879. a. valiti vabariigi presidendiks vabariiklane Jules Grévy. Vabariiklaste võimuletulekuga kinnitus vabariik Prantsusmaal lõplikult. Rahvuslikuks hümniks muutus „Marseljees", mille viisi ja helide saatel prantslased olid võidelnud oma vabaduse eest kodanliku revolutsiooni päevadel XVIII sajandil. 14. juuli — päev, mil langes Bastille, — tunnistati rahvuspühaks.

Mõõdukad vabariiklased võimul.

Võitluse ajal monarhistidega andsid kodanlikud vabariiklased, eriti Gambetta, rahvahulkadele palju tõotusi. Nüüd aga ei mõelnudki nad neid täita. Vabariiklased loobusid oma kavatsusest kaotada senat, vabariiklik partei keeldus ka progressiivse tulumaksu sisseseadmisest. Muude tõotatud reformide teostamise lükkasid vabariiklased „parajamale ajale" — *„pour les temps opportuns"*. Sellest on tulnudki nimetus — „vabariiklased-oportunistid". (Seda ei tule segada oportunismiga töölisliikumises. Töölisliikumise suhtes tähendab „oportunism" mõistet „töölisklassi huvide alistamine kodanlaste huvidele".) Teisiti hakati neid nimetama veel mõõdukaiks vabariiklasteks. Nii ilmnes kohe vabariiklaste võimuletulekuga juba neile kui suurkodanlaste huvide esindajaile omane klassiolemus.

Vabariikliku partei ridades aga oli märgata lõhenemist. Osa tema liikmeist tungis Ferryle, Gambettale ja teistele „oportunistidele" kallale seepärast, et nad ei teosta endist programmi ja vabariiklaste kõiki tõotusi. Selle opositsioonilise rühma eesotsas seisis Clemenceau, kes nõudis kiriku

riigist lahutamist, senati kaotamist, progressiivse tulumaksu kehtimapanemist ja üldse järjekindlama kodanliku demokraatia läbiviimist. Clemenceau ja ta poolehoidjad moodustasid uue partei — radikaalide partei. Radikaalide järele läks suur osa väikekodanlasi ja paljud töölised, kes ei olnud lahti saanud väikekodanlikust ideoloogiast. Radikaalid armastasid end esitella jakobiinide järglastena ja Clemenceau kutsus end uhkelt „Suure Prantsuse revolutsiooni järeltulijaks".

Eriti terava iseloomu võttis võitlus mõõdukate vabariiklaste ja radikaalide vahel asumaade poliitika küsimustes. Uute paikade otsimisel kapitalide külluse kasulikuks äramahutamiseks asus vabariiklik valitsus koloniaalsete anastamiste teele. 1881. a. omastati Tuneesia, 1883. a. vallutasid prantsuse sõjaväed Indo-Hiinas Annami ja alustasid sõda Hiinaga Tongkingi pärast. Sõda, mis osutus raskeks ja pikalevenivaks, nõudis suuri kulusid ja ikka uusi ning uusi abivägesid. 1885. a. kevadel said prantsuse ekspeditsiooniväed Tongkingis lüüa. Kui sõnum sellest Pariisi jõudis, haaras Prantsusmaa pealinna selline rahutus, millist ta ei olnud näinud enam kommuunist saadik. Rahvahulgad protestisid anastamissõja ja sellega ühenduses olevate ohvrite toomise vastu.

Clemenceau võttis valitsuse asumaade-poliitika ühenduses Tongkingi ekspeditsiooniga ägeda arvustuse alla. Tema asetas välispoliitikale ainult ühe ülesande — valmistada ette revanši 1870. a. sõjas Preisimaaga saadud alanduse eest.

Guesde ja Lafargue. Töölispartei moodustamine.

Nii äge kui oligi hoop, mis anti prantsuse töölisliikumisele kommunaaride purukslöömisega, toibus see kiiremini, kui kommuuni timukad võisid arvata. Vähe hiljem kui Saksa-

maal, 70-ndate aastate lõpul, moodustus ka Prantsusmaal marksistlik partei. Selle partei asutajaiks olid Guesde ja Lafargue.

Jules Guesde (1845—1922) oli õpetaja poeg. Poliitilist tegevust alustas ta juba Napoleon III ajal, esinedes siis keisririigi vaenlasena ja revolutsionäärina-vabariiklasena. Pärast kommuuni langemist põgenes Guesde Šveitsi. Seal liitus ta I Internatsionaaliga, kuid sattus bakuninlaste mõju alla. 1876. a. pöördus Guesde Prantsusmaale tagasi.

Jules Guesde.

Paul Lafargue.

Varsti sai ta anarhistlikest vaateist lahti ja muutus marksistiks. Tema ümber moodustus samamõtteliste ring. 1877. a. asutas Guesde ajalehe „L'Égalité" („Võrdsus"). Oma ajalehes arvustas Guesde rangelt prudonistide vaateid ja levitas sotsialistlikke ideid. Oma jõust ja tervisest hoolimata andus Guesde täielikult sellele propagandale. Andeka ajakirjanikuna ja suurepärase kõnemehena kiskus ta kaasa oma kõnedega, mis kõlasid nagu „kutsuv sõjasarv".

Guesde'i lähemaks kaastööliseks oli Paul Lafargue (1841—1911),

Marxi väimees, sotsialismi silmapaistev teoreetik. Lenin pidas teda üheks „kõige andekamaks ja sügavamaks marksismi ideede levitajaks".

Guesde'i ja Lafargue'i propaganda ei olnud asjatu. 1879. a. toimus Marseille's mitmesuguste töölisorganisatsioonide kongress. Sellel kongressil oli sotsialistidel juba enamus. „Meie, töölised, oleme võitnud vabariigi," kirjutasid kongressi korraldajad, „aga ei ole midagi saavutanud endile. Kas ei oleks aeg töölistel asutada omaenda poliitiline partei võitluseks sotsialismi eest?" Kongress võttis vastu otsuse asutada iseseisev proletaarne partei, mis sai nimeks „Töölispartei". Guesde ja Lafargue said selle juhtideks.

1880. a. võeti partei kongressil Havre'is vastu Prantsusmaa töölispartei programm (siit pärineb nimetus „Havre'i programm"). Sel programmil oli põhimiselt marksistlik iseloom. Tema sissejuhatava osa oli Marx ise koostanud.

Nii organiseerus Prantsusmaal iseseisev töölispartei. Temas moodustus varsti oportunistlik rühmitus — need olid nõndanimetatud possibilistid.

Nad arvasid, et partei programmi võib teostada ainult „võimaluse järgi *(au possible* — siit possibilistid), rahuldudes osaliste reformidega. Gedistid (Guesde'i poolehoidjad) katkestasid otsusekindlalt possibilistidega vahekorra. Töölisparteis toimus lõhenemine.

Reaktsiooni tugevnemine. Bulanžism.

80-ndail aastail tegi kogu maailma tööstus läbi õige pikaleveniva depressiooni, millega kaasus töötaolek ning tuhandete kodutööndajate, käsitööliste ja väikekaupmeeste vaesumine. See tekitas laiade hulkade seas tõsist rahulolematust, mida katsus kasutada osav seikleja kindral Boulanger. Boulanger unistas Prantsusmaa diktaatoriks saamisest. Tema ja ta pooldajad vallandasid 80-ndate aastate teisel poolel kriiskava propaganda, püüdes masse veenda, nagu tuleksid kõik hädad ja viletsused sellest, et Prantsusmaal on parlament ja vabariik. Vabariigi vastu ühi-

nesid aadli jäänused, osa kindralkonda, rahanduslik kodanlus, katoliiklikud vaimulikud. Nemad varustasidki bulanžistide agitatsiooni rahaga ja tõstsid kindral Boulanger' juhikohale.

Boulanger püüdis toetuda nende prantslaste patriootilistele tunnetele, kel oli meeles preislastelt saadud lüüasaamine 1870. a. Ta kutsus sõtta revanšiks Saksamaa vastu.

Boulanger' edule aitas kaasa võimulolevate kodanlikkude vabariiklaste ostetavus. Wilson, vabariiklase Grévy — Prantsusmaa presidendi — väimees, paljastati raha eest Auleegioni ordenite jagamises, kusjuures see ordenitega kauplemine toimus otse presidendi lossis. Kompromiteeritud Grévy oli sunnitud lahkuma. See skandaal äratas rahvahulkades pahameelt ja Boulanger kasutas seda, et suurendada enda poolehoidjate arvu.

Bulanžistlik liikumine jõudis oma haripunkti 1889. a. jaanuaris täiendavate kojavalimiste ajal Seine'i departemangus, kuhu kuulus ka Pariis. Boulanger seadis enda kandidaadiks ja ta valiti suure häälteenamusega. Nii Boulanger' vaenlased kui ka poolehoidjad lootsid, et kindrali valimise päeval toimub suur riigipööre. Aga mehel ei olnud julgust ja ta laskis paraja hetke käest libiseda. Varsti, kartes vangistamist, põgenes ta Belgiasse. Ta mõisteti tagaselja eluajaks vangi. Alates 1889. a. hakkas bulanžistlik liikumine kiiresti vähenema. Vabariiklased võitsid kindral Boulanger'.

Guesde ja tema poolehoidjad asusid bulanžistliku liikumise suhtes väärale, sektantlikule seisukohale. Nad jäid erapooletuks, ei seganud vahele. Guesde teatas, et ei ole põhjust eelistada vabariiklasi kindral Boulanger'le. „Katku ja koolera vahel ei valita, vaid öeldakse — ei seda ega teist." See Guesde'i ütlus oli väär. Töölistel ei ole ükskõik, millistes tingimustes toimub nende klassivõitlus: kas parlamentlikus vabariigis, kus töölistele antakse mõnesuguseid õigusi, või kodanluse piiramatu diktatuuri tingimustes.

Prantsuse-Vene liit.

Prantsuse-Saksa sõda oli lühike, ent Prantsusmaale raske. Preisi suured sõjajõugud tungisid sisse, pannes tegevusse tule ja mõõga. Preisi sõjaväe riisumine ja vägivald Prantsusmaal ei lakanud ka pärast vaherahu. Preisi okupatsiooniväed jäid Prantsusmaale kuni 1873. a. septembri keskpai-

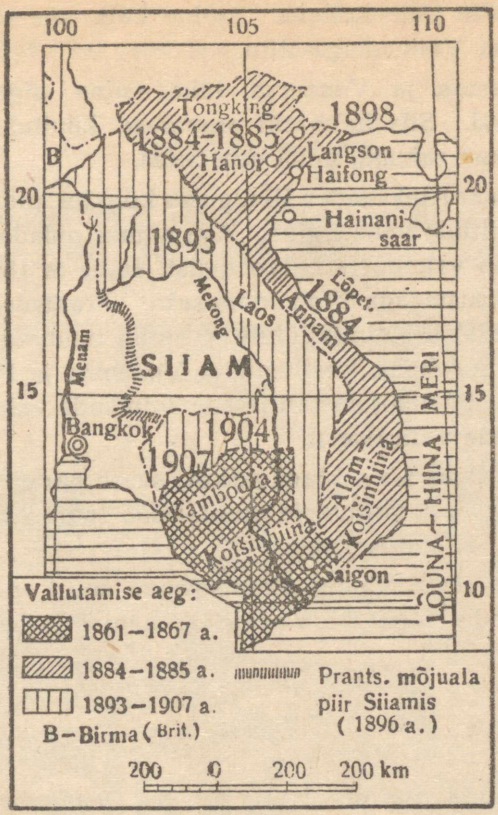

Prantsuse vallutused Indo-Hiinas.

gani, s. t. selle hetkeni, mil kontributsiooni viimne frank oli võitjaile tasutud. Nõrgestatud ja rüüstatud Prantsusmaa pidi hakkama nüüd sakslaste löödud haavu ravima.

Saksamaa välispoliitika näitas, et Saksamaa püüab hoida Prantsusmaad poliitilises üksilduses, poliitiliselt isoleerituna, nagu harilikult öeldakse, ja et kui sakslastel õnnestub jätta Prantsusmaa ilma Venemaa kaitseta, siis nad kohe

tungivad talle jälle kallale. Ajaloo käik viis paratamatult Prantsusmaa Venemaaga liitu.

Prantsusmaa ja Venemaa lähenemine algas 80-ndate aastate lõpul. Siis hakkaski prantsuse kapital varustama tsaarivalitsust rahaga, mida see vajas.

Vene tsaar Aleksander III alguses kõhkles, pidades endale teotavaks liituda vabariigiga. Aga silmas pidades Venemaa ja Saksamaa vahekorra halvenemist, andis ta 1893. a. nõusoleku Prantsusmaaga liidu loomiseks. Prantsuse-Vene liit, olles vastuseks Kolmikliidule, muutis tunduvalt jõudude vahekorda Euroopas, kindlustades Venemaa ja Prantsusmaa seisukorda. 90-ndail aastail jätkas kolmanda vabariigi valitsus asumaade vallutamist.

1894. a. algas sõda Madagaskari saare pärast, mis kestis 2 aastat. 1896. a. vallutasid prantslased saare. Suuri vallutusi teostati Lääne-Aafrikas.

XIX saj. lõpul valdas Prantsusmaa suurt territooriumi Aafrikas, Indo-Hiinat, rida saari Okeaanias ja Lääne-Indias.

Jaurès.

Sotsialistide arv prantsuse tööliste seas üha suurenes. Kuid tööliste kõrvale ilmus sotsialistide ridadesse 90-ndail aastail ikka sagedamini ka ülejooksikuid radikaalide parteist. Suurem osa neist ülejooksikuist kodanlikust laagrist ainult sõnades pooldas sotsialistlikku maailmavaadet.

Mõned osutusid isegi päris reetjaiks, nagu näiteks prantsuse sotsialistide kuulus „juht" Millerand. Samal ajal astus sotsialistlikku parteisse veel teine kuulus poliitiline tegelane — Jaurès (1859—1914). Jaurès eksis suuresti töölisliikumise eesmärkide ja meetodite küsimuses. Kuid Millerand'iga võrreldes oli ta siiras ning aus mees. Jaurès tegi vigu, kuid

ei olnud kunagi reetur. Tal oli prantsuse sotsialistide ja töölishulkade seas suur populaarsus.

Dreyfus'i protsess.

XIX sajandi lõpul tõstsid Prantsusmaal tagurlikud elemendid jälle pead. Elustusid šovinistlikud ja antisemiitlikud

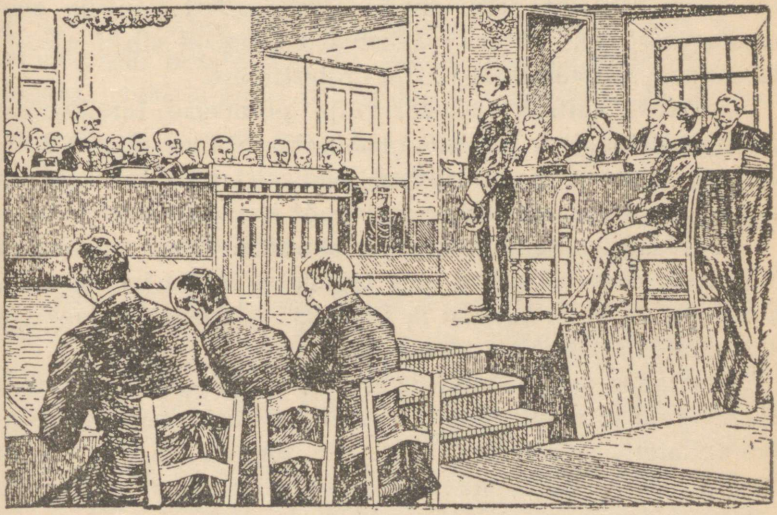

Dreyfus sõjakohtu ees.

organisatsioonid. 90-ndate aastate lõpul oli kogu Prantsusmaa haaratud poliitilisest võitlusest, mis keerles ümber kohtuprotsessi, milline tänapäevani püsib häbiplekina kodanlikul Prantsusmaal. See on niinimetatud Dreyfus'i kohtuasi.

Saksa saatkonnas Pariisis leiti põrandalt kellegi poolt sinna pillatud sedel. Sellest oli näha, et keegi salakuulaja

müüb Saksa valitsusele sõjasaladusi. Hakati otsima süüdlast. Vastuluure süüdistas Prantsuse sõjaväe kindralstaabi ohvitseri Dreyfus'i, rahvuselt juuti. 1894. a. Dreyfus vangistati, mõisteti süüdlaseks ja saadeti Kuradisaarele (Prantsuse Guayana lähedal) eluajaks sunnitööle.

Möödus mõni aasta. Uus vastuluure ülem Picard avastas, et salajasi dokumente ei müünud Dreyfus, vaid keegi teine ohvitser. Kuid reaktsionäärid ei soovinud ja isegi kartsid üles tunnistada, et olid süütu inimese välja saatnud. Picard'ist otsustati lahti saada. Ta saadeti kaugele asumaale ametisse. Picard'i avastused tungisid siiski ajakirjandusse. Rahvamassis tõusis protestilaine.

Dreyfus'i kaitseks astusid välja prantsuse intelligentsi parimad esindajad. Kirjanikud Anatole France, Émile Zola, Octave Mirbeau ja ka mitmed teadlased võtsid võitlusest tagurlastega elavalt osa.

Dreyfus'i kohtuasi jagas pikkamööda kogu maa kahte laagrisse: dreyfuslasteks, kes tagurliku militaristliku kildkonna vastu välja astusid ja Dreyfus'i süütust tõendasid, ja antidreyfuslasteks, kes toetasid tagurlust.

Kasutades mahajäänud elemente, korraldasid tagurlased kärarikkaid meeleavaldusi tänavail, teostasid isegi relvastatud kallaletunge Dreyfus'i kaitsjaile. Émile Zola, kes julgelt ning mehiselt reaktsionääride vastu välja astus, anti kohtu alla ja mõisteti vangi. Zola pääses vangistusest sellega, et jõudis ära sõita Inglismaale. 1898. a. muutus seisukord Pariisis õige muretäratavaks. Ärevus Dreyfus'i protsessi ümber langes ühte streigilaine tõusuga.

Liikumine Dreyfus'i loo ümber näitas, et ei olnud tegemist ainult süütult hukkamõistetud inimese õigeks mõistmisega. Võitluses Dreyfus'i eest tuli ilmsiks rahva viha tagurluse vastu. Selle asja taga oli varjul klasside võitlus, mis oli saavutanud kõrge pinge. Lenin ütles, et Prantsusmaa oli sellal õige lähedal kodusõjale.

Millerand'i reetlikkus.

Kodanlus ehmus rahva pahameelest, mille oli tekitanud Dreyfus'i protsess. Ta tõttas seda asja lõpetama ja tekkinud ärevust likvideerima. See jäi mõõdukate vabariiklaste ühe juhi — Waldeck-Rousseau ülesandeks. Ta määrati 1899. a. peaministriks. Kogenud ärimehena osutus ta just sobivaks meheks seda ülesannet täitma.

Et kindlustada oma seisundit, teatas Waldeck-Rousseau, et ta tahab ühendada kõik, kes on vabariigi poolt, partei erinevusest hoolimata. Ta kutsus oma kabinetti nii kommuuni timuka kindral Gallifet' kui ka „sotsialist" Millerand'i.

Millerand võttis Waldeck-Rousseau ettepaneku kõhklemata vastu. Ta aitas Waldeck-Rousseau'd tema ürituses ajada nurja iseseisva töölisliikumise väga kiire kasvamine, meelitades töölisi väikeste alandavate kinkidega.

Dreyfus'i loos ajasid Waldeck-Rousseau ja temaga ühes Millerand tagurlikku joont. Asja täiesti maha vaikida ei saadud. Süütõendid provokaatorliku kohtuprotsessi süüdlaste vastu olid liialt silmanähtavad, et neid oleks võidud jätta tähele panemata. Waldeck-Rousseau oli sunnitud asja andma sõjakohtusse uuesti läbivaatamiseks. Aga ta lubas kindralstaabi ohvitseridel kohut mõjutada, ja kohtunikud mõistsid, hoolimata igasugusest silmanähtavusest, Dreyfus'i uuesti süüdi. Kohtu „au" oli päästetud. Kuid pärast seda tegi Waldeck-Rousseau järgmise tüki: et rahustada rahva süttinud kirgi, andis vabariigi president Dreyfus'ile armu.

Millerand'i osavõtt tagurlikust valitsusest tekitas sotsialistide vahele lõhe. Guesde ja Lafargue arvustasid Millerand'i. Vastupidise seisukoha võttis Jaurès, kes tuliselt tema kaitseks välja astus.

KOLMAS VABARIIK PRANTSUSMAAL XX SAJ. ALGUL.

Prantsuse imperialismi iseärasused.

XIX saj. lõppu ja XX saj. algust iseloomustatakse nii Prantsusmaa kui ka teiste Euroopa maade suhtes kui kapitalismi ülemineku aega imperialistlikku staadiumi. Prantsusmaa imperialismil olid oma iseärasused, samuti nagu iga teise maa imperialismilgi.

Prantsuse imperialismi iseloomustades ütles Lenin: „Erinevalt inglise koloniaalsest imperialismist võib prantsuse imperialismi nimetada hangeldavaks imperialismiks." (Lenin, Teosed, XIX köide, lk. 122.)

Kapitalide suurendatud väljavedu on üks Prantsuse tööstuse mahajäämise põhjusi. Kapitale veeti osalt Prantsusmaa asumaile, kuid peaasjalikult anti laene teistele riikidele. Esimese Maailmasõja eelõhtul oli Prantsusmaa kapitali väljaveo suhtes teisel kohal Euroopas. Ta oli järel ainult Inglismaast. Seetõttu oli malmitoodang Prantsusmaal Esimese Maailmasõja eelõhtul 3 korda väiksem kui Saksamaal ja 6 korda väiksem kui USA-s. Terasetootmine oli Prantsusmaal enne sõda 10 korda väiksem kui USA-s.

Radikaalide sise- ja välispoliitika.

1902. a. tulid järjekordsed parlamendivalimised. Nende tulemuseks oli radikaalide partei tugevnemine. Võimule tuli radikaalide valitsus, mille etteotsa tõusis Combes. Töölisliikumise tõus ja töölismasside rahulolematus, mis Dreyfus'i protsessi ajal esile puhkes, sundisid finantsoligar-

hiat avaliku reaktsiooni eest hoiduma. Ta oli sunnitud valitsema maad tugedes radikaalsele parteile.

Radikaalset valitsust toetasid Prantsuse saadikutekojas sotsialistid-reformistid eesotsas Jaurès'iga. Combes'i ministeerium astus võitlusse klerikalismiga. Combes sulges 54 mungaorganisatsiooni, ajas mungad laiali ja sulges suure hulga kloostri- ning kirikukoole. Ta valmistas seaduse kiriku lahutamiseks riigist; see võeti vastu juba Combes'i järeltulija Rouvier' ajal (1905. a. detsembris).

1906. a. kojavalimisel tugevnes radikaalide partei veel enam. Nüüd sai peaministriks Clemenceau. See oli suur poliitikategelane. Ta taotles juba ammugi võimu. Tema taltsutamatu energia pärast nimetati teda „tiigriks". Võitlus, mida ta pidas mõõdukate vabariiklaste vastu, tõi talle nimeks „ministeeriumide kukutaja".

Dreyfus'i protsessi ajal võitles ta aktiivselt tema kaitsemisel. Clemenceau tuli võimule töö ja kapitali vahelise klassivõitluse teravnemise ajal. Clemenceau surus töölisliikumise karmilt maha nagu ehtne kodanluse esindaja. Oma vanas eas Clemenceau, kunagi vabariiklaste-oportunistide hirm, võttis nüüd ise reaktsioonilise suuna ja kordas väsimatult, et reforme tuleb teostada ettevaatlikult. Clemenceau tagurlik poliitika sundis isegi oportunist Jaurès'i radikaalide toetamiselt siirduma opositsiooni.

Välispoliitikas taotlesid radikaalid lähènemist Inglismaale. Endine vaen Inglismaa vastu koloniaaltülide pärast Aafrikas oli nüüd unustatud. 1904. a. kirjutati Prantsusmaa ja Inglismaa vahel alla leping, mis on tuntud nime all „Entente". Entente pidi olema vastukaaluks saksa imperialismile. Aga ühes sellega võimaldas kokkulepe Inglismaaga Prantsusmaal vallutada Maroko.

Leping Inglismaaga ei vähendanud liidu tähtsust Venemaaga. Prantsusmaa poliitilised ja sõjalised ringkonnad

said suurepäraselt aru Venemaa osast ja tähtsusest liitlasena sõja puhul Saksamaaga, mis leidiski kinnitust 1914. a.

Töölis- ja sotsialistlik liikumine.

Prantsusmaal, nagu teisteski maades, ostis kodanlus ära töölisklassi koorekihi. See töölisaristokraatia väike kiht, kes sai kõrgendatud töötasu, oli oportunistlikult häälestatud, õõnestas streike ja keeldus võitlusest töölisklassi üldiste huvide eest.

Prantsuse tööliste põhimine mass aga, kelle elatustase alanes, ei olnud rahul valitsuse poliitikaga. XX saj. algul oli prantsuse töölise töötasu hoopis väiksem kui Inglismaal. Tööliste ja talupoegade kaela rõhus maksude koorem, mis ühenduses sõjaliste väljaminekutega üha suurenes. Tööliste revolutsiooniline meeleolu kasvas, streigiliikumise laine tõusis kõrgele.

1905. a. Vene revolutsioon leidis elavat vastukaja prantsuse töölistes. Miitinguil ja koosolekuil teatasid nad oma solidaarsusest vene töölistega; Vene revolutsiooni tervitas ka osa väikekodanlust. Suurenev töölisliikumine ei leidnud vajalikku juhtimist prantsuse sotsialistide poolt.

Sotsialistlik liikumine Prantsusmaal oli lõhestatud reaks rühmitusteks, milledest suurimad olid kaks: Jaurès'i ja Guesde'i oma. 1904. aastal avaldas II Internatsionaali kongress Amsterdamis oma otsuse ühtse sotsialistliku partei loomise poolt kõigis maades. Selle otsuse põhjal ühinesid prantsuse sotsialistlikud rühmitused 1905. a. ja moodustasid ühtse sotsialistliku partei. Prantsuse ühendatud sotsialistliku partei juhtimine sattus oportunistide kätte, kelle eesotsas oli Jaurès. Prantsuse sotsialistliku partei vasak tiib oli veel nõrgem kui saksa sotsiaaldemokraatial.

Sotsialistliku partei äranihkumine revolutsioonilistelt klassipositsioonidelt õõnestas prantsuse proletariaadi usaldust tema vastu. Seda kasutasid anarhistid. Nad arvustasid sotsialiste kärarikkalt nende oportunismi pärast ja kogusid oportunismiga rahulolematuid töölisi oma organisatsioonidesse. Meelitades töölisi teeseldud, näiliku revolutsioonilisusega, viisid anarhistid neid tegelikult hoopis ebaõiget teed mööda.

Üldine tööföderatsioon — nõnda nimetati Prantsusmaal ametiühingute liitu — sattus anarhistlikku voolu, nn. anarhosündikalismi kätte.

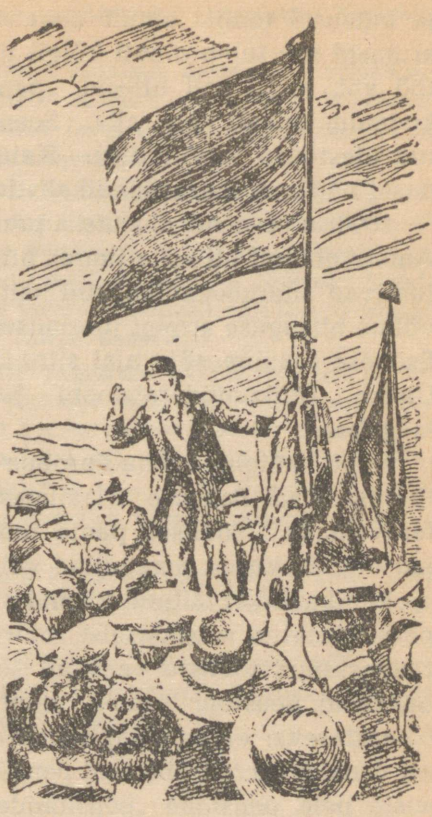

Jaurès tribüünil.

Anarhosündikalistid saavutasid seda, et ametiühingute (või, nagu neid Prantsusmaal kutsutakse, sündikaatide) kongressil Amiens'i linnas võeti vastu resolutsioon, mis kategooriliselt hülgas igasuguse sündikaatide juhtimise sotsialistliku partei poolt. Anarhosündikalistid püüdsid töölistele tõendada, et parteid ei ole vaja ja et ainult ametiühingud (sündikaadid) on tõelised töölisorganisatsioonid. Anarhosündikalistid keeldusid igasugusest poliitilisest võitlusest

ja kutsusid töölisi ainult majanduslikele streikidele. Nad arutasid nii: tuleb ainult kõigil töölistel korraga katkestada töö või, nagu nad ütlesid, „panna käed rinnale risti", ja kodanlus annab kohe alla. Seepärast eitasid nad relvastatud ülestõusu tarvilikkust. Kuid ka streigivõitluse teostamisel näitasid anarhosündikalistid oma juhtimisvõimetust.

1906. a. 1. mail alustasid prantsuse töölised üldstreigi. Ametiühinguil oli selle juures hiiglasuur vastutus, kuid neid juhtivad anarhosündikalistid näitasid, et neil puudub täiesti võime niisuguse streigi juhtimiseks. See sai täielikult lüüa. Esimese Maailmasõja ajal siirdusid anarhosündikalistide ja Üldise Töökonföderatsiooni juhid avalikult kodanluse laagrisse.

Nagu kõigis Lääne-Euroopa maades, nii muutus ka Prantsusmaal Esimese Maailmasõja eelõhtul klassivõitlus teravamaks. Töölised panid töö seisma, laostunud talupojad olid ärevuses, ametnikud võitlesid oma õiguste eest.

Radikaalid ei täitnud võimul olles oma programmi. Nende poolt tõotatud sotsiaalseist reformidest võeti 1910. a. vastu raugastunud tööliste pensioni seadus. Selle seaduse järgi hakkasid pensioni saama ainult need, kes olid saanud 65-aastaseks; et aga kapitalistlikes maades töölised harva nii vanaks elavad, siis said pensioni vähesed. Töölised kutsusid neid pensione „pensionideks surnutele". Selle seadusega piirduski radikaalide reformatiivne tegevus.

See-eest aga paistsid radikaalid silma tööliste streikide halastamatute mahasurujatena. 1910. aastal puhkes raudteelaste streik, millest võttis osa umbes 40 000 töölist. Valitsuse juht Briand, endine sotsialist, kes 90-ndail aastail ise agiteeris streikide poolt, vangistas streigikomitee ja likvideeris streigi rangete abinõudega.

Reaktsiooni tugevnemine. Sõja-ettevalmistus.

Rahvamassi liikumise kasvamisest ärahirmutatud kodanlus vajas sõjaks tugevat võimu. 1913. a. valimistel valiti parempoolsete ja osa

radikaalide häältega Prantsuse presidendiks tagurlane Raymond Poincaré.

See oli mõõdukate vabariiklaste äärmiselt parempoolse rühmituse liidreid. Ta oli sündinud kodanlikus ametniku perekonnas. Hariduselt jurist, oli Poincaré lähedalt seotud rahandusliku kodanlusega ja oli advokaadina paljude suurfirmade teenistuses.

Kõige enam tegi Poincaré'le muret võitlus sotsialismiga ja imperialistliku sõja ettevalmistus. Kui tema nõbu, kuulus matemaatik Henri Poincaré, kuulis Poincaré etteotsa tõusmisest, hüüdis ta: „Kuidas? Minu nõbu?... See on ju sõda!" Uut presidenti kutsutigi „Poincaré-Sõda".

Valmistades ette sõda, pani Poincaré kehtima sõjaväes teenimise aja pikendamise seaduse kahelt aastalt kolmele.

Jaurès, esinedes tribuuni kogu kirglusega, hakkas hoiatama ähvardava sõjaohu eest ja kutsuma võitlusse rahu säilitamise eest. Ühes oma viimaseist kõnedest, peetud Lyonis viimaseil päevil enne Esimest Maailmasõda, ütles Jaurès, paljastades sõja õhutajaid: „Süüdatud tungal lendleb Euroopa tänavail, seisame sõja ees." Siinjuures märkis ta täiesti õieti, et ka prantsuse kodanlus kannab vastutust läheneva sõja eest.

31. juulil 1914. a. tappis Jaurès'i üks šovinist, keegi Villin, kelle kodanlikud kohtunikud viimaks õigeks mõistsid, tunnistades ta „vastutusvõimetuks".

Jaurès'i roimarlik mõrvamine kutsus töötajate seas esile pahameeletormi. Rahvahulgad nõudsid kättemaksu. Kümned tuhanded Pariisi töötajad tulid saatma Jaurès'i põrmu.

X peatükk.

AUSTRIA-UNGARI XIX SAJANDI LÕPUL JA XX SAJANDI ALGUL (1867—1914).

Dualistlik süsteem.

Pärast lüüasaamist sõjas Preisimaaga 1866. a. jäi Austria keisririik sellest löögist päris nõrgaks. Seetõttu tuli Austria valitsusel, Ungari revolutsiooni mahasurumisest 1848. a. hoolimata, anda järele ungarlastele (madjaritele), kes ei leppinud oma õigusteta olekuga.

1867. a. tegi Austria valitsus lepingu ungari aadelkonnaga. Selle kokkuleppe põhjal jagunes Austria keisririik kaheks: Austriaks ja Ungariks. Kumbki neist sai oma eraldi valitsuse, kusjuures mõlemad valitsused — nii Austria kui ka Ungari — olid üheõiguslikud ja oma siseasjades teineteisest sõltumatud.

Uhtne riik, nagu Austria keisririik oli seni olnud, muutus Austria-Ungariks — kaksik- (dualistlikuks) riigiks, mis koosnes kahest üheõiguslikust osast, kus kummalgi oli oma parlament ja oma valitsus.

Uhised olid mõlemal riigiosal ainult sõjavägi, laevastik, välispoliitika juhtimine ja osaliselt rahandus. Kõiki muid alasid korraldati lahus.

Uhiseid alasid juhtis kolm ühist ministeeriumi: sõjaministeerium (juhtis sõjaväge ja laevastikku), välisasjade ja rahandusministeerium.

Austriale ja Ungarile jäi ühine monarh. Habsburgi sugukonna vanim liige oli Austria keisriks ja ühtlasi ka Ungari kuningaks. Troonil oli Franz Joseph, kes valitses 1848. aastast kuni 1916. aastani. Austrias oli monarhi võim väga suur, Ungaris tublisti väiksem.

Valimisõigus oli ainult varakail. Vähe sellest, et valimisõigus ei olnud kaugeltki üldine, ei olnud see ka sugugi ühetaoline. Riigipäeva, Reichstag'i (nagu Austrias nimetati parlamenti) valimistel said mõisnikud ühe saadiku 53 valija kohta, kuid talupojad 12 000 valija kohta, kusjuures vaesemail talunikel ei olnud üldse valimisõigust.

Austria-Ungari rahvuslik koostis ja majanduslik areng.

Austria-Ungari oli paljurahvuseline riik. Rahvuslik võitlus oli seal, nagu nendib sm. Stalin, poliitilise elu „põhiteljeks". Kuni 1867. a. oli Austrias üks valitsev rahvus — sakslased. Dualistlikule süsteemile üleminekuga tekkis Austria-Ungaris kaks valitsevat rahvust: austria sakslased Austrias ja ungarlased (ehk madjarid) Ungaris. Sakslased ja ungarlased koos moodustasid valitseva vähemuse Austria-Ungari rahvastikust. Suurkodanlus koosnes peamiselt sakslastest. Austrias olid aadlikud ka sakslased, Ungaris aga — ungarlased.

Ungaris oli suurkodanlus majanduslikult ja poliitiliselt alles nii nõrk, et kogu võim oli aadlike-mõisnike käes. Austria oli enam arenenud maa kui Ungari. Austrias oli juba üsna arenenud suurkapitalistlik tööstus ja ühes sellega kaunis suur kodanlus ja töölisklass.

Ungari peaaegu ainult põllumajandusliku maana oli Austria töösstuse varustaja toorainetega ja toodete turustuspaigaks. Austria oli aga Ungari põllumajanduslike saaduste turuks.

Talunikkonna enamus Ungaris koosnes rõhutud rahvuste esindajaist: rumeenlastest, slovakkidest, serblastest, ukrainlastest, kroaatidest. Käputäis ungari mõisnikke pidas enda käes peaaegu poolt maad, sel ajal kui talupojad kannatasid maapuuduse all. Ungari mõisnikud ekspluateerisid talunikke sulastena või andsid neile maad rendile orjastavail tingimustel. Ungari mõisnikud pidasid rõhutud rahvaid täielikus õigusetuses: rumeenlastel, ukrainlastel, serblastel, slovakkidel peaaegu ei olnudki esindajaid Ungari parlamendis, kus ungarlased, peamiselt ungari aadlikud, olid ülekaalus. Rõhutud rahvaid püüti vägivaldselt ungarlasteks ümber rahvustada.

Austrias olid rõhutud seisundis tšehhid, slovakid, serblased, sloveenid, ukrainlased, itaallased. Eesõigustatud seisundis olid Austrias peale sakslaste ka poolakad, kelledest koosnes peaaegu kogu Galiitsia maaaadel.

Austria rõhutud rahvustest olid kõige enam arenenud tšehhid. Tšehhi talupoega ekspluateerisid saksa soost mõisnikud. Tšehhimaa linnades pigistas saksa suurkapital tšehhi väikekodanlusel hinge kinni. Tšehhi intelligents peaaegu ei pääsenud riigiteenistuse ligi, sest suurem osa ametikohti oli sakslaste käes.

Austria-Ungari valitsus ei piirdunud mitte ainult keisririigis elunevate rõhutud slaavlaste kurnamisega, vaid takistas ka Balkani slaavi rahvaste vabanemist türklaste rõhumise alt. Ta kartis, et Balkani slaavlaste rahvuslik-vabastusliku liikumise võit suurendab tšehhide, sloveenide, kroaatide, ukrainlaste ja Austria teiste slaavi rahvaste võitlust oma vabastamise eest.

Kõige raskem oli ukraina rahva seisukord Galiitsias, kus poola mõisnikel olid peaaegu samasugused eesõigused kui saksa mõisnikel. Nad irvitasid ukrainlaste üle, püüdes rahvast pidada harimatuses ja vaesuses. Viljarikas Galiitsia muutus Euroopa üheks vaesemaks maaks.

Rahvuslik liikumine Austrias.

Austria-Ungari rõhutud rahvad vihkasid oma orjastajaid, kuid talupojamasside arenematus laskis neil vaenlasi näha ainult mõisnikes ja ametnikes, kuna keisrile vaatasid nad nagu oma kaitsjale. Mahajäänud talupojahulgad olid katoliku kiriku mõju all ja Habsburgid sisendasid

neile vaimulike kaudu ning muul teel, nagu hoolitseks keiser nende eest... Slaavlased mängisid kaua aega austria feodaalse tagurluse võitlusvahendite osa kodanliku revolutsiooni vastu. Nii oli asi 1848. a. revolutsiooni ajal.

Ka pärast üleminekut dualistlikule süsteemile üritas Austria valitsus kasutada rõhutavaid slaavlasi oma tööriistadena. Erilise visadusega teostas seda poliitikat krahv Taaffe' konservatiivne ministeerium; Taaffe oli võimul 14 aastat, 1879.—1893. a. Aga XIX sajandi lõpul ei võinud sellisel poliitikal olla enam endist edu. Sel määral, kuidas Austria slaavi aladele tungis kapitalism, äratas elu tema rõhutud rahvad poliitilisest unest. Slaavi rajoonides hakkas kasvama rahvuslik-vabastuslik liikumine.

Maailmasõja alguseks 1914. a. oli juba paljudele selge, et Austria-Ungari laguneb oma algosadesse.

Austria-Ungari ajalugu on mitmest rahvusest koosnevate kodanlikkude riikide hariliku püsimatuse ja vastupidamatuse kujukas näide. Ega muidu kutsutud kodanlik-aadellikku Austria-Ungarit „lappidest riigiks". Tema vältimatu kokkuvarisemine toimus 1918. a., kui Austria Esimeses Maailmasõjas purustati.

Ainult sotsialistlikus riigis võidakse saavutada rahvuste vastupidavat vastastikust sõprust. Seda on näidanud NSV Liidu suur kogemus. Lenini-Stalini partei tark rahvuslik poliitika on teinud jäädavalt lõpu rahvuslikule tülile. NSV Liidus on loodud „paljudest rahvustest koosnev sotsialistlik riik, mille vastupidavust võiks kadestada iga rahvuslik riik ükskõik missuguses maailmajaos". (S t a l i n, Leninismi küsimusi, 11. tr., lk. 514.)

Austria sotsiaaldemokraadid ja rahvusküsimus.

Austria-Ungari valitsuse poolt istutatud rahvuslik vaen takistas töölis- ja revolutsioonilise liikumise arenemist riigis.

Sotsiaaldemokraatlik partei hakkas Austrias moodustuma 70-ndail aastail. Lõplikult kujundati ta 1889. a. Sotsiaaldemokraatide tuntuimaks juhiks oli Viktor Adler. Alguses juhtis ta parteid põhilistes asjades õieti. Palju aitasid teda Engelsi nõuanded, kellega Adler oli pidevas kirjavahetuses. Kui Adler tegi vigu, arvustas Engels neid halastamatult. Eriti ründas ta Adlerit tema kalduvuse pärast ülehinnata parlamentliku võitluse osa.

Paljudest rahvustest koosneva töölisklassi tingimustes omandas rahvusküsimus Austrias täiesti erilise tähenduse.

90-ndail aastail tungis kodanlik natsionalism ka Austria töölisliikumisse. Austria sotsiaaldemokraatia juhid mitte ainult ei osanud sellele vastu hakata, vaid hakkasid koguni ise selle teostajaiks. 1899. a. võtsid austria sotsiaaldemokraadid oma kongressil Brünnis vastu rahvusküsimuse programmi, milles oli tehtud tõsiseid järeleandmisi kodanlikule natsionalismile.

Kodanliku natsionalismi mõjul hakkasid mitmesugustest rahvustest töölised moodustama eri ametiühinguid. Üldaustrialiste ühingute asemele tekkis sakslaste, tšehhide, itaallaste jne. üksikuid ametiühinguid. Ühe ja sama kutseala töölised olid laiali paisatud mitmesse eri ühingusse.

Tuli ette, et metallitööliste saksa ühingu liikmed streikisid, kuid tšehhi ühingu liikmed jätkasid tööd, või ümberpöördult — tšehhid streikisid ja saksa ühingu liikmed töötasid. Arusaadav, et see töölisklassi võitlust üliväga pidurdas.

Samasugune saatus tabas ka poliitilist parteid. XIX sajandi 90-ndail aastail muutus austria sotsiaaldemokraatia kuue rahvusliku sotsiaaldemokraatliku rühma föderatsiooniks: saksa, tšehhi, itaalia, ukraina, poola, jugoslaavia (ungari sotsiaaldemokraatia oli oma tekkimisest saadik eraldi) rühmaks.

Austria sotsiaaldemokraatia kogu ajalugu on veenvaimaks tõendiks tohutust kahjulikkusest, mida tõi töölisliikumisele kodanliku natsionalismi tungimine tööliste ridadesse.

Võitlus üldise valimisõiguse eest.

Austria töölised pidasid energilist võitlust üldise valimisõiguse kättevõitmiseks. See võitlus algas juba XIX saj. 90-ndail aastail. Kõige suurema ulatuse võttis see Venemaa kodanlik-demokraatliku revolutsiooni mõjul 1905.—1907. a.

1905. a. 30. oktoobril saadi Viinis teada, et revolutsioonist ärahirmutatud Vene tsaar on äsja välja andnud manifesti riigiduuma moodustamiseks. See oli signaaliks. Töölised väljusid tänavaile. Algas suurejooneline poliitiline demonstratsioon.

Demonstrandid nõudsid üldise valimisõiguse kehtimapanemist. Vene

proletariaadi sangarliku oktoobristreigi eeskuju innustas neid võitlema. Massi surve oli nii suur, et kahe päeva pärast — 1. novembril — austria sotsiaaldemokraatide kongress oli sunnitud kodanlust ja valitsust ähvardama üldise poliitilise streigiga. Valitsus kartis revolutsiooni ja tõotas välja anda üldise valimisõiguse seaduse. Pärast mitmeid üritusi antud tõotuse teostamist venitada oli valitsus siiski sunnitud valimisseaduse välja andma (juba 1907. a. alguseks). See oli austria tööliste suur võit.

Uldine valimisseadus pandi kehtima, kui võimul oli ametnikmonarhist Becki ministeerium. See valitsusele pealesunnitud järeleandmine osutus küllaldaseks, et sotsiaaldemokraatia oportunistlikud juhid hakkasid toetama monarhist Becki. Nii kaugele jõudis austria sotsiaaldemokraatia juhtide oportunism juba enne Maailmasõda. Ei ole siis ime, et 1914. a., kui algas Maailmasõda, ja 1918. a., kui Austria-Ungari monarhia lagunes, sotsiaaldemokraatliku partei juhtkond reetis Austria proletariaadi.

XI peatükk.

ITAALIA ALATES ÜHENDAMISEST KUNI ESIMESE MAAILMASÕJANI (1871—1914).

Itaalia riigikord.

Prantsuse-Preisi sõja ajal viis Prantsuse valitsus oma väed Roomast ära, kus nad olid kaitsenud paavsti ilmalikku võimu.

Pärast seda asusid itaalia sõjaväed linna. Rooma muutus Itaalia kuningriigi pealinnaks. See toimus 1870. a. septembris. Itaalia rahvuslik ühendamine oli põhiliselt lõpule viidud. Siiski jäid Lõuna-Tirool (Trentino) ja mõned itaalia elanikkonnaga Istria rajoonid veel Austria, s. t. saksa rõhumise alla.

Pärast ühendamist valitseti Itaalias Sardiinia põhiseaduse alusel, mis oli vastu võetud 1848. a. Oma riigikorra poolest oli Itaalia parlamentaarne kahekojalise süsteemiga monarhia Savoja dünastiaga eesotsas, kes varem oli Sardiinia troonil.

Seadusiandev võim kuulus saadikutekojale ja senatile. Valimisel saadikutekotta oli hääleõigus liikumata varanduse omanikel ja ka isikuil, kes maksid mitte alla 40 liiri makse aastas. Senaatoreid ei valitud, vaid kuningas määras neid oma sugukonna printside, aristokraatide, suurkapitalistide, maaomanike ja ametnike seast. Itaalia äärmisest vaesusest annab tunnistust saadikutekoja valijate väike arv. Hoolimata võrdlemisi madalast valimistsensusest (valijail tuli igal aastal tasuda 40 liiri makse) oli 1872. aastal 27 miljoni elaniku kohta kõigest 600 000 valijat. 1882. a. muudeti valimisseadust: tsensust alandati ja valijate arv tõusis 2 miljonini.

Kuningas kinnitas parlamendi poolt vastuvõetud seadused, oli maa relvastatud jõudude pea, temale kuulus sõja kuulutamise ja välisriikidega lepingute sõlmimise õigus, saadikutekoja laialisaatmise ja uute valimiste määramise õigus. Kuningas määras ministrid. Ministeerium oli siiski vastutav parlamendi ees. Seepärast oli monarhi võim Itaalias hoopis väiksem kui Saksamaal või Austria-Ungaris.

Itaalia majanduslik areng pärast ühinemist.

Itaalia jäi ikka põllumajanduslikuks maaks, kus valitsesid äärmiselt mahajäänud sotsiaalsed vahekorrad, mis pidurdasid tema majanduslikku arengut ja jätsid rahvamassid vaesusesse ja nälga.

Itaalia on maapõuevarade poolest vaene, tal ei ole oma sütt, rauamaagi-lademeid ega naftaallikaid. Tõsi küll, XX sajandil hakati ära kasutama kiire vooluga jõgede vee energiat. Aga ka pärast seda pidurdasid kütte- ja rauapuudus tööstuse, eriti rasketööstuse arenemist. Tekstiiltööstus, kus tähtis koht on siidil, oli mõnevõrra rohkem arenenud. Itaalia tööstus on koondatud peaasjalikult Põhja-Itaaliasse. Majanduslikult ja rahanduslikult oli Itaalia tugevasti sõltuv välismaisest kapitalist.

Itaalia majandusliku arengu peapidurdajaks olid mahajäänud sotsiaalsed vahekorrad maal. Maa oli suurmõisnike käes. Ainult Põhja-Itaalias oli säilinud iseseisev talupidamine. Kesk- ja Lõuna-Itaalia osades oli suurmaapidamine ülekaalus. Kerjuslik, maksudega koormatud ja kirjaoskamatu talupoegkond töötas peamiselt mõisnikult renditud

maal. Kõige sagedamini võeti maa pooleterale (s. t. põllupidaja andis mõisnikule tema maa kasutamise eest poole saagist, noorkarjast, kodulindudest jne.). Eriti vilets oli sulaste seisukord. Madal maaharimistehnika ja rohkearvulised feodaalsed igandid maal viisid alatisele saagi vähenemisele. Nii oli 70-ndate aastate keskpaiku iga-aastane keskmine nisusaak 38,5 miljonit tsentnerit. Talupoegkond vaesus ja proletariseerus. Itaalia vähearenenud töötlev tööstus ei suutnud ametisse panna talurahva jõudeolevaid käsi. Itaalia töötud lahkusid kodumaalt massiliselt Prantsusmaale tööd otsima, samuti Tuneesiasse, Põhja- ja Lõuna-Ameerikasse.

Iga-aastane emigrantide arv Itaaliast oli enne Esimest Maailmasõda keskmiselt üle poole miljoni inimese. 1881. a. elas välismail 1 miljon itaallast, aga 1910. a. 5,5 miljonit. „... Ja kõik need on kerjused," kirjutas Lenin, „keda kodumaalt ajab välja nälg sõna kõige otsesemas mõttes, kõik need on tööjõu pakkujad tööstuse kõige halvemini tasutavais harudes, kõik see mass rahvastab Ameerika ja Euroopa linnade kõige kitsamaid, vaesemaid ja räpasemaid linnaosi." (Lenin, Teosed, XVIII köide, lk. 291.)

Itaalia rahvamassid olid pimedad ja kirjaoskamatud. 1871. a. ei osanud igast sõjaväkke kutsutud 100 nekrutist 56 lugeda ega kirjutada.

Võitlus paavsti ja Itaalia valitsuse vahel.

Pärast seda kui itaalia sõjaväed olid paavsti valdkonna okupeerinud, jäi paavst ilma ilmaliku võimuta. Sellele vastuseks alustas paavst Pius IX Itaalia riigi vastu vihast võitlust, mis tõi Itaalia valitsusele palju muret. Paavstlusel ja kirikul oli suur autoriteet itaalia rahvamasside hulgas. Seepärast taotles Itaalia valitsus lepitust paavstlusega. Pius IX aga ei nõustunud leppima — ta kuulutas Viktor Emanueli „usurpaatoriks". Protestiks temale osutatud vägivalla vastu keeldus ta Vatikani lossist väljumast, kuulutades enda vabatahtlikuks „vangiks".

Paavst katkestas kõik vahekorrad Itaalia valitsusega ja keelas katoliiklastel osa võtta saadikutekoja ja kohalikkude organite valimistest.

Itaalia välispoliitika.

Esimestel aastatel pärast ühendamist juhtis Itaalia oma välispoliitikat ettevaatlikult. Rahva sümpaatia oli Prantsusmaa poolt, kuid Itaaliale vaenulik prantsuse katoliiklaste kampaania ja võistlus Tuneesia pärast takistasid Itaaliat Prantsusmaale lähenemast. Saksamaale lähenemast takistas teine põhjus: Saksamaa oli Austria-Ungari liitlane, kuid itaalia patrioodid ei suutnud unustada, et Austria valduses oli veel Trentino, kus elas üsna suur arv itaallasi. Peale selle pretendeerisid itaallased Austriale kuuluvaile Istriale ja Dalmaatsiale, olgugi et neil ei olnud nende kohta mingisuguseid õigusi — enamik elanikkonnast seal koosnes lõuna-slaavlastest.

Talurahva madal ostuvõime ei andnud võimalust siseturu laienemiseks. Uute turgude otsimisel astus itaalia kapitalism 70-ndail aastail koloniaalpoliitika teele. Alguses otsustati vallutada Tuneesia. Kuid Prantsusmaa jõudis Itaaliast ette. Kindlustanud endale Inglismaa ja Saksamaa nõusoleku, vallutas Prantsusmaa 1881. a. Tuneesia.

Tuneesia vallutamine lahendas Itaalia poliitika kõhklemised. Itaalia lõpetas valiku Prantsusmaa ja Saksamaa vahel. Vastuseks Prantsusmaale Tuneesia okupeerimise eest sõlmis Itaalia 1882. a. Saksamaa ja Austriaga liidu, millele anti nimeks Kolmikliit. Itaalia ei lõpetanud koloniaalekspansiooni-üritusi, ent neil oli vähe edu. Pärast nurjunud katset (1887. a.) vallutada Abessiiniat õnnestus Itaalial siiski kinnitada kanda Punase mere rannikul ja asutada Eritrea asumaa.

Kuid teiskordsel katsel võita Abessiiniat purustas Abessiinia neegus (keiser) Menelik itaalia väed 1896. a. Adua juures. Itaalia loobus kauaks ajaks Abessiinia vallutamise kavatsusest ja oli sunnitud talle 10 milj. liiri kontributsiooni maksma.

Töölis- ja sotsialistlik liikumine.

Itaalia mahajäänud sotsiaal-majanduslikud tingimused pidurdasid töölisliikumise arenemist. Maal oli arvuliselt ülekaalus kirjaoskamatu külaelanikkond. Tööstus oli arenenud ainult Itaalia põhjaosas. Engels kirjutas, et Itaalias isegi 90-ndate aastate algul oli „vähe päris proletariaati; enamik sellest koosneb käsitöölistest, väikepoodnikest ja deklasseerunud elementidest". (Marx ja Engels, Teosed, XVI köide, II osa, lk. 378.)

Niisugune seisukord laskis marksismi vaenlastel, anarhistidel-bakuninlastel, haarata 70-ndail aastail töölisliikumise juhtimine oma kätte.

70-ndate aastate teisest poolest alates hakkas Itaalia töölisklass pikkamööda vabanema bakuninlaste mõju alt.

1882. a. asutati Milaanos töölispartei, mis aga veel ei olnud vaba anarhistlikest ideist ega omanud selget sotsialistlikku programmi. See partei, oma koostiselt kirju, ühendas kaks vastandvoolu: anarhismi pooldajad ja vastased. Töölispartei mõju ulatus peaasjalikult tööstuslikku Lombardiasse. Valitsus hakkas töölisparteile survet avaldama ja keelas 1886. a. suvel tal tegutsemise.

1892. a. toimus töölisparteis lõhenemine. Sotsialistid Enrico Ferri'ga ja Turati'ga eesotsas eraldusid anarhistidest ja, kogunenud Genuasse kongressile, asutasid Itaalia sotsialistliku partei.

Uue partei kavas, nagu Saksa sotsiaaldemokraatliku ja Prantsuse sotsialistliku partei programmiski, ei olnud selget proletariaadi diktatuuri kehtimapanemise nõuet. Aga ometi oli sotsialistliku partei asutamine suur samm edasi itaalia töölisliikumise arengus. Hoolimata valitsuse surveavaldustest õnnestus parteil ühendada enda ümber töölismasse. Hakkas arenema tööliste ajakirjandus, ametiühinguline ja kooperatiivne liikumine. Partei liikmete arv ületas varsti 100 000.

Massiliikumine.

Mõisnike, kapitalistide ja valitsuse survele vastasid rahvamassid sagedaste rahutuste ja ülestõusudega, mis summutati sõjaväelise jõuga. Eriti suureks paisus ülestõus Sitsiilias, mis puhkes 1893. a. detsembris. Talunikud tapsid mõisnikke, põletasid nende mõisu, maksu- ja võlaraamatuid ja omastasid maid.

Sitsiilia talunike ülestõus suruti maha, aga 5 aasta pärast (1898) puhkes Sitsiilias uuesti suur ülestõus, mis paiskus ka Itaalia teistesse osa-

desse. Sama 1898. a. kevadel tekkis ülestõuse reas Põhja-Itaalia linnades. Nende ülestõusude lähimaks põhjuseks oli vilja hinna kõrgendamine. Milaanos tekkis töölistel sõjaväega barrikaadilahinguid. Töölised esinesid poliitiliste loosungitega, nõudes riigikorra demokratiseerimist. 1898. a. revolutsiooniline liikumine summutati ka karmilt.

Giolitti ministeerium.

Revolutsiooniline liikumine arenes edasi ka XX saj. kuni Esimese Maailmasõja alguseni. 1904. a. korraldati üldstreik, mis relvastatud jõuga maha suruti. 1905. a. streikisid raudteelased. Nad ei lahkunud

Tööliste relvastatud kokkupõrge politseiga Milaanos (1898. a.).

töölt, vaid täitsid oma kohust nii aeglaselt, et liiklemine raudteel lakkas. Seda streigi eriliiki hakati nimetama „itaalia streigiks".

Sõja eel 7.—13. juunini 1914 toimus reas Itaalia linnades ülestõuse, suuri sõjavastaseid demonstratsioone, millega kaasusid tänavail rahva-

hulkade kokkupõrked politsei ja sõjaväega. Need päevad läksid töölisliikumise ajalukku „punase nädala" nime all.

Summutades revolutsioonilist liikumist sõjaväelise jõu abil, üritas Itaalia kodanlus samal ajal rakendada ka töölisklassi äraostmist väikeste alandavate kinkide ja lubadustega. Selle poliitika teostajaks oli Giovanni Giolitti. Giolitti oli (mõnede vaheaegadega) võimul alates 1900. a. kuni 1914. aasta alguseni.

Giolitti pani kehtima seaduse tööliste kindlustamise kohta vahekohtus, mis aga ei takistanud teda 1904. a. üldstreiki vägivallaga maha surumast.

Giolitti valitsus teostas ka 1912. a. uue valimisseaduse, mis suurendas valijate arvu rohkem kui kaks ja pool korda (3 319 000-lt 8 672 000-le).

Püüdes töölisorganisatsioonidele meeldida, pakkus Giolitti sotsialistliku partei reformistlikele juhtidele ministrikohti, lootes sel teel leida töölisklassilt toetust Itaalia-Türgi sõjas. Aga töölised takistasid partei juhtidel astumast tagurlikku kodanlikku valitsusse.

Itaalia imperialism. Itaalia-Türgi sõda.

Itaalia, nagu teisedki kapitalistlikud maad, astus imperialismi-staadiumi XIX ja XX saj. vahetusel.

„Itaalia imperialismi kutsuti „vaeste imperialismiks", silmas pidades Itaalia vaesust ja itaalia emigrantide massi kohutavat viletsust." (Lenin, Teosed, XVIII köide, lk. 290.)

1911. a. kuulutas Itaalia Türgile sõja Tripolitaania ja Kürenaika haaramiseks Põhja-Aafrikas. Sõda Türgiga kestis kuni 1912. a. oktoobrini. Vallutati Tripolitaania ja Kürenaika, ent see tõi Itaaliale vähe kasu.

Itaalia väed said jagu väikestest türgi garnisonidest rannikul, ja abi juurdevedu Türgimaalt takistas Itaalia laevastik. Sedamööda aga, kuidas itaalia vägi tungis sisemaale, leidis ta visa vastupanu araabia elanike poolt. Algas partisanisõda, milles itaallastel oli korduvaid kaotusi. Itaalia-Türgi sõda oli tüüpiline koloniaalsõda, häbitu rüüstamine, millega kaasus rahuliku kohaliku elanikkonna hävitamine. Ka pärast sõja lõpetamist Türgimaaga ei lõpetanud kohalik araabia elanikkond neis

kahes provintsis relvastatud võitlust itaallastest vallutajate vastu. Araablaste vastupanu suruti alla alles pärast Esimese Maailmasõja lõppu.

Lenin kirjutas: „Mis kutsus sõja esile? Itaalia rahatuusade ja kapitalistide kasuahnus. Neil oli vaja uut turgu, oli vaja itaalia imperialismi edu.

Milleks oli see sõda? Inimeste täiendatud ja tsiviliseeritud tapatalguks, araablaste mahatapmiseks „uusimate" relvade abil." (Lenin, Teosed, XXX köide, lk. 201.) Itaallased kasutasid siin esimest korda lennukeid kohalike elanike rahustamiseks.

Sõda tõi nähtavale itaalia armee madalad omadused, enne kõike sõjavägede väikese vastupidavuse.

XII peatükk.

AMEERIKA ÜHENDRIIGID PÄRAST KODUSÕDA.

Võitluse lõpuleviimine orjapidajatega.

Pärast Lincolni mõrvamist sai põhiseadusele vastavalt USA presidendiks abipresident Andrew Johnson. Ta oli USA presidendiks 1865.—1868. a. Johnson oli lõunalane Tennessee osariigist. Pärinedes vaesest perekonnast, oli ta varaseist aastaist alates sunnitud töötama rätsepatöökojas. Johnsonil puudus võimalus kooliskäimiseks, aga ta õppis ise lugema ja kirjutama.

Kodusõja ajal astus Johnson välja istandike-omanike vastu. Aga pärast kodusõja lõppu kaldus ta võtma leplikku seisukohta lõunalaste vastu. Tema presidendiks olemise esimesist päevist alates juba algas tema ja kongressi vahel vihane võitlus vabariigivastasest mässust osavõtnud lõunaosariikide edasise saatuse küsimuses.

Johnson andis amnestia suurele osale mässust osavõtnuile. Ta oli nõus kohe kõik lõunariigid üheõigusluse alusel liitu võtma.

See Johnsoni plaan julgustas hiljutisi orjapidajaid. Nad kasutasid presidendi leplikku poliitikat ja viisid läbi rea seadusi, mis arvestasid neegrite orjastamise uute vormide sisseseadmist. Nii olid reas lõuna-osariikides sisse seatud „mustad koodeksid" orjuse maskeeritud taastamise eesmärgiga. Need koodeksid lubasid neegrite kehalist karistamist ja keelasid ära igasugused neegrite koosolekud. Peaaegu kõigis lõuna-osariikides vaieldi neegrite hääleõiguse vastu. Paljudes lõuna-osariikides võeti vastu „seadusi hulkumise kohta", mille järgi kõik neegrid, „kellel ei olnud kindlat tegevust", arvati hulkureiks ja nad olid sunnitud endiste plantaatorite juurde tööle tagasi minema. Paljudes Lõuna-Ameerika osariikides ja linnades tekkis neegrite rüüstamisi. Eriti verine rüüstamine võeti ette New Orleans'is.

Need seadused ja neegrite tapmised kutsusid põhjas esile pahameelepurske. Seltskonna arvamus nõudis rangeid abinõusid endiste orjaomanike vastu. „Nende eestvedajail tuleb vara konfiskeerida, neilt on vaja ajutiselt kodanikuõigused ära võtta ja nende lapsi õpetada töötama vabrikuis või kündma. Ainult sel viisil saab neist reetureist lõplikult jagu." Nii rääkis üks radikaalsete vabariiklaste juhtidest. Vastu presidendi tahtmist asetas kongress lõuna-osariigid väljapoole seadust ja lõunas seati sisse sõjadiktatuuri režiim. Kongress andis varsti välja seaduse lõuna-osariikide „taastamiseks", millele vastavalt lõuna jagati viieks sõjaringkonnaks. Iga ringkonna etteotsa pandi kindral, kellele anti erilised volitused. Endistelt mässust osavõtjatelt võeti poliitilised õigused ära. Kõigile osariikidele pandi ette kinnitada kongressil tehtud põhiseaduse parandus, mille järgi neegrid said hääleõiguse. Kongress jättis enesele õiguse kinnitada või tagasi lükata selle või teise endise mässulise osariigi

vastuvõtt liitu, aga silmapaistvamad mässust osavõtnud jäid ilma poliitiliste õigusteta.

President Grant'i aeg (1869—1877).

1868. a. lõpul toimusid uued presidendi-valimised, kus vabariiklased võitsid. Presidendiks valiti kindral Grant, kes oli kodusõjast saadik tuttav põhjalaste armee vahva ja andeka ülemjuhatajana. Kuid temal puudusid poliitiliseks tegevuseks vajalikud teoreetilised teadmised kui ka praktiline kogemus. Grant'i ümbritsesid kahtlased inimesed, kes kasutasid tema vilumatust oma isiklikes huvides. 1872. a. valiti Grant uuesti presidendiks. Tema kaheksa-aastane presidendiks olemise aeg läks ajalukku ennekuulmatu riigi varanduste röövimise, spekuleerimise ja altkäemaksu võtmise õitseajana, sest need pahed olid tunginud kõigisse riigiasutistesse. Kõigi suuremate linnade omavalitsused sattusid osavate kelmide-äritsejate kätte. New York näiteks sattus kelmide jõugu kätte, kelle juhiks oli Tweed, demokraatliku partei juhte. Ta haaras enda kätte linna omavalitsuse ja röövis paari aasta jooksul koos oma jõuguga miljoneid dollareid kokku.

Kõige suuremad kuritarvitused avastati maksuvõtmise alal. Transkontinentaalsete raudteede ehitamise ajal riisusid kapitalistid riiki ja rahvamasse miljonite dollarite võrra. Raudteede ehitamise ergutamiseks andis riik kompaniidele maid mõlemal pool teed ja rahalisi preemiaid iga valmisehitatud raudtee-miili eest. Raudteed said kogusummas 242 000 ruutmiili suuruse maa-ala, s. t. suurema kui Saksamaa ja Prantsusmaa territoorium kokku. Siis algas pöörane maadega spekuleerimine, kusjuures raudtee-magnaadid tõmbasid oma mahhinatsioonide varjamiseks mängu ka kongressi liikmeid.

Lõunas soodustas riigivargusi ja spekuleerimist sõjalise diktatuuri režiim. Ühes põhja vägedega tuli lõuna-osariikidesse föderaalse valitsuse ametnikke ja suur hulk isikuid, kes olid osa võtnud sõjast orjapidajate vastu. Nende seas oli arvukalt truid abolitsioniste (s. t. orjuse vastaseid) ja radikaalseid vabariiklasi, kes püüdsid abistada vabastatud neegreid. Aga nende seas oli ka palju nurjatuid avantüriste, kes tarvitasid tekkinud olukorda kiireks rikastumiseks. Nad haarasid endi kätte kõrgemad ametid lõuna-osariikide administratsioonis ja, ilma et neid keegi oleks kontrollinud, riisusid riigi vara. Kasutades endistelt mässajatelt istandike konfiskeerimist, ostsid nad konfiskeeritud maid tühise hinna eest kokku ja hangeldasid nendega. Nad tulid lõunasse ühe kerge käekotiga, aga sõitsid siit sageli ära rikaste inimestena. Neid kutsutigi siis „kotimeesteks".

Ku-klux-clan'i liikmed.

Pikkamisi sai üks osariik teise järel poliitilised õigused ja võeti liitu. 1877. aastaks olid kõik lõuna-osariigid liitu tagasi võetud. Põhjalaste sõjaline diktatuur lõppes.

Kodusõjas löödud ja sõjalise diktatuuri ajal poliitilised õigused kaotanud endised orjapidajad ei tahtnud leppida oma seisukorraga. Tugeva vastuseismise nende poolt kutsus

esile neegritele kodanikuõiguste andmine. 1870. a. vastuvõetud uus parandus põhiseaduses keelas ära igasuguse valimistest osavõtmise piiramise „tõu, nahavärvuse või endise orjapõlve ettekäändel". Endised lõuna mässulised olid juba varem moodustanud salajase terroristliku organisatsiooni (Ku-klux-clan) neegrite vastu võitlemiseks. Selle organisatsiooni liikmed, rõivastatud valgetesse mantlitesse ja maskidesse, tapsid öösiti aktiivseid neegreid ja põhjalasi ning korraldasid neegrite rüüstamisi. Föderaalne valitsus pidi uuesti võtma tarvitusele survevahendid lõunalaste vastu, kes seadusevastaselt võtsid neegreilt nende elementaarseimad poliitilised õigused. Ühingud nagu Ku-klux-clan kuulutati väljaspool seadusi olevaks. Valimiste kampaaniate ajal saadeti põhjast sõjaväge neegrite kaitseks.

USA majanduslik arenemine.

Orjepidava lõuna lüüasaamine puhastas tee kapitalismi tormiliseks arenemiseks. Sõda ja põhjalaste diktatuur lõunas lõhkusid plantaatorite vägevuse aluse ja nende orjamajapidamise istandikes. Kuid neegrid maad ei saanud, vaid olid sunnitud seda rentima suurmaapidajailt, kas endisilt orjapidajailt-plantaatoreilt või neilt, kelle kätte läksid mässust osavõtnuilt konfiskeeritud maad. Rentimise eelistatumaks mooduseks kujunes teoorjus. Lenin kõneles, et need orjuse igandid peaaegu ei erine feodalismi igandeist Euroopa mais.

Siiski ei pidurdunud USA suuremas osas kapitalismi areng niisuguseist igandeist. Orjuse kaotamine, homestead'ide (riigimaadest talundite) andmine, lääne kiire asustamine, millega kaasus energiline raudteede ehitamine, ja siseturu hiiglasuur laienemine lõid USA-s eeldused kapita-

lismi arenemise kiirema tempo jaoks kui teistes kapitalistlikes maades.

Oli veel teisigi kapitali kiire kasvu põhjusi USA-s: rikkalikkude looduslikkude varade, kõigepealt süte, rauamaagi, metsa, nafta, vase olemasolu, siis võimalus Ameerika kodanlusel Euroopa maade kapitale kasutada, viimaks pidev emigrantide juurdevool Euroopast.

Vabade maade külluse tõttu võis proletaarlane Ameerikas võrdlemisi kergesti maad saada ja muutuda farmeriks. See tekitas alatist tööjõupuudust, põhjustas selle kallidust ja sundis Ameerika tööstureid täiendama töö ekspluateerimise viise ja tehnikat. Sellest oli tingitud tehnika kiire arenemine, millega kaasusid tööliste, eriti hiljutiste emigrantide (nõndanimetatud „roheliste") ekspluateerimise kõige täielikumad meetodid.

Kahel esimesel aastakümnel pärast kodusõda muutus USA tööstuse hoogsa kasvu tõttu agraarmaast tööstuslik-agraarseks maaks.

Tööstus, mis varem oli koondatud Uus-Inglismaale ja keskosariikidesse Atlandi rannikul, levis pikkamööda lääne-de. Seda soodustas kaks tegurit: esiteks lääne kiire asustamine ja raudteede juurdetekkimine, teiseks püüe lähendada käitisi toorainete allikaile.

Kui USA oli 1840. a. tööstuslikus toodangus viiendal kohal, 1860. a. neljandal, siis 1894. a. oli USA-l juba esikoht, olles kõigist teistest kapitalistlikest maadest ette jõudnud. USA tööstuslik toodang võrdus 1894. a. kõigi Euroopa maade poole toodanguga ja ületas enam kui kaks korda Suur-Britannia toodangu.

Lääne kiire asustamine mängis väga suurt osa tööstuse arengus. Mississipi basseini agraar-osariigid muutusid maa viljaaidaks. USA põllupind suurenes mitte vähem kui 4 korda. USA-st sai vilja, toidu- ja toorainete peatootja ja eks-

portöör Euroopa jaoks. Sisemaal agraar-osariikides oli väga suur nõudmine tööstustoodete alal.

Lääne kiire asustamisega paralleelselt kasvas suuri linnu; muutus vastastikune suhe linna- ja maaelanikkonna vahel. Mõne linna elanike arv tõusis 30 aasta jooksul pärast kodusõda 2- kuni 10-kordseks. San Franciscos kasvas elanike arv 5 korda, Cleveland'is — 6 korda, Chicagos — 10 korda, ja niisugustes linnades, mis sõja ajal olid külad, nagu Minneapolis, kasvas elanike arv 50-kordseks ja veel enam. Linnade kasv aitas kaasa maa kultuurielu arengule.

Samal ajal toimus tööstuse ja kapitali kiire kontsentratsioon. Sel ajajärgul just ilmusid kõige suuremad tööstuslikud ja rahanduslikud magnaadid, nagu John Rockefeller, Morgan, Vanderbilt jt. Sajad tööstuslikud ettevõtted, pangad, kindlustusettevõtted ja raudteed sattusid väikese salga magnaatide kontrolli alla, kes halastamatult miljoneid töötajaid ekspluateerisid ja endale miljardilisi varandusi kokku ajasid.

Kapitali tormilise kasvuga kaasus tehnika arenemine. Need aastad olid Westinghouse'i, Bell'i, Edison'i jt. suurte leiutajate aeg. Edison täiendas 1879. a. elektrilampi. Aasta hiljem ehitas ta esimese elektrijaama. Üldtarvitusele hakkas jõudma telefon, mida oli täiendanud Bell. Põletusmootor avas tee auto ehitamisele. 1893. a. proovis Ford esimest korda enda konstrueeritud autot.

Vabariiklaste lähenemine demokraatidele.

Pärast kodusõda jäi Ameerikasse endiselt kaks kodanlikku parteid: vabariiklased ja demokraadid. Aga nendega toimus tõsiseid muutusi.

Vabariiklik partei toetus põhimiselt suurtööstureile ja finantsistidele. Ta seisis kõrgete protektsionistlikkude tarii-

fide eest ja pettis töötajaid oma loosungiga: kõrged hinnad — kõrge töötasu, madalad hinnad — madal töötasu.

Demokraatlik partei hakkas pärast kodusõda suurmõisaomanike, rikaste farmerite, lõuna kodanlaste, põhja kaitsetollidest mittehuvitatud töösturite ja finantsistide huvide esindajaks. Mõlemad parteid pidasid teineteisega võitlust väikefarmerite ja -kodanluse oma mõju alla saamiseks.

Sedamööda kuidas kapitalid kasvasid ja arenes töölisliikumine, lähenesid mõlema partei huvid pikkamööda. Mõlemad parteid võitlesid ühteviisi energiliselt töölisklassi vastu, igati takistades proletariaadi klassiteadlikkuse kasvamist.

Ameerika kodanlus kasutas osavasti ära kahepartei-süsteemi. See süsteem oli just, nagu näitas Engels, suurepäraseks pinnaks altkäemaksu andmise ja riigi varastamise lopsakalt õitsele puhkemiseks.

1860. kuni 1884. a. oli võimul vabariiklik partei. Müüdavus, altkäemaks, pöörane spekulatsioon ja riigi ning töötava massi röövimine kaevasid auku selle partei autoriteedile. 1884. a. valimistel võitis demokraatlik partei. Presidendiks valiti Grover Cleveland (1885—1889). Olles enne seda New Yorgi osariigi kuberneriks, astus Cleveland aktiivselt altkäemaksude ja muude teenistusalaliste kuritarvituste vastu välja. Seepärast just demokraatlik partei, kes taotles võimule pääsemist, nihutaski tema kandidatuuri esile. Valijate laialdased massid, kes uskusid demokraate, panid suuri lootusi Cleveland'ile. Kuid neil tuli varsti pettuda: Cleveland osutus suurkapitalistide huvide ustavaks kaitsjaks. See tuli varsti pärast valimisi ilmsiks.

1885.—1886. a. puhkesid suured streigid ja valitsus rahustas streikivaid töölisi vägivallaga. Sõjavägi tarvitas mitu korda tulirelvi.

1888. a. presidendi-valimistel võitis uuesti vabariikliku partei kandidaat. Uus president Harrison (1889—1893),

täites suurkapitali nõudmisi, viis läbi tariifi, mis tunduvalt tõstis tolle. Samal ajal võeti vastu nn. Sherman'i seadus, mis oli ametlikult suunatud trustide vastu. Kuid varsti oli täiesti selge, et see seadus tegelikult ei takista sugugi trustide tugevnemist. Selle asemel tarvitati seda üsna laialt töölisliikumise vastu. Sherman'i seaduses oli punkt selle kohta, et iga isik või organisatsioon, kes kahjustab teise isiku või organisatsiooni vara, võetakse kohtulikule vastutusele või karistatakse trahviga. Seda punkti rakendaski kodanlik kohus laialt töölisorganisatsioonide vastu.

1893. a. tuli Cleveland uuesti Harrisoni asemele. 1897. a. kuni 1912. a. püsis vabariiklik partei pidevalt võimul.

90-ndaid aastaid tähistab Havai saarte anastamine Ühendriikide poolt. Havai saartel oli USA jaoks suur strateegiline tähtsus. Kohalikke suhkruistandikke ekspluateerisid ameerika kapitalistid, kes valitsuselt visalt taotlesid saarte ühendamist Ameerikaga. 1893. a. organiseerisid ameeriklased saarel riigipöörde. Kohalik monarhia kukutati, kuulutati välja „vabariik" ja organiseeriti ajutine valitsus, kes pidi maad seni valitsema, kuni Ühendriikidega ühinemise tingimused ei ole välja töötatud. Mõne aasta pärast annekteerisid Ühendriigid kogu Havai saarestiku.

USA töölisliikumise arenemise iseärasused.

USA kapitali arenemise iseärasused ei võinud jätta mõju avaldamata töölisliikumisele. USA töölisliikumise arengu põhimiseks piduriks pidasid Marx ja Engels vabade maade suurte tagavarade olemasolu. See maade tagavara, mis lõplikult tühjaks ammutati alles XIX saj. 90-ndail aastail, oli ventiiliks, mille kaudu linna üleliigne rahvas välja pääses. Euroopas olid töölised alati sunnitud pidama visa võitlust oma seisukorra parandamiseks. USA-s aga tööstustööliste

see osa, kes oma seisundiga rahul ei olnud, võis ära minna läände ja hakata farmeriteks. Selle asjaoluga seletub ka tõik, et USA-s moodustusid alatised tööliste kaadrid alles XIX saj. lõpul. Teiseks takistuseks töölisliikumise arenemisele oli töölisklassi mitmerahvuseline koosseis. See koosnes niihästi inimestest, kelle esiisad elasid juba mitu põlve Ameerikas, kui ka mitmesuguste Euroopa riikide emigrantidest — inglastest, sakslastest, iirlastest, itaallastest, aga ka hiinlastest ja teiste Aasia maade emigrantidest, lõpuks neegreist.

USA kodanlus kasutas seda rahvuste kirevust selleks, et lõhestada töölisliikumise ridu. Ta ässitas ühe rahvuse töölisi teisest rahvusest tööliste kallale, valgeid neegrite ja hiinlaste vastu jne. Ameerika „sajaprotsendiliselt" päris-

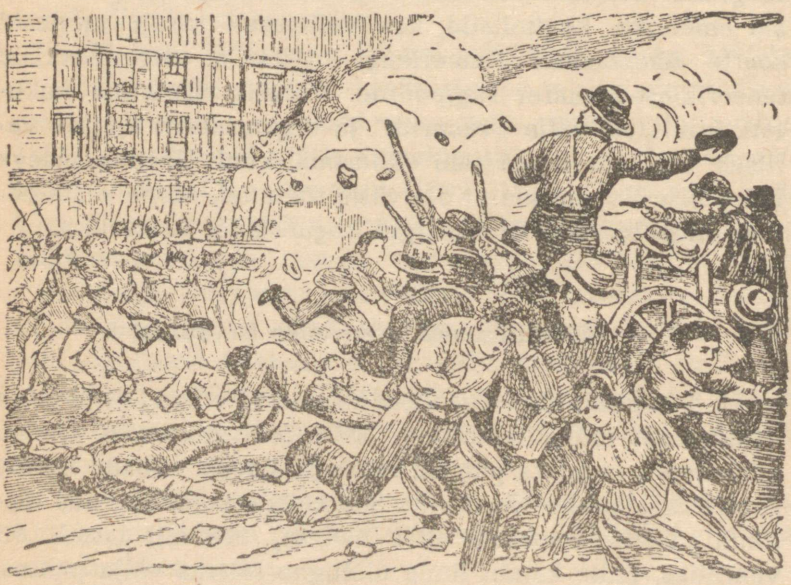

Raudteelaste streik Baltimore'is. 6. polgu kokkupõrge töölistega (juulis 1877. a.).

elanikest töölistesse sisendati väära „värvilistest" töölistest ja välismaalastest üleoleku ideed.

Kodanlus kasutas oma huvides päriselanikest tööliste hirmu töötasu alanemise võimaluse ees emigrantide võimsa sissevoolu puhul. Samal ajal nuumas ameerika kodanlus tööliste koorekihti emigrantide massi kurnamise arvel.

Lõhe töölisklassis muidugi soodustas töölisliikumise nõrgenemist.

Massiliikumine 70—80-ndail aastail.

Suurt abi sai USA töölisliikumine I Internatsionaalilt. I Internatsionaali juhid — Marx ja Engels — olid pidevas kirjavahetuses USA töölisliikumise juhtidega, abistades oma nõuga USA-s tekkinud I Internatsionaali sektsioone. 1876.—1877. a. tekkis rea sotsialistlikkude rühmade ühinemise tulemusena „Sotsialistlik Töölispartei".

Partei mõju levis mitme aasta jooksul peaaegu ainult emigrantidele. Partei peapaheks oli sektantlus. Ta ei osanud end siduda laiade proletariaadimassidega, eriti ameerika pärismaalastest töölistega. Partei juhid muutsid marksismi dogmaks, oskamata kohaldada teadusliku sotsialismi teooriat USA konkreetsetele tingimustele. Marx ja Engels arvustasid karmilt parteid tema massist eemaldatuse pärast ja juhtisid partei tähelepanu töölisklassi igapäevasest võitlusest kõige aktiivsema osavõtmise tarvilikkusele.

70—80-ndad aastad on USA töölisliikumise ajaloos murdeliseks ajajärguks. Töölised tõstavad häält liiga pika tööpäeva ja töökaitseseaduste täieliku puudumise vastu. 70-ndail aastail toimub rida suuri streike: raudteelased ja söekaevurid keelduvad töötamast. Streigid võtsid visa iseloomu, kujunedes relvastatud kokkupõrgeteks.

80-ndaid aastaid iseloomustab massiliikumise areng 8-tunnise tööpäeva nõudmise ümber.

Võitlus 8-tunnise tööpäeva eest viis 1. mail 1886. a. üldstreigile, millest võtsid osa sajad tuhanded töölised. Nende pingutused ei jäänud tulemusteta. Umbes 50 000 streikinud töölist võitis endale kätte 8-tunnise tööpäeva ja umbes 200 000 saavutas tööaja mõningase lühenduse, olgugi küll mitte 8 tunnini.

Võitlus 8-tunnise tööpäeva eest kutsus reas linnades esile kokkupõrkeid politseiga. Chicagos võtsid need kokkupõrked traagilise iseloomu. 3. mail 1886 ründas politsei streikivaid töölisi, kusjuures 6 ini-

mest sai surma ja 4 haavata. 4. mail korraldasid Chicago töölised massimiitingu protestiks mahalaskmise vastu. Miitingu ajal viskasid kahtlased isikud politseisalga sekka pommi. Politsei avas tule, mille tagajärjel oli surnuid ja haavatuid.

Ametivõimud vangistasid streigiliikumise juhid. Kodanliku kohtu otsusel poodi 4 neist.

Mai-sündmused Chicagos olid suure tähtsusega mitte ainult Ameerika, vaid ka rahvusvahelisele proletariaadile. II Internatsionaali kongress 1889. a. Pariisis tegi otsuseks kuulutada 1. mai rahvusvahelise proletariaadi 8-tunnise tööpäeva eest võitlemise päevaks.

Ameerika Tööföderatsioon (ATF).

Töölisliikumise tõusu päevil tekkis Ameerika Tööföderatsioon. Lõplikult kujunes ta välja 1886. a. Tema asutajaks oli Gompers, kes oli 42 aastat tema esimees. ATF oli konservatiivne antisotsialistlik organisatsioon, mis tugenes peaasjalikult töölisaristokraatiale. ATF-i juhtkond ignoreeris õppimatute ja poolõppinud tööliste mitmemiljonilisi masse. Ta ajas ettevõtjatega ühist poliitikat ja seisis proletariaadi poliitilise massipartei loomise vastu. Poliitilisel areenil kaitses ATF Gompers'i loosungit: „Toeta sõpru ja karista vaenlasi", s. t. toeta neid kodanlikkude parteide kandidaate, kes lubavad teostada ATF-ile kasulikke korraldusi. ATF-is eneses võitlesid progressiivsed elemendid ametiühingulise liikumise poliitika muutmise eest.

90-ndate aastate massiliikumine.

90-ndad aastad tähistavad keskvõimu riigiaparaadi tugevnemist. Revideeriti üksikute osariikide põhiseadusi. Kuberneride võim suurenes. Lõuna-osariikides panid kodanlased ja mõisnikud kehtima rea korraldusi, mis piirasid neegrite kodanikuõigusi. Määrati paiksuse, kirjaoskuse ja poliitilise teadlikkuse tsensus.[1]

90-ndail aastail algas streigiliikumise ja farmerite väljaastumiste uus laine. Nii puhkes 1894. a. raudteelaste streik, mis haaras 23 raud-

[1] See tsensus seisis selles, et valivat neegrit võidi hääletamise ajal valimisjaoskonnas lasta seletada antud osariigi või USA põhiseaduse seda või teist punkti. Seda võtet kasutati neegrilt valimisõiguse äravõtmiseks, põhiseadusest mööda hiilides.

teed. 125 000 raudteelast alustas üksmeelselt võitlust aktsiaseltside püüde vastu töötasu 25% võrra vähendada. Reas rajoonides jäi liiklemine raudteel seisma, produktide juurdevedu linnadesse oli ülimal määral raske. Streiki juhtis Eugene Debs (1855—1926). Väikekodanlikust perekonnast põlvnev Debs oli sunnitud juba varaseist aastaist alates palgalisena töötama. 1875. a. alates hakkas Debs aktiivselt osa võtma töölisliikumisest. 1893. a. organiseeris ta raudteelaste ühingu. Oma revolutsioonilise tegevuse esimestest aastatest alates näitas Debs end andeka, osava kõnemehena, kes oli väga populaarne ameerika tööliste seas. Aga isegi oma tegevuse parimail aastail oli Debs teooria alal nõrk.

1894. a. streigi ajal ilmutas ta suurt organisaatori-annet. Valitsus ja raudtee-magnaadid tegid kõik neist oleneva, et streiki summutada. Valitsus kuulutas streigi seadusevastaseks. Mobiliseeriti 36 000 streigimurdjat raudtee teenindamiseks ja kaitseks. Streigi-piirkonnad olid sõjaväega üle ujutatud. Reas osariikides pandi kehtima sõjaseisukord, mis viis hulgalistele kokkupõrgetele streikijate ja sõjaväe vahel. Streik purustati. Debs ja teised streigijuhid heideti vangi.

XIII peatükk.

AMEERIKA ÜHENDRIIGID XX SAJ. ALGUL.

Ameerika imperialism.

XIX saj. lõpul astus USA kapitalism imperialismi-staadiumi. Imperialismi arenguga käisid kaasas olulised muutused valitseva klassi sise- kui ka välispoliitikas. Siseriigis oli käimas kapitali kontsentratsiooni ning pangakapitali ja tööstuskapitali kokkukasvatamise suurendatud protsess. USA muutus trustide ja monopolide klassiliseks maaks.

Tööstuse tõusu saadab tema kontsentratsiooni kasvamine. „USA-s on," kirjutas Lenin, „peaaegu pool maa kõigi

käitiste toodangust ühe sajandiku osa käitiste üldarvu käes." (Lenin, Teosed, XIX köide, lk. 82.) Moodustusid terase-, nafta-, vase-, elektri- jne. kuningate vägevad dünastiad. Grandioosne trust „Ühendriikide Terasekorporatsioon" mahutab enesesse peale metallurgia veel Ülemjärvede rauamaagi-lademed, raudteid, laevaühinguid maakide transportimiseks, söekaevandusi, koksiahje, naftaallikaid, maatükke jne.

Teine tüüpiline trust on Rockefelleri naftatrust „Standard Oil Trust". Tema allutas endale peaaegu kõik teised USA naftaühingud. Temale kuuluvad peale nafta-alade 70 000 km naftajuhtmeid, sajad ookeaniaurikud, laod, dokid jm. mitte ainult Ameerikas, vaid kõigis maailma osades. Olles saanud oma võimusesse nafta, hakkas trust enesele allutama gaasi- ja elektritööstust, Anaconda vasekontserni, tsingi-, tina- ja tervet rida teisi käitisi.

Trustide arenemine oli tihedasti läbi põimitud pankade vägevuse kasvamisega. „Ameerikas..." kirjutas Lenin, „valitsevad kaks suurimat panka, miljardäride Rockefelleri ja Morgani oma, 11 miljardi margase kapitali üle." (Lenin, Teosed, XIX köide, lk. 101.)

Massilise töölisliikumisega ühel ajal tekkis farmerite liikumine. See oli suunatud monopolide, kõrgete raudteetariifide ja ühiskondlikkude maade röövimise vastu.

XIX saj. lõpust alates hakkab ameerika kodanlus tähelepanu pöörama välisturgudele ja sellest ajajärgust alates astuvad Ameerika Ühendriigid aktiivse imperialistliku poliitika piiridesse.

Hispaania-Ameerika sõda.

Esimeseks sammuks selles suunas oli Havai saarte annekteerimine, mida valmistati ette mitu aastat ja mis vormis-

tati lõplikult 1898. a. Samal aastal kuulutas USA sõja Hispaaniale. Sõja väliseks põhjuseks oli Kuuba saare ülestõusu karm mahasurumine Hispaania poolt (1895. a.). USA oli Kuubast huvitatud majanduslikel ja strateegilistel põhjustel.

Ameerika kapitalistid olid enne sõda Hispaaniaga mahutanud üle 50 milj. dollari ettevõtteisse Kuuba saarel ja aastane kauba läbimüük seal ulatus kuni 100 milj. dollarini. Kuuba sai nimeks „maailma suhkrutoos". Enne Hispaania-Ameerika sõda turustas ta üle miljoni tonni suhkrut aastas, s. t. peaaegu poole maailma suhkrutoodangust. Väga suur oli ka Kuuba strateegiline tähtsus, sest ta valvas sissepääsu Mehhiko lahte. Koos Porto Rico'ga kaitses Kuuba sissepääse Kariibi merre. Kõik USA üritused Kuubat Hispaanialt endale osta jäid tagajärjetuks.

USA sõda Hispaania vastu valmistati juba mitu aastat ette. USA otsustas enda huvides kasutada Hispaania-vastast rahvuslik-vabastuslikku liikumist Kuubal ja Filipiinidel. Valmistades maa avalikku arvamust ette sõtta-astumiseks, saatis USA valitsus korduvalt protestiavaldusi hispaanlaste poolt Kuubal kordasaadetavate vägivallatarvitamiste ja julmuste vastu. Samal ajal saadeti ameerika ristleja „Maine" Havannasse, Kuuba peasadamasse, Ameerika kodanikkude huvide kaitseks. See ristleja lendas Havanna reidil teadmata põhjustel õhku. Olgugi et ei avastatud katastroofi süüdlast, omistas USA süü siiski hispaanlastele. USA kongress kuulutas 1898. a. aprillis Hispaaniale sõja. Sõda kestis kõigest 3 kuud. Ta paljastas Hispaania monarhia kogu laostumise. Ameerika admiral Dewey purustas Manila lahes kahetunnises lahingus hispaania eskaadri. Kuuba linn Santiago piirati sisse maa poolt ja blokeeriti merelt. Santiago sadamast väljatunginud teise hispaania eskaadri hävitasid ameeriklased samuti. 17. juulil asusid ameeriklased linna. USA tehniline üleolek väljendus kiiresti maal ja merel. Hispaania kaotas ja oli sunnitud paluma rahu. 1898. a. lõpul Pariisis allakirjutatud rahulepingu järgi

sai USA endale Filipiini saared, Porto Rico saare ja Guami. Peale selle loobus Hispaania kõigist õigustest Kuuba saare kohta, mis muutus vabariigiks, USA tegeliku protektoraadi all. Filipiinide anastamisega sai USA eelposti Kaug-Idas. USA-s hakkas kasvama tunduv huvi Hiina vastu. 1899. a. pöördus USA valitsus teiste riikide poole nõudmisega panna Hiinas maksma „lahtiste uste" põhimõte. Teiste sõnadega, USA nõudis endale teiste riikidega ühesuguseid Hiina turgude ekspluateerimise õigusi. Üheks USA kõige järjekindlamaks ja otsustavamaks imperialistliku poliitika teostajaks oli president Theodore Roosevelt.

Theodore Roosevelt'i presidendiks-olek (1901—1908).

1901. a. tapeti anarhisti poolt president MacKinley. Vastavalt põhiseadusele astus asepresident Theodore Roosevelt presidendi kohuste täitjaks kuni uute valimisteni. Roosevelt'il oli laiade rahvamasside hulgas suur populaarsus. Ägeda rahvuslasena seisis ta aktiivse välispoliitika läbiviimise, USA relvastatud jõudude tugevdamise, eriti suure sõjalaevastiku ehitamise poolt. Roosevelt võttis isiklikult osa Hispaania-Ameerika sõjast. 1900. a. presidendi-valimiste eel oli ta New Yorgi osariigi kuberner. Tema võimuletulek näitas, et USA imperialistlik poliitika üha tugevneb.

Monopolide kasvamine USA-s ja nende mõju riigi poliitikasse tekitasid elanikkonna laiades kihtides rahulolematust. Riigis tekkis liikumine trustide ja üldse monopolide vastu, demokraatlikkude õiguste laiendamiseks. Ajakirjandus piitsutas monopolistlikke organisatsioone. Trustide ja monopolide vastane progressiivne liikumine leidis vastukaja ka kirjanduses. 1905. a. ilmus Sinclair'i raamat „Džungel", mis paljastas Chicago tapamajade raskeid tingimusi.

Lincoln Steffens andis välja raamatuid, mis paljastasid äraostetavust ja varastamist üksikute osariikide riiklikes asutistes. Esineti kesk- ja kohaliku valitsusaparaadi demokratiseerimise nõudmistega: nõuti osariikides referendumi, s. t. nende või teiste seaduste üldist rahvahääletust, senaatorite otsest valimist, laste ja naiste tööd piiravate seaduste vastuvõtmist jne.

President Roosevelt pidi arvestama progressiivse liikumise nõudeid. Ta võttis ette kaunis ara võitluse trustide ja monopolide vastu. Seistes trustide ärakeelamise vastu, pani Roosevelt ette anda välja seadus, mis piiraks nende „halbu külgi". Selle eesmärgiga oli palju protsesse trustide vastu. Enamikul trustide juhatajaist tuli istuda süüpingis. Viimaks siiski pääsesid need trustid ainult trahvidega. Nad kasvasid ja tugevnesid edasi. 1904. a. valiti Roosevelt uuesti presidendiks. Ta jätkas endise kindlusega oma imperialistlikku poliitikat. USA ostis kokku kõik Panama kanalit ehitanud, pankrotti jäänud Prantsuse aktsiaseltsi aktsiad. USA pöördus Kolumbia poole, kellele kuulus Panama ala, ettepanekuga — müügu see temale Panama kitsus, mida mööda pidi minema kanal. Kolumbia vabariik keeldus seda territooriumi müümast. Ameeriklased otsustasid siis Panamal organiseerida ülestõusu Kolumbia vastu; USA valitsus saatis Panama kallastele ristleja. USA valitsuse poolt määratud ajal, 1903. a. sügisel, algas Panamal ülestõus. Ameerika ristleja pani ülestõusu summutama saadetud Kolumbia sõjaväe eest tee kinni. USA tunnustas kohe Panama vabariigi „iseseisvust", kes kirjutas USA-ga lepingu, milles USA-le jäeti eriline õigus kanali ehitamiseks, raudteede tegemiseks ja kindlustuste püstitamiseks piki kanalit. USA asus Panama kanali ehitamisele, mis kestis 10 aastat ja lõppes 1914. a.

Roosevelt ajas aktiivset poliitikat ka Kaug-Idas, kaitstes „lahtiste uste" põhimõtet. Jaapani võit Vene-Jaapani

sõjas ja hirm selle riigi liigse tugevnemise ees kutsusid välja Roosevelti vahelesegamise. Tema vahendusel kirjutati alla Portsmouth'i rahu (1905).

Eriti aktiivselt tegutses Roosevelt Kariibi mere piirkonnas. Kuubaga tehti leping, mis võttis temalt õiguse astuda liitu mingisuguse teise riigiga või võtta ette muudatusi oma sisepoliitikas ilma USA nõusolekuta. San Domingo kirjutas alla lepingule, mis jättis USA-le selle maa tollide ja rahanduse kontrolli. Nii pani USA San Domingo üle maksma protektoraadi, mis oli rajatud finants-sõltuvusele.

Taft'i presidendiks-olek (1908—1912).

Uus president Taft, kes valiti 1908. a., jätkas Roosevelt'i välispoliitikat. Veel intensiivsemalt kui Roosevelti ajal teostati sõjalaevastiku ehitamist.

Taft jätkas võitlust ka USA hegemoonia kehtima-panemise eest Kesk- ja Lõuna-Ameerikas. Andes San Domingole, Haitile, Hondurasele ja Nikaraaguale laenu, rajas USA alused oma poliitilise kontrolli sisseseadmisele Kesk-Ameerika riikides. Tafti ajal tõsteti suurkapitali huvides nagunii juba kõrgeid tollitariife.

Streigiliikumise tõus.

USA aktiivne imperialistlik poliitika maailma areenil ja trustide suurenev vägivald tekitasid töölistes kaunis suurt rahulolematust. Oma kuulsas romaanis „Džungel" kujutab Sinclair suurejõuliselt tööliste, eriti emigrantide talumatuid töötingimusi suurtes Chicago tapamajades.

„Tapamaju ei köetud; talv läbi töötasid inimesed nagu tänaval. Muide, sooja ei olnud kogu hoones kuskil, välja arvatud keeduosakonnas. Ja siin olid töötajad kõige enam ohus, sest selleks, et pääseda teistesse osakondadesse, neil tuli läbida jääkülmi koridore, sagedasti ilma varrukateta kampsuni väel.

„Tapaasemeil" pritsiti töölisi sageli verega ja see hangus nende küljes kõvaks; toetudes posti najale, külmusid nad selle külge, ja kui puudutati noatera, siis jäi nahk selle külge. Töölised mähkisid jalgu ajalehtedesse või vanadesse kottidesse, mis veres märjaks said ja siis jälle kõvaks külmusid, siis jälle märjaks said, ja nii läks see lõputa, nii et õhtuks käisid töölised tohutuil pakkudel, mis meenutasid elevandi jalgu.

Emigrandid teel ookeani taha, Ameerikasse.

Mõnikord, kui ülemus ei näinud, toppisid nad jalad loomade auravatesse kehadesse või jooksid läbi toa kuumaveekraani alla. Kuid kõige kohutavam oli see, et enamik — kõik need, kes töötasid nugadega — ei saanud kindaid kätte panna; neil valutasid käed pakasest, sõrmed kangestusid ja muidugi juhtus palju õnnetusi. Õhk oli keeva vee ja kuuma vere auru nii täis, et kahe arssina kaugusele ei olnud midagi näha. Töölised jooksid edasi-tagasi palavikulise kiirusega, mis oli muutunud tapamajades reegliks, ikka suured noad käes, vahedad nagu habemenuga, ja tuli imestada, et siin ei hukkunud inimesi rohkem kui elajaid."

Halastamatult ekspluateeritavate liht- ja poolõppinud tööliste tohutu massi seas tugevnesid revolutsioonilised meeleolud; kasvas suureks nende võitlusvõime, nende organiseerimistung. Streigid, mis XX saj. algusest peale suurenesid, omandasid ikka visama iseloomu ja nendega kaasusid avalikud kokkupõrked valitsusega.

1905. aasta Vene revolutsiooni mõjul algas revolutsioonilise töölisliikumise uus tõus. Streigilahingud 1905.—1914. a. haarasid tööstuse tähtsaimate alade töölisi. Streikijate vastu saadeti sõjavägesid; tekkis kohtuprotsesse töölisliikumise ja töölisorganisatsioonide aktiivsete tegelaste vastu. Toetudes Ameerika Tööföderatsiooni juhtide kaasabile, võtsid ettevõtjad ja valitsus tööliste väljaastumiste vastu tarvitusele kõige karmimaid abinõusid.

Sotsialistlik töölispartei ja De Leon.

Sotsialistlik töölispartei jätkas ka XX sajandi algul endist viisi sektantlikku poliitikat. Tõsi küll, 90-ndaist aastaist saadik kandis sotsialistlik töölispartei oma silmapaistva juhi De Leon'i juhtimisel oma õlgadel suurt võitlust oportunismi vastu. De Leon tegi palju ameerika proletariaadi klassiteadlikkuse kasvu heaks. Ta tõendas töölistele nende huvide lepitamatust kodanlaste huvidega ja proletariaadi iseseisva poliitika vajadust.

Aga ka De Leoni juhatuse all oli sotsialistlik töölispartei massiliikumisest isoleeritud.

Hoolimata De Leoni suurest positiivsest tööst ei saanud tema võitlus oportunismiga olla printsiibikindel, sest ta ise ei olnud järjekindel marksist. Tal ei olnud imperialismi-ajajärgust, kodanliku riigi olemusest ega osast õiget arusaamist. Ta alahindas partei osa, ei saanud aru võitluse tähtsusest proletariaadi liitlaste eest ja eitas proletariaadi diktatuuri vajalikkust ülemineku-ajajärgu riigina. De Leon arvas, et järgmisel päeval pärast revolutsiooni võitu läheb riigi rahvamajanduse valitsemine toodanguliste ametiühingute kätte.

Sotsialistlik partei.

1901. a. asutati sotsialistlik partei. Ameerika sotsialistlik partei oli ehitatud Euroopa sotsiaaldemokraatlikkude parteide tüübi järgi. Partei sotsiaalne koostis oli väga kirju: temas oli töölisi, linna ja maa väikekodanlasi. Partei kujutas endast proletaarsete ja väikekodanlike elementide blokki. Tema koostis määras ära partei suuna ja taktika. Par-

tei juhtkond arvas, et üleminek sotsialismile võib teostuda rahulikult parlamendis enamuse saavutamise teel. Partei ehitati üles territoriaalse põhimõtte järgi, kusjuures tunnustati kohalikkude organisatsioonide autonoomiat.

Loobunud võitluse revolutsioonilistest võtetest, suunas partei oma tegevuse peamiselt valimiste kampaaniatest osavõtmisele. Muide, ega tal siingi suurt edu olnud. Sotsialistlik partei saavutas maksimaalse mõju ja jõu 1912. a., mil ta liikmete arv oli üle 100 000.

„Maailma Industriaaltöölised".

Sotsialistliku partei ja Ameerika Tööföderatsiooni oportunism seletab suurel määral anarhosündikalismi kasvamist USA töölisliikumises. 1905. a. tekkis USA-s liit „Maailma Industriaaltöölised" (MIT). Selle liidu asutajateks olid Debs, De Leon ja Heywood. MIT peaorganisaatoriks oli sotsialistliku partei liige Bill Heywood. Mäetöölise ja tekstiiltöölise pojana hakkas ta juba 9-aastaselt kaevanduses töötama. Noor Heywood võttis aktiivselt osa streikidest ja oli alati võitlejate esimestes ridades. 1902. a. hakkas ta sotsialistliku partei liikmeks, kust oportunistid ta 1912. a. välja heitsid.

Woodrow Wilson.

Hea organisaator, masside agitaator, kartmatu võitleja töölisklassi asja eest, oli Suur Bill (Heywoodi hüüdnimi) väga populaarne revolutsiooniliselt häälestatud tööliste seas. Ta astus aktiivselt välja 1905. a. revolutsiooni toetamiseks Venemaal. Esimese Maailmasõja aastail paljastas ta avalikult sõja imperialistlikku iseloomu. Suure vaimustusega astus Heywood välja Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni ja Nõukogude vabariigi kaitseks. Ameerika kodanliku kohtu poolt 20 aastaks vangi mõistetud,

põgenes Heywood NSV Liitu. 1920. a. hakkas ta USA kommunistliku partei liikmeks. Oma viimased aastad pühendas ta võitluseks uue sotsialistliku ühiskonna eest. Ta suri Moskvas 1928. a.

MIT asutamise kongressil võeti vastu otsus, mis oli suunatud Ameerika Tööföderatsiooni kitsa tsehhilise ideoloogia vastu.

Kongress oli selle poolt, et MIT organiseeritaks tootmisprintsiibi alusel.

Vastandina klassikaastöö poliitikale, mida ajas Ameerika Tööföderatsioon, esines MIT klassivõitluse kavaga.

Võitlus anarhosündikaatide ja sotsialistlike elementide vahel viis liidu mitmekordsele lõhenemisele. 1908. a. lõhenes liit „Maailma Industriaaltöölised" kaheks organisatsiooniks: MIT anarhosündikalistlikuks Chicago organisatsiooniks, kus juhiks oli Heywood, ja Detroit'i organisatsiooniks De Leon'iga eesotsas.

Suurima õitsengu ajajärgul ei olnud MIT-s üle 60 000 liikme. Need olid peaasjalikult lääne rändlevad töölised ja õppimata töölised-emigrandid idas. Kõige rohkem oli nende hulgas metsatöölisi, põllutöölisi, sadamatöölisi ja ehitajaid. Hooajatöölised ja vähekindlustatud mustatöölised tegid MIT koosseisu muutlikuks. Need pool-proletaarsed elemendid olid heaks pinnaks anarhosündikalistliku ideoloogia uuestisünnile.

Olgugi et MIT juhtis töölisklassi kangelaslikke väljaastumisi, ei õnnestunud tal siiski saada massiorganisatsiooniks. See seletub sellega, et MIT astus järsult välja proletariaadi poliitilise tegevuse vastu; ta pidas võitlust ATF-i vastu, ilma temasse kuulumata, ja see isoleeris MIT ning aitas objektiivselt reformistide mõju ATF-is tugevamaks muuta. MIT-d ründas valitsuse, ATF-i, ettevõtjate ja reformistide ning sotsialistliku partei ühendatud rinne.

Pärast Oktoobrirevolutsiooni loobusid MIT paremad elemendid anarhosündikalistlikest vaateist ja siirdusid kompartei ridadesse. MIT ülejääk, kes hoidis kinni oma anarhosündikalistlikest vaateist, mandus tähtsusetuks sektiks, kes astus välja proletariaadi diktatuuri ja Nõukogude Liidu vastu.

Poliitiline kriis USA-s sõja eelõhtul.

Presidendi-valimised 1912. a. toimusid klassivõitluse teravnemise õhkkonnas. Ühelt poolt kasvas trustide ja monopolide rõhumine, aeti aktiivset välispoliitikat. Teiselt poolt

kasvas tööliste ja farmerite rahulolematus, teravnes äärmiselt töölisklassi majanduslik ja poliitiline võitlus. Neis tingimustes otsustas kodanlus demokraatlikkude reformide lubamisega juhtida töötavad massid kõrvale üritustest asuda iseseisvalt poliitilisse tegevusse.

1912. a. valimiste eel lõhenes vabariiklik partei. Temast eraldus „Progressiivne Partei", kes seadis Theodore Roosevelti presidendikandidaadiks. Roosevelt esitas reformide programmi tööliste ja farmerite kasuks. Roosevelti kavas oli trustide üle kontrolli sisseseadmise, otsese valimise, tariifide uuesti läbivaatamise, 8-tunnise tööpäeva, laste töö keelamise jne. nõudmine.

Vabariiklik partei esitas uuesti konservatiivse Tafti kandidatuuri. Demokraatliku partei poolt oli presidendi-kandidaadiks ajaloo ja õigusteaduse professor Wilson, kes oli olnud mitu aastat Princeton'i ülikooli presidendiks. Demokraatlikus parteis peeti Wilson'i liberaaliks, demokraatlike õiguste laiendamise pooldajaks. 1910. a. valiti ta New Jersey osariigi kuberneriks, kus ta viis läbi rea liberaalseid reforme.

Sotsialistlik partei esitas Debs'i kandidatuuri.

Lõhe vabariiklikus parteis aitas Wilsonil valimistel võita. Wilson sai üle 6 milj. hääle, Roosevelt — 4 milj., Taft — 3 milj., sotsialistide kandidaat Debs 1 milj. hääle ümber.

Lenin näitas, et USA elas tol ajal üle poliitilist kriisi. Massid ei tahtnud enam vanaviisi elada.

Kodanlus, kes püüdis peatada revolutsioonilise liikumise arenemist, oli valmis ükskõik millisteks reformideks, et aga takistada sotsialismi kasvamist.

1912. a. presidendi-valimised näitasid kahtlemata progressiivse liikumise võitu. Esimese Maailmasõja eel viis Wilson läbi uue seaduse USA-sse veetavate kaupade tollide alandamiseks, üritades seega elatustaseme alandamist. Rii-

gitulude puudujääk tollide arvel pidi kaetama tulumaksu laekumisest. Pandi kehtima tulude progressiivne maksustamine.

Senaatoreid, keda seni oli määranud üksikute osariikide seadusiandev kogu, hakati nüüd valima rahvahääletusega.

Kesk- ja Lõuna-Ameerika maades jätkas Wilson põhimiselt oma eelkäijate poliitikat, üritades igati suurendada USA mõju neis maades. Temale sai osaks ka väga tähtis ülesanne — USA ettevalmistamine astumiseks Esimesse Maailmasõtta.

XIV peatükk.

JAAPAN XIX SAJANDI LÕPUL.

Jaapani muutumine kodanlikuks maaks.

Pärast 1868. a. kodanlikku revolutsiooni algas Jaapanis kapitalismi arenemine. Suurt abi osutas kapitalistidele Jaapani valitsus, andes neile heldeid toetusi. Eriliselt suuri toetusi nõudis raudteede ehitamine, mis läks niisuguse hooga, et XIX saj. lõpuks kattus Jaapan kaunis tiheda raudteede võrguga. Arenes ka tööstus, eriti ketruse alal. Aga kudumine toimus kuni Esimese Maailmasõjani peaasjalikult käsitsi. Külades jätkati põllutööst vabal ajal kangakudumist käsitelgedel. Kangruist kodutööndurid olid täiesti kapitalistide voli all, kes neile lõngu andsid ja valmiskauba turustasid. Jaapani kergetööstuses mängis suurimat osa siidkangaste tootmine. Toorsiidi veeti suurel hulgal välismaale, peaasjalikult USA-sse. Rasketööstus hakkas XIX saj. lõpul vaevalt tekkima. Esimene suurem metallurgiatehas avati alles XX saj. algul. See tehas kuulus riigile. Kaunis tuge-

vasti oli arenenud merelaevandus ja Jaapani laevanduse kompaniidel oli XIX saj. lõpul juba suur arv enam-vähem nüüdset tüüpi laevu.

Pärast 1868. a. revolutsiooni hakkas Jaapan Euroopa kultuuri üle võtma. Seal hakkas levima Euroopa tehnika, mida vajati raudteede, vabrikute jne. ehitamiseks. Eriti palju tähelepanu pühendati Jaapanis sõjaasjandusele. Feodaalsed samuraidest koosnevad väesalgad lasti lahti ja loodi euroopalikult väljaõpetatud ja relvastatud regulaarväed. Paljusid noori kõrgemast klassist jaapanlasi hakati saatma Euroopasse ja USA-sse õppima. Jaapani keelde hakati tõlkima Euroopa raamatuid. Muutus ka Jaapani linnade välimus. Paberist ja vineerist ehitatud jaapani majade kõrvale ilmusid euroopalikud mitmekordsed majad.

Aga euroopaliku kultuuri omandamine oli sageli pealiskaudne ja mitmed keskaegsed jaapani kombed kestsid edasi. Nii eksisteerivad käesoleva ajani barbaarsed kombed, nagu harakiri. Harakiri on enesemõrv, mida teostatakse erilisel viisil: enesetapja lahkab endal kõhu, mille järel tema lähim sõber tal peab pea otsast ära lööma. Rahvamassid on paljude eelarvamuste kammitsas.

Talupoegade ja tööliste seisukord.

Kõige enam feodaalseid igandeid säilis maal. Varsti pärast 1868. a. revolutsiooni sai jaapani talupoeg maad. Aga talud olid harilikult väga väikesed ja talunikud olid sunnitud mõisnikelt maad rentima. Valitsesid kõige orjastavamad renditingimused. Mindi isegi selleni, et maaomanik kiskus endale rendimaksudena kuni 80 % saagist. Mõnikord oli rentnik sunnitud mõisnikule töötama. Neil juhtumeil säilis renditasu näol tegelikult teoorjus.

Jaapani talupoeg ei kannatanud ainult maa vähesuse all,

mida ta oli sunnitud rentima kõige kurnavamail tingimustel, vaid ka erakordselt raskete maksude all. Paljud talunikud olid sunnitud maksude tasumiseks laenama raha liigkasuvõtjailt. Laenuprotsentide maksmiseks ei olnud sagedasti midagi ja talumaad läksid liigkasuvõtja kätte. Liigkasuvõtjaks oli harilikult kas kohalik mõisnik, suurtalunik või naaberlinna kaupmees. Kaotanud oma maa, rentis talupoeg sagedasti oma endise talu uuelt peremehelt endale tagasi. XIX saj. lõpuks oli talupoegkond kaotanud õige suure osa maast.

Talurahva rahulolematus muutus ülestõusuks. XIX saj. 70-ndail aastail tekkis Jaapanis väga palju talupoegade rahutusi, aga talupojad tegutsesid lahus, ühes kohas alustatud ülestõus ei saanud küllaldast ja õigeaegset toetust teistest piirkondadest.

Jaapani külas valitses äärmine viletsus. Et kuidagiviisi end elatada, tegutsesid talupojad kodutööndusega, mis tõi ainult tühist tulu. Lapsi, eriti tütreid, saadeti linna teenima. Mööda küla sõitsid ringi agendid, kes värbasid tööjõudu, peamiselt neiusid, kusjuures kontrahile ei kirjutanud alla neiu ise, vaid tema vanemad. Vanemad said natuke avanssi ja neiud viidi tekstiilvabrikuisse, kus töölisi peeti nagu vange. Enne lepingu tähtaega ei võidud vabrikust lahkuda. Töölised elasid kasarmuis, kust neid lasti välja ainult pühade puhul ja sedagi erilisel loal. Tööliste juures tarvitati kehalisi karistusi, tööpäev kestis 15—16 tundi. Jaapanis kurnati metsikult lapsi juba varaseimast east alates. Tuletikutööstuses näiteks töötasid isegi 6—7-aastased lapsed.

1889. a. põhiseadus.

Pärast 1868. a. revolutsiooni oli võim Jaapanis samuraide käes, kes kuulusid peamiselt kahte feodaalsesse klaani Ede-

la-Jaapanist: Satsuma ja Tjosiu. Need mõlemad klaanid astusid suurkodanlusega blokki.

Jaapanis valitses absoluutne monarhia. Keisri isikut peeti pühaks. Varsti aga hakkas arenema liikumine põhiseaduse sisseseadmise poolt, mis piiraks keisri isevalitsust. Sellest liikumisest võtsid osa peamiselt väike- ning keskkodanlus ja intelligents.

80-ndate aastate algul moodustus kaks kodanlik-mõisnike parteid: Kaisinto mõõdukas-liberaalne partei ja Dziuto radikaalsem partei. Dziuto partei eksisteeris kuni aastani 1900, mil ta likvideeriti ja Seyukai tagurlik partei asemele asutati. Mõned kunagi radikaalse Dziuto liikmed astusid Seyukaisse.

Valitsus otsustas mõnevõrra järele anda ja pani 1889. a. kehtima põhiseaduse. Asutati kahekojaline parlament. Ülemkoja suuremat osa ei valitud, ta koosnes inimestest, keda keiser määras, ja kõrgema aadlisoo esindajaist, kes said päritava õiguse ülemkojast osavõtmiseks; nii et see meenutas Inglise lordide-koda. Alamkoda oli valitav, aga saadikute valimise õigus oli ainult rikastel. Parlamendi võim ei olnud suur, kuna keisri võim isegi pärast konstitutsiooni kehtima-panemist oli väga suur. Iga parlamendi poolt vastuvõetud seadus vajas kehtima-hakkamiseks keisri kinnitust. Põhiseaduse järgi oli keisril õigus ilma parlamendita seadlusi välja anda, aga ka määrata ja vallandada ametiisikuid. Keisrile kuulus õigus kuulutada sõda ja teha rahu. Jaapan jäi tegelikult peaaegu isevalitsuslikuks monarhiaks. Jaapani valitsuses mängivad suurt osa sõjaväelised ringkonnad.

Parlamendivalimised toimusid altkäemaksude ja vägivalla õhkkonnas. Keegi jaapani riigitegelane kirjeldab oma mälestustes Jaapani valimisi möödunud sajandi lõpul järgmiselt. Vastased piirasid selle riigitegelase maja palgatud

bandiitidega, nõndanimetatud „sossidega" sisse. „Sossid" valvasid ja peksid läbi kõik, kes üritasid tema juurde sisse pääseda. Nad hävitasid agiteerimiskirjanduse. „Aga mina," kirjutab mälestuste autor, „ei kaotanud julgust, ei kohmetanud. Ma palkasin ka 40 sossit tuntud bandiidi juhatuse all, ja need võitlesid valitsuse sossidega, pannes tegevusse mõõgad. Nende seas oli surnuid ja haavatuid. Selle lahingu tagajärjel ma võitsin ja mind valiti parlamenti."

Jaapani-Hiina sõda (1894—1895).

Jaapani kapitalismi kiire kasvamisega käisid kaasas vallutussõjad. Hiiglasuure ja nõrga Hiinamaa geograafiline lähedus ja suurte kapitalistlikkude võistlejate kaugus andsid jaapani kapitalismile teatud paremuse. Jaapanil oli eriti kerge ja hõlpus rüüstata hiina rahvast.

1894. a. tungis Jaapan ilma sõda kuulutamata Hiina kallale. Koreas lasti dessant kaldale, nõrgalt relvastatud hiina sõjavägi purustati ja taganes Mandžuuriasse. Lühikese ajaga vallutasid jaapanlased mitte ainult Korea, vaid ka suurema osa Mandžuuriast ja kindlused Port Arthuri ja Veihaivei. Hiinlased palusid rahu, mis tehtigi Jaapani linnas Šimonosekis 1895. a. Jaapan nõudis Hiinalt suurt rahalist kontributsiooni ja Formoosa saare loovutamist, Liaotungi poolsaart ühes Port Arthuriga ja Korea „iseseisvaks" tunnistamist. Jaapanlased kavatsesid muuta selle iseseisvuse tühiseks formaalsuseks ja tegelikult alistada Korea Jaapanile. Aga Jaapani-Hiina läbirääkimistesse segasid end vahele Vene-, Prantsus- ja Saksamaa. Nad sundisid Jaapanit osast nõudmistest loobuma. Jaapan sai siiski Formoosa saare ja suure kontributsiooni, Korea kuulutati „iseseisvaks" riigiks. Aga Liaotungi poolsaarest koos Port Arthuriga tuli Jaapanil loobuda.

XV peatükk.

JAAPAN XX SAJANDI ALGUL.

Jaapani majandus XX saj. algul.

Pärast sõda Hiinaga hakkas jaapani kapitalism veel kiiremini arenema kui enne. Suur Hiinalt saadud kontributsioon läks rasketööstuse rajamiseks. Tööstuse laienemisega kaasus tema kontsentratsioon. Eriti suurt osa mängib Jaapanis kaks hiiglaslikku kontserni: Mitsui ja Mitsubisi. Firma Mitsui, asutatud juba XVII saj., hakkas pärast 1868. a. revolutsiooni kaubamajast muutuma hiiglasuureks kontserniks, milles ühinesid pangad, söekaevandused, laevandusettevõtted, suhkruvabrikud, tekstiilvabrikud ja paljud muud ettevõtted. Kontsern Mitsubisi võistles Mitsuiga oma rikkuse ja poliitilise mõju poolest.

Aga Jaapanis säilis XX saj. veel palju feodalismi jäänuseid. Kõigepealt oli siin alles orjastav rent, millest on juba räägitud. Säilis ka palju metsikuid keskaegseid kombeid. Vanemad müüsid endiselt lapsi vabrikuisse tööle. Tööliste ekspluateerimisel jaapani kapitalismi poolt oli tüüpiline koloniaalne iseloom. Kõblas oli jaapani talupojal endiselt peamiseks põllutööriistaks.

Ükski maa ei tundnud sellist teravat vahet maa ja linna vahel. Linnas olid vabrikud, elektervalgustus, mitmekordsed raudbetoonist majad. Külas hariti käsitsi tillukest maatükki, mille kohal päikese tõusust kuni hilisööni küürutas selga kogu talupoja perekond.

Lenin nimetas jaapani imperialismi sõjalis-feodaalseks imperialismiks, s. t. niisuguseks, kus monopolistlik kapitalism on mässitud feodaalsete, ennekapitalistlikkude suhete tihedasse võrku. Jaapani tööstus oli suurettevõtete kasvami-

sest hoolimata ikkagi madalal tehnilisel tasemel. Suurt osa mängisid temas ikkagi väikesed ja keskmised ettevõtted.

Võimul olid esimeses järjekorras samuraid Satsumi ja Tjosiu klaanist. Neist värvati ka ohvitserkond ja suur osa ametnikke. Suurkapitaliga oli neil samuraidel tihe liit, eriti selliste kontsernidega nagu Mitsui ja Mitsubisi.

Jaapani imperialismi vallutuspoliitika.

Vene-Jaapani sõda.

Vaesed laostunud talupojad ja linnatööliste põhimass olid halbadeks Jaapani tööstuse toodete ostjateks. Jaapani imperialistid pidasid ägedat võitlust uute müügiturgude eest. Jaapani sõjalis-feodaalne imperialism läks kõrvale kaldumata vallutuspoliitika teed mööda. Militaristlik kildkond oli selle vallutuspoliitika aktiivseks teostajaks.

Sõjaks Venemaaga võimu pärast Koreas ja Mandžuurias hakkas jaapani imperialism valmistuma kohe pärast sõda Hiinaga. 1900. a. võttis Jaapan osa rahva ülestõusu, nõndanimetatud bokserite liikumise summutamisest Hiinas. Valmistudes sõjaks Venemaaga, astus Jaapan 1902. a. liitu Inglismaaga.

Salakuulajad ja luurajad kasutasid tsaarivalitsuse muretust ja ujutasid Venemaa Kaug-Ida rajoonid üle. Jaapani agendid tungisid rändkaupmeestena, vigurdajatena, habemeajajatena, pesunaistena kindlustatud piirkondadesse, uurisid välja sõjaväeosade asukoha, nende ümberpaigutamise ja lahinguvalmiduse.

Üks niisuguseist spioonidest tungis sõjaväeosasse viguritegija kujul. Pärast üht seanssi pöördus vigurdaja ohvitseri poole palvega anda temale tunnistus, et ta on oma kunsttükid osavasti teostanud. Ohvitser andis niisuguse tõendi ja lisas sellele sõjaväe pitseri. Salakuulaja

oli saavutanud eesmärgi — ta toimetas jaapani luurele kätte teated väeosade kohta, milledes ta oli käinud. Oma teadete usutavuse tõenduseks esitas salakuulaja tunnistuse pitseriga, millel selgesti oli märgitud sõjaväeosa nimetus. Jaapani luurajate tegevust Venemaa suurimais keskustes juba puhkenud sõja ajal kujutas A. J. Kuprin oma jutustuses „Staabikapten Rõbnikov".

1904. a. algul tungis Jaapani laevastik ilma sõda kuulutamata äkki Port Arthuri kallale ja uputas rea vene sõjalaevu. Seejärel heitis Jaapan Mandžuuriasse õige suure, Inglismaa abil hästirelvastatud sõjaväe ja hakkas tsaari väge välja tõrjuma.

Jaapan oli sõjaks hästi ette valmistatud; talle oli kindlustatud Inglise ja Ameerika rahaline abi. Venemaa ei olnud aga tsaarivalitsuse süü pärast sugugi valmis suureks sõjaks kaugel rindel. Ta pidi vedama sõjavägesid, relvastust, sõjavarustust ja toidumoona 14 000 km taha mööda üherööpmelist Siberi raudteed. Juba esimese kokkupõrke juures ilmnes Venemaa ettevalmistamatus. Jaapan saavutas suure võidu Liaojangi juures. 11 kuud end kangelaslikult kaitsenud Port-Arthuri kindluse andis jaapanlastele üle reetur-sakslane kindral Stössel 1905. a. jaanuaris.

Varsti sai tsaariarmee Mukdeni all tugevasti lüüa. Tsušima väinas purustati vene sõjalaevastik (admiral Rožestvenski eskaader). Tsaari-isevalitsus, hirmul revolutsioonilise liikumise suurenemise pärast, tõttas Jaapaniga rahu tegema. Portsmouthi lepingu järgi 1905. a. loobus Venemaa Korea asjadesse vahelesegamisest, nii et Jaapan muutus Koreas tegelikuks peremeheks. Venemaa andis Jaapanile Port Arthuri Liaotungi poolsaarel, loovutas ka ülemvõimu Lõuna-Mandžuurias ja sealse Lõuna-Mandžuuria raudtee. Portsmouthi lepingu järgi sai Jaapan ka Sahhalini saare lõunapoolse osa.

Mitte Venemaa ega vene rahvas ei saanud selles sõjas lüüa. Löödud oli mäda tsaarivalitsus, kes ei olnud osanud mobiliseerida kõiki Venemaa tohutuid abinõusid.

1910. a. annekteeris Jaapan lõplikult Korea. Algas suur Korea jaapanistamine: kõik administratiivsed ametid anti jaapanlastele, oli käimas Korea asustamine jaapani kolonistidega, hävis rahvuslik korea kultuur, korea keele õpetamine keelati. Koreas seati sisse „mõõgavalitsus", korea rahva iga protest summutati halastamatult.

Töölisliikumine Jaapanis.

Jaapani tööliste seisukord jäi XX sajandil endiselt väga raskeks. Töölised, saades viletsat töötasu, elasid tihedalt koos poristes, niisketes barakkides ja kasarmuis, milledes valitses vanglakord.

Tütarlapsi-töölisi peeti sageli barakkides luku taga. Kord juhtus ühes sellises barakis kahjutuli, ja 50 tütarlapsest põles 31 sisse. Ei olnud mingisugust seadust tööliste õiguste kaitseks.

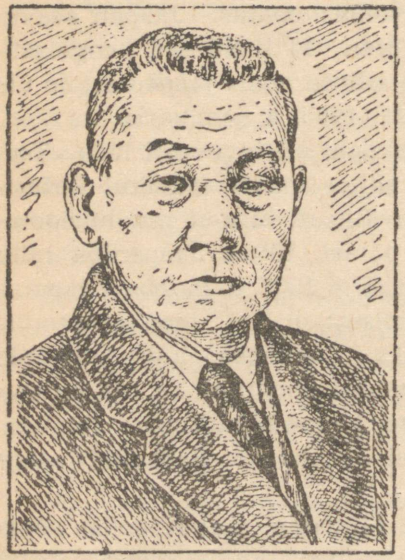

Sain-Katajama.

Sunnitööreżiimist hoolimata hakkasid jaapani töölised peremeeste omavoli ja valitsuse vastu välja astuma. Juba 80-ndail aastail veeres üle maa streikide ja demonstratsioonide laine. Neil aastail hakkas jaapani revolutsionäär Sain-Katajama tegema sotsialismi propagandat ja 1901. a. organiseeriti Katajama lähemal osavõtul sotsialistlik partei,

mida, tõsi küll, ei võidud veel pidada täiesti kindlaks revolutsiooniliseks organisatsiooniks. Jaapani valitsus andis õige varsti seaduse tema laialiajamiseks. Tekkis teisigi töölisorganisatsioone, olgugi et valitsus pani vangi kõik, keda kahtlustati neisse organisatsioonidesse kuulumises. Jälitamisest hoolimata suurenes töölisklassis revolutsiooniline meeleolu. Nii saatsid jaapani töölised Vene-Jaapani sõja ajal vene töölistele kirja, milles nad mõistsid hukka imperialistlikku sõda. II Internatsionaali kongressil Amsterdamis 1904. a. teatas Katajama jaapani tööliste täielikust solidaarsusest vene proletariaadiga.

Vene revolutsiooni mõjul organiseeriti 1906. a. uuesti sotsialistlik partei (Nihon Sjakaito). Temas kujunes varsti kaks voolu, milledest üks oli reformistlik. Lääne-Euroopa reformistide eeskujul loobusid jaapani omad revolutsioonilisest taktikast ja piirdusid oma tegevuses võitluse parlamentlikkude meetoditega. Teise voolu esindajad, kellede eesotsas seisis K o t o k u, arvustasid ägedasti reformiste, aga revolutsioonilist võitlust pidades tegid nad anarhistlikke vigu. Et lahti saada Kotokust, kel oli suur populaarsus tööliste seas, süüdistas valitsus teda keisrivastasest vandenõust osavõtmises. Kotoku, ta naine ja lähemad seltsimehed võeti kinni ja kägistati vanglas ära. Vanglasse heideti ka suurem hulk sotsialistlikust liikumisest aktiivseid osavõtjaid.

Politseilised repressioonid andsid töölisliikumisele sellise tugeva hoobi, et ta ajutiseks suikus. Seda kasutades asutas reformist Sudzuki B u n d z i 1912. a. jaapani kapitalistide abil reformistliku ametiühingulise organisatsiooni „Juaikai", kuhu ühines väike kiht töölisaristokraatiat. „Juaikai" juhtkond pidurdas revolutsioonilise liikumise arengut ja toetas avalikult jaapani imperialismi vallutusplaane.

II INTERNATSIONAAL.

Karl Marxi viimased eluaastad.

I Internatsionaali tegevuse lõppemisega ei katkenud proletariaadi rahvusvahelised sidemed. Rahvusvaheline töölisliikumine läks pikkamööda, aga õieti proletariaadi jõudude kogumise ja tema tulevasteks lahinguteks ettevalmistamise teed.

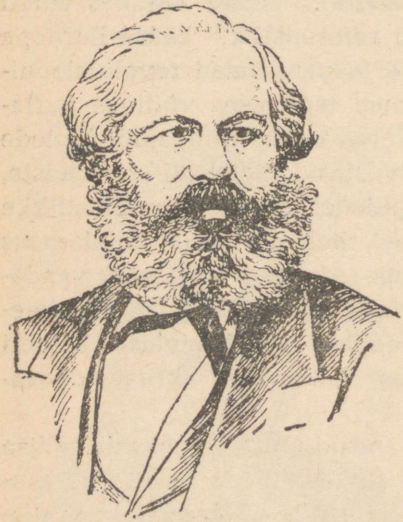

Karl Marx.

Friedrich Engels.

Marx ja Engels jätkasid hiiglasuurt tööd, juhtides rahvusvahelist töölisliikumist. Me teame juba, mäherdust tähelepanu nad osutasid saksa sotsiaaldemokraatiale tema poliitiliste vigade parandamisel. Sotsialistide-vastase eri-

seaduse kehtimise ajal aitasid Marx ja Engels jalule seada illegaalse sotsiaaldemokraatliku partei Saksamaal. Nad võtsid aktiivselt osa Prantsusmaal Töölispartei asutamisest. Oma alatiste nõuannetega abistasid Marx ja Engels ameerika ja inglise sotsialiste, arvustades neid massist eemaldatuse pärast ja näidates teed massiliikumisega tiheda sideme loomiseks. Marx ja Engels võitlesid massipartei loomise eest Inglismaal, Ameerikas ja teistes maades.

Marxi ja Engelsi teoreetiline ja praktiline tegevus valmistas pinda marksismi täielikule hegemooniale töölisliikumises. Marx ja Engels pidasid lakkamatut võitlust kõigi oportunismi teisenditega ja kõigi Marxi-eelsete sotsialismi jäänustega (lassallismiga, prudonismiga jt.). Marxi teaduslikel töil, eriti „Kapitalil" oli suur teoreetiline tähtsus. Viimaseil eluaastail töötas Marx, hoolimata tervise raskest seisukorrast, käsi rüppe panemata „Kapitali" teise ja kolmanda köite kallal. Ainult ühe peatüki väljatöötamiseks maarendi kohta õppis Marx ära maa kasutamise vahekorrad Venemaal, USA-s ja teistes maades. Osutades hiiglasuurt tähelepanu revolutsioonilisele liikumisele Venemaal, õppisid Marx ja Engels selgeks vene keele. Nad kriipsutasid korduvalt alla tulevase Vene revolutsiooni ülemaailmlik-ajaloolist tähtsust.

14. märtsil 1883, pärast pikka ja rasket haigust, lakkas löömast marksismi rajaja, inimkonna suurima mõtleja süda. Esinedes kõnega Marxi haual, ütles Engels: „Ta on surnud, see, keda austavad, armastavad, leinavad miljonid revolutsioonilisi võitluskaaslasi kogu Euroopas ja Ameerikas — Siberi kaevandustest kuni Kaliforniani, ja mina võin julgesti öelda: tal võis olla palju vastaseid, aga vaevalt oli tal üksainukegi isiklik vaenlane. Ta nimi ja töö elavad üle sajandeid!" (Engels, Kõne Marxi haual. Raamatust Karl Marx, Valitud teosed (2 köites), I köide, Riikl. Poliitkirj., 1940, lk. 12.)

Engelsi võitlus II Internatsionaali loomise eest.

Pärast Karl Marxi surma asus rahvusvahelise töölisliikumise tüürile Friedrich Engels. Ta jätkas nõrkematult võitlust sotsialistliku liikumise vaenlastega. Engelsi nõuanded lähtusid alati selle või teise maa konkreetse olukorra arvestamisest. Inglise-ameerika sotsialiste arvustas ta rangelt nende massist eemaldatuse pärast ja oskamatuse pärast rakendada marksismi oma maa konkreetsetesse tingimustesse. Mitte vähem kindlalt astus Engels välja saksa oportunisti Vollmari vastu, kes võttis marksistliku revolutsioonilise taktika revideerimisele ja väitis, et uus ühiskond on „kapitalismi pikkamööda ja rahulikult sotsialismisse kasvamise" tulemus. Engels paljastas sotsialismisse rahulikult kasvamise oportunistliku teooria. Ta võttis saksa sotsiaaldemokraatliku partei Erfurti programmi karmi arvustuse alla selle eest, et temas oli mööda mindud vabariigi kehtimapanemise nõudmisest ja puudus proletariaadi diktatuuri eest võitlemise nõudmine. Võideldes anarhistide vastu, kes nõudsid parlamendist loobumist, hoiatas Engels samal ajal saksa sotsiaaldemokraate parlamentarismist liialdatud vaimustuse eest. 80-ndate aastate lõpul saavutas marksism Marxi ja Engelsi hiiglasuure töö tulemusena täieliku võidu, olles muutunud töölisklassi üldtunnustatud teooriaks.

Selleks ajaks moodustusid tööliste massiparteid Saksamaal ja Prantsusmaal. Saksamaal tekkis Saksamaa Sotsiaaldemokraatlik Partei ja Prantsusmaal — Töölispartei. Inglismaal loodi Sotsiaaldemokraatlik Föderatsioon, mis jäi muide väikeseks rühmaks, samuti nagu Sotsialistlik Töölispartei USA-s. 1883. a. tekkis Venemaal rühmitus „Töö Vabastus", 1885. a. asutati Belgias Töölispartei, Itaalias Töölispartei jne. Paljud neist parteidest ühendasid endas varsti suure hulga liikmeid, omandades massilise iseloomu.

Massiparteide tekkimisega ilmus uue internatsionaali

loomise vajadus. 1889. a. võtsid prantsuse sotsialistid enda peale rahvusvahelise tööliste kongressi kokkukutsumise algatamise. Seejuures esinesid mõlemad prantsuse sotsialistide rühmad — gedistid ja possibilistid — ettepanekuga kongress kokku kutsuda. Viimased üritasid rahvusvahelise töölisliikumise juhtimise oma kätte haaramist ja oportunistliku internatsionaali loomist. Possibilistide vastu astus välja Engels. Hoolimata oma aastatest viis Engels noorusliku energiaga läbi võitluse revolutsioonilise marksistliku kongressi loomise eest. Engels töötas mitu kuud selle ülesande kallal ja tema tõttu purunesid possibilistide plaanid.

Pariisi kongress 1889. a.

14. juulil 1889, Bastille' tormijooksu sajandal aastapäeval, kogunes Pariisis marksistide kongress. Kongressile enesele Engels ei sõitnud — ta oli ametis „Kapitali" kolmanda köite trükkitoimetamisega. Kongressile kogunes üle 300 saadiku. Nende seas oli niisuguseid suuri töölisliikumise tegelasi, nagu Liebknecht, Bebel, Lafargue, Guesde, Plehhanov. Possibilistid kogusid samal ajal kokku oma oportunistliku kongressi, kuid see lõppes täieliku sissekukkumisega.

Kongressi tähtsaimaks otsuseks tuleb pidada 1. mai igaaastase tähistamise otsust. Sellest ajast saadik muutus 1. mai proletariaadi rahvusvahelise solidaarsuse demonstratsiooni päevaks, tema võitlusjõudude ülevaatuse päevaks. Pariisi kongress pani aluse II Internatsionaalile.

1890. a. korraldasid Euroopa töölised esimest korda 1. mai demonstratsioone, millega paljudes kohtades käisid kaasas kokkupõrked politseiga.

90-ndate aastate algul oli palju tõendusi anarhistliku taktika kahjulikkusest. Reas maades anarhistide poolt kordasaadetud terroristlikud aktid andsid valitsevaile klassidele alust töölisorganisatsioonidele kallale tormata. Anarhistlikud võitlusvõtted aitasid kaasa töölisorganisatsioonidesse provokaatorite ja salakuulajate tungimisele.

Anarhistid nõudsid endile lähedaste hollandi saadikute rühma toetusel, kelle eesotsas oli endine pastor Nieuwenhuis, II Internatsionaali

Lühendused
Ad – Adrianoopol
B – Brüssel
Br – Brie
D – Draveilles
Dr – Durazzo
Lg – Longwy
L – Luksemburg
P – Potsdam
C – Cetinje
E – Eisenach
0
10
20
30
40
50
60
50
BARENTSI MERI
Petsamo
Aleksandrovsk
Põhja polaarjoon
Island
Reykjavik
VALGE MERI
Arhangelsk
Dvina
Tornio
Oulu
Trondheim
Tampere
Viiburi
Helsingfors
Sveaborg
Leningrad
Vologda
Volga
Novgorod
Jaroslavl
Tver
Kalinin
Tallinn
Tartu
Pihkva
Riia
Mitava
Liibavi
Ljebaja
Daugavpils
Vitebsk
MOSKVA
Smoleask
Briansk
Orjol
Kovno
Kaunas
Vilno
Minsk
Königsberg
Danzig
Thorn
Veikselmaa
Belostok
Brest Litovsk
Pripet
Homel
Tsernigov
Pozen
Varssavi
Ivangorod
Lutsk
Kijev
BERLIIN
Kiel
Lübeck
Hamburg
Bremen
Hannover
Essen
Amsterdam
Haag
Rotterdam
Antwerpen
Calais
Dover
LONDON
Sheffield
Birmingham
Manchester
Liverpool
Leeds
Newcastle
Edinburgh
Glasgow
Belfast
Galway
Cork
Vales
ULSTER
Shetlandi s-d.
Orkney s-d.
Bergen
Kristiaania
Göteborg
Kopenhaagen
STOKHOLM
Põhja meri
Inglise kanal
Saksa ahelmaad
Prantsuse maa-ala
Hollandi maa-ala
Inglise maa-ala
Iirimaa
Sotimaa
Taani
Soome
Eesti
Läti
Leedu
Poola
Saksamaa
Austria
Ungari
Tšehhoslovakkia
Rumeenia
Jugoslavia
Bulgaaria
Albania
Kreeka
Türgi
Itaalia
Šveits
Prantsusmaa
Hispaania
Portugal
Põhja polaarjoon
Far s-d.
Shetlandi s-d.
Orkney s-d.
Havre
Rouen
Sedan
PARIS
Amiens
Metz
Mannheim
Nürnberg
Praha
Brünn
Krakov
Lwów
Budapest
Lemberg
Stanislau
Czernowitz
Kischinew
Odessa
Nikolajew
Cherson
Brest
Nantes
Bordeaux
Toulouse
Marseille
Lyon
Genf
Zürich
Basel
Wien
Graz
Agram
Triest
Venezia
Milano
Torino
Genova
Roma
Napoli
Sardinia
Sicilia
Bizerta
Tunis
Algier
Oran
Gibraltar
Sevilla
Madrid
Lissabon
Porto
Barcelona
Valencia
Malaga
Cadiz
Tanger
Fez
Marokko
Atlandi ookean
Suur Britannia ja Iiri Ühendkuningriik

Kaardil numbritega märgitud riigid ja maad:
Riikide piirid
Raudteed
Riigi pealinn
Havre Muud linnad
1 – Luksemburg
2 – Lotring
3 – Elsass
4 – Istria
5 – Hertsegoviina
6 – Monteneegro (Tsernogoória)
150 0 150 300 450 600 km
PORTUGAL
HISPAANIA
PRANTSUSMAA
ITAALIA
SVEITS
AUSTRIA
UNGARI
RUMEENIA
BULGAARIA
SERBIA
BOSNIA
TÜRGI
KREEKA MAA
ALŽEERIA (Prants.)
Tunisia
LIIBÜA (It.)
KÜRENAIKA (It.)
EGIPTUS
MUST MERI
VAHEMERE
ADRIA MERI
TÜRREENI MERI
IOONIA MERI
EGEUSE MERI
Korsika s.
Sardiinia
Baleaarid
Sitsiilia s.
Malta (Ingl.)
LONDON
PARIIS
MADRID
LISSABON
Berlin
Wien
Budapest
Praha
Varssavi
Krakov
Odessa
Bukarest
Belgrad
Sofia
Saraievoo
Rooma
Napoli
Taranto
Palermo
Messina
Reggio
Smirna
Ateena
Salonik
Algeciras
Gibraltar (Ingl.)
Tandža
Sevilla
Cartagena
Barcelona
Marseilles
Nizza
Genua
Milano
Venetsia
Triest
Fiume
Agram
Zürich
Strassburg
Metz
Nürnberg
Stuttgart
Mannheim
Hannover
Essen
Haag
Amsterdam
Rouen
Sedan
Brest
Havre
Nantes
Tours
Lyon
Bordeaux
Toulouse
Bilbao
Oporto
Duero
Tajo
Guadiana
Saragossa
Andorra
Genf
Bern
Basel
Ravenna
Florents
Ancona
Pisa
Livorno
Reggio
Torino
Mantua
Celinje
Varna
Silistra
Filipoopol
Konstantsa
Jassy
Lutsk
Kiiev
Ivangorod
Petrograd
Moskva
Orel
Kursk
Harkov
Rostov
Tsaritsõn
Kaukaasia
Kaspia meri
Aral
Turkestan
Buhara
Taškent
Orenburg
Samara
Saratov
Kaasan
Jaroslavl
Nižni Novgorod
Vologda
Arhangelsk
Petsora
Murmani
Soome
Rootsi
Norra
Helsingfors
Stockholm
Kristiania
Bergen
Trondhjem
Hamburg
Bremen
Kiel
Lübeck
Danzig
Königsberg
Memel
Riia
Tallinn
Peterburi
Narva
Pihkva
Smolensk
Minsk
Brjansk
Tula
Moskva
Jaroslavl
Kostroma
Vjatka
Perm
Ufa
Tšeljabinsk
Omsk
Tobolsk
Tjumen
Jekaterinburg
Irbit
Kungur
Ufa
Orenburg
Uralsk
Aktjubinsk
Kustanai
Petropavlovsk
Omsk
Barnaul
Tomsk
Irkutsk
Jakutsk
Verhojansk
Kolõma
Anadõr
Kamtšatka
Vladivostok
Habarovsk
Blagoveštšensk
Nertšinsk
Tšita
Kjahta
Urga
Kobdo
Uliassutai
Hami
Turfan
Kuldža
Tšuguštšak
Tarbagatai
Semipalatinsk
Barnaul
Kuznetsk
Minusinsk
Krasnojarsk
Jenisseisk
Turuhansk
Obdorsk
Berezov
Ob
Irtõš
Jenissei
Lena
Amur
Sahhalin
Japaan
Korea
Hiina
Tiibet
Indoneesia
Indoneesia
Filipiinid
Manila
Hongkong
Kanton
Amoy
Foochow
Shanghai
Nanking
Hankow
Ichang
Chungking
Chengtu
Yünnanfu
Lhasa
Tatsienlu
Sining
Lanchowfu
Ningsia
Kuei-hwa-cheng
Kalgan
Peking
Tientsin
Mukden
Kirin
Harbin
Tsitsikar
Hailar
Birma
Bengaali laht
Kalkutta
Darjeeling
Assam
Brahmaputra
Ganges
Bombay
Goa
Madras
Pondišeri
Kalikut
Mangalore
Bangalore
Mysore
Seringapatam
Trichinopoly
Madura
Tuticorin
Colombo
Ceylon
Trivandrum
Cochin
Kalikut
Goa
Bombay
Surat
Ahmedabad
Baroda
Indore
Gwalior
Agra
Delhi
Lahore
Amritsar
Multan
Jodhpur
Jaipur
Ajmir
Bikaner
Jaisalmer
Karachi
Hyderabad
Kalat
Quetta
Afganistan
Kabul
Peshawar
Kashmir
Srinagar
Leh
Himalaja
Punjab
Sutlej
Indus
Araabia meri
Araabia
Aden
Muskat
Hormuz
Persia laht
Basra
Bagdad
Mosul
Kurdistan
Armeenia
Erzerum
Trapezunt
Kaukaasia
Kaspia meri
Baku
Derbent
Astrahan
Kaspia meri
Persia
Teheran
Tabriz
Resht
Isfahan
Shiraz
Bushir
Kerman
Meshed
Seistan
Afganistan
Araabia
Araabia meri
Araabia
Punane meri
Jeemen
Sanaa
Hodeida
Mokka
Abessiinia
Adis Abeba
Harrar
Somaalimaa
Berbera
Zeila
Djibuti
Obock
Massaua
Kassala
Khartum
Omdurman
Sudaan
Kordofan
Darfur
Wadai
Tšaad järv
Kanem
Bornu
Kamerun
Nigeeria
Lagos
Dahomey
Togo
Ashanti
Kuldrannik
Liberia
Sierra Leone
Guinea
Portugali Guinea
Gambia
Senegal
Saint Louis
Dakar
Mauritaania
Atlandi ookean
Kanaari saared
Madeira
Azoorid
Kanaari saared
Las Palmas
Tenerife
Ifni
Rio de Oro
Hispaania Maroko
Prants Maroko
Fess
Tanger
Gibraltar (Ingl.)
Algeciras
Tandža
Oran
Alžiir
Tunis
Tunisia
Bizerta
Sahara
Fessan
Ghadames
Ghat
Murzuk
Kufra
Tripolis
Benghasi
Derna
Tobruk
Sollum
Siwa
Egiptus
Kairo
Alexandria
Port Said
Suessi kanal
Suessi
Kairo
Nuubia kõrb
Assuan
Luksor
Assiut
Minia
Beni Suef
Fajum
Gizeh
Kairo
Nuubia
Punane meri
Araabia kõrb
Araabia
Araabia meri
Araabia
Araabia meri
Araabia
Araabia meri

Zürichi kongressile pääsemist. Kongressil olev Engels esines anarhistide kongressile-laskmise vastu. Ta kutsus üles neid töölisliikumise desorganiseerijaid Internatsionaalist kõrvaldama ja võitlema sotsialistlikkude massiparteide loomise eest. Järgnedes Engelsi üleskutsele, võttis kongress vastu anarhistide kongressilt kõrvaldamise otsuse.

Engelsi surm.

Hiiglasuur üleinimlik töö, mida Engels paljude aastate jooksul tegi, murdis tema tervise. Friedrich Engels suri 1895. a. augustis. Pärast Engelsi surma heiskavad võitluslipu proletariaadi diktatuuri eest Lenin ja Stalin. Nad hoiavad Marxi revolutsioonilise õpetuse põhimõtted täielikus puhtuses. Jätkates Marxi ja Engelsi tegevust uues olukorras, arendasid Lenin ja Stalin nende õpetust edasi, tõstes seda uuele, veel kõrgemale astmele.

II Internatsionaal pärast Engelsi surma.

Pärast Engelsi surma suurendasid oportunistlikud elemendid II Internatsionaalis oma tegevust. Oportunismi kasvamine tulenes aja tingimustest — see oli kapitalismi võrdlemisi rahuliku arenemise ajajärk. Teisest küljest kinnitas mõnede sotsialistlikkude parteide edu parlamendivalimistel kahjustavat illusiooni, et proletariaadil on võimalik pääseda võimule rahulikul teel. Isegi niisugused tööliste juhid nagu Bebel ja Guesde ülehindasid parlamentlikku tööd. Parlamentarismi ülehindamine viis niikaugele, et pärast Engelsi surma ei osutanud II Internatsionaali juhid parempoolseile oportunistidele vajalikku vastupanu, nagu me nägime seda Bernsteini juures. II Internatsionaali parteid hakkasid pikkamööda sotsialistliku revolutsiooni parteidest muutuma sotsiaalsete reformide parteideks. „Marxi ja Engelsi vahel ühelt poolt ja Lenini vahel teiselt poolt," ütleb seltsimees Stalin, „on terve ajajärk II Internatsionaali oportunismi jagamatut valitsemist . . ." (S t a l i n, Leninismi küsimusi, 11. tr., lk. 2.)

Oportunismi peatoeks muutus õhuke kiht töölisaristokraatiat, kes otseselt või kaudselt kodanluse poolt oli ära ostetud. See kiht kasvas imperialismi ajajärgu lähenemisega. XIX saj. lõpul ja XX saj. algul astub kapitalism oma arengu uude, imperialistlikku staadiumi. Hiiglasuured kasud, mis kodanlus sai imperialismi ajajärgul, andsid talle võimaluse ära osta väikest töölisklassi koorekihti — töölisaristokraatiat, kes elas tingimustes, mis teravasti erinesid ekspluateeritavate tööliste massi elutingimustest. See kiht ei ole seepärast huvitatud võitlusest kapitalismi vastu, kapitalistliku ekspluatatsiooni korra kaotamisest. Kodanlus kasutab töölisaristokraatiat oma agentuurina töölisklassis.

II Internatsionaali parteid võitsid endale suure mõju masside hulgas. Kuid arvulist kasvamist saatis sageli äralibisemine õigeilt marksistlikelt positsioonidelt. Üldiselt oli siiski II Internatsionaali joon XIX saj. 90-ndail aastail veel õige, aga juba neilgi aastail moonutas osa tema juhte Marxi õpetust küsimustes, mis osa mängib riik, proletariaadi diktatuur jne. Ajanud endi hulgast ära pahempoolsed oportunistid-anarhistid, ei astunud II Internatsionaal tarvilikke samme enda puhastamiseks parempoolsetest oportunistidest.

See ilmnes teisel Pariisi kongressil (1900) küsimuse arutamisel poliitilise võimu kättevõitmisest ja kodanlikkude parteidega liitu astumisest. See küsimus, mille ümber kongressil tekkis vaidlusi, võeti üles ühenduses „sotsialist" Millerand'i minekuga tagurlikku kodanlikku valitsusse. Bernsteinlased Saksamaal ja Jaurès'i pooldajad Prantsusmaal mõistsid Millerand'i teo õigeks.

Pariisi kongress võttis vastu Kautsky resolutsiooni, mida üks itaalia sotsialist tabavalt nimetas „kautšukist" resolutsiooniks. Kautsky väitis oma resolutsioonis, et sotsialisti minek tagurlikku ministeeriumi on „taktika ja mitte printsiibi küsimus, ja et sellised küsimused ei kuulu rahvusvahelise

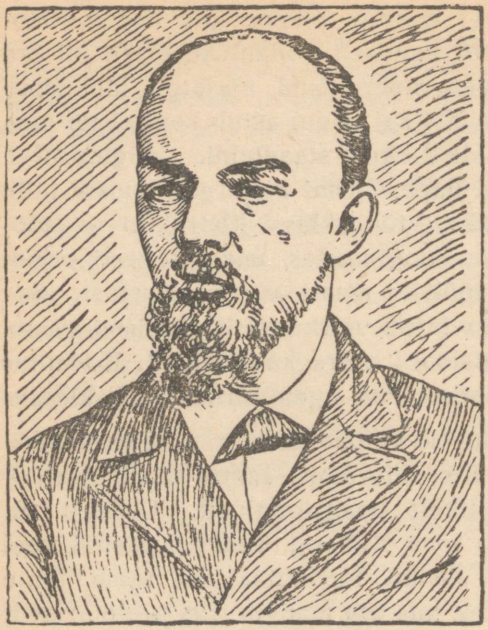

V. I. Lenin 1900. a. paiku.

kongressi arutusele". Kautsky resolutsioon andis laia vabaduse kõige oportunistlikumaile seletustele.

Pariisi kongress võttis vastu otsuse Rahvusvahelise Sotsialistliku Büroo, II Internatsionaali täitva organi asutamise kohta, kuid see büroo ei olnud juhtiv organ. Ta kogus ainult teateid töölisklassi olukorra kohta, saatis laiali protokolle ja teisi dokumente jne. Talle anti hüüdnimeks „postkast".

II Internatsionaal pärast Pariisi kongressi.

Viimaseil aastail oportunism II Internatsionaalis aina tugevnes. II Internatsionaali juhid suhtusid revisionismisse leplikult. Isegi Rosa Luxemburg, võideldes Bernsteini vastu, ei pidanud siiski vajalikuks nõuda tema väljaheitmist sotsiaaldemokraatlikust parteist. Järjekindlat ja halastamatut võitlust bernsteinluse ja milleraanlusega pidasid ainult vene bolševikud Lenini ja Staliniga eesotsas. Nende võitlus vene oportunistide vastu oli ühtlasi võitluseks rahvusvahelise oportunismi vastu. Lenin ja Stalin paljastasid oportunismi kodanliku olemuse ja nõudsid täielikku lahtiütlemist oportunismist. „Bernsteinlased," kirjutas Lenin, „võtsid ja võtavad omaks marksismi õpetuse, v ä l j a a r v a t u d

selle vahetult-revolutsioonilise külg. Parlamendivõitlust ei käsita nad kui üht võitlusvahendit, mis on rakendatav eriti teatavail ajalooperioodidel, vaid kui peamist ja peaaegu ainsat võitlusvormi", mis teeb tarbetuks „vägivalla", „võimuhaaramised" ja „diktatuurid"." (Lenin, Teosed, IX köide, lk. 121.)

Jätkates Marx-Engelsi suurt üritust, pidasid Lenin ja Stalin leppimatut võitlust partei puhastamiseks iga liiki oportunismist.

J. V. Stalin 1900. a. paiku.

XX sajandi alguseks oli rahvusvahelise revolutsioonilise liikumise keskpunkt nihkunud Venemaale. Venemaal valmis kodanlik-demokraatlik revolutsioon, mis kohe esimestest päevadest peale paratamatult pidi omandama rahvusvahelise tähenduse. Väsimatus võitluses kodumaise rahvusvahelise oportunismiga rajasid Lenin ja Stalin Venemaal bolševike partei.

Erinevalt II Internatsionaali parteidest oli bolševike partei juba loomise esimesest hetkest saadik uut tüüpi partei, võitluspartei, relvastatud revolutsioonilise teooriaga ja tihedas ühenduses massidega.

1905. a. revolutsioon ja II Internatsionaal.

1905. a. revolutsioon Venemaal avas uue ajajärgu II Internatsionaali ajaloos. Vene revolutsiooni mõjul toimus

rida tööliste ja talupoegade revolutsioonilisi väljaastumisi läänes ja idas. Kodanlikud revolutsioonid Pärsias, Türgimaal, Hiinas, tööliste massiliikumiste arenemine Austria-Ungaris, Saksamaal, Inglismaal, Prantsusmaal olid 1905. a. revolutsiooni vahendituks vastukajaks.

Vene revolutsioon võttis päevakorda uued võitlusvormid — üldise poliitilise streigi, relvastatud ülestõusu jne. Asetati kogu ulatuses küsimus töölisklassi liidust talupoegkonnaga proletariaadi hegemoonia (s. t. juhtiva osa) all.

Bolševike juhid Lenin ja Stalin töötasid välja teooria kodanlik-demokraatliku revolutsiooni kasvamisest sotsialistlikuks revolutsiooniks.

II Internatsionaali oportunistlikud juhid astusid Lenini ja Stalini poolt väljatöötatud sotsialistliku revolutsiooni teooria vastu. Nad kartsid revolutsiooni ja tahtsid piirduda võitluse rahulikkude vahenditega — parlamentliku tööga jne.

II Internatsionaali juhid üritasid igal viisil takistada bolševike partei loomist ja tugevnemist.

1905. a. revolutsiooni mõjul suurenes II Internatsionaali parteides võitlus parempoolsete, tsentristide ja pahempoolsete vahel.

II Internatsionaalis ilmnes oportunistide ja revolutsioonilise elementide vaheline võitlus eriti teravalt natsionaal-koloniaalse küsimuse ja sõjaohu küsimuse arutamisel Stuttgarti kongressil (1907. a.).

Aruandjaks asumaade küsimuses oli äge oportunist. Ta mõistis õigeks asumaade vallutamised kapitalistlikkude riikide poolt ja rõhutud rahvaste ekspluateerimise.

Oportunism näitas oma tõelist nägu ka sõjaohu küsimuse arutamisel. Selle küsimuse kohta aruandjaks oli Bebel.

Bebel moonutas marksistlikku õpetust sõja iseloomu kohta. Ta õigustas näiteks saksa imperialismi sõda Venemaa vastu.

Bebeli esinemine kongressil kutsus esile kirgliku arut-

luse. Saksa oportunist Vollmar esines puht-šovinistliku kõnega. Bebeli ja Guesde'i poolt esitatud resolutsioon „ei sisaldanud mingisugust vihjet proletariaadi aktiivseile ülesandeile". (L e n i n, Teosed, XII köide, lk. 82.)

Teisest küljest pani prantsuse saadik Hervé ette „vastata igale sõjakuulutusele, kust see ka tuleks, sõjavastase streigiga ja ülestõusuga".

Lenin ei paljastanud mitte ainult parempoolsete oportunistlikku seisukohta, vaid ka anarhistide sõnakõlksutamise. „Kui hervenistide vaated on „kangelaslik rumalus", siis Vollmaril, Noskel ja nende mõtteosalistel „paremast tiivast" on oportunistlik argus." (Sealsamas, lk. 316.)

Lenin paljastas oportunistide imperialismi toetamist imperialistlikus sõjas, kuid Lenin kutsus alati üles kodumaad kaitsema õiglastes sõdades — rahvaste võitluses oma kodumaa vabaduse eest, rõhutud rahvaste võitluses imperialistlikkude riigivalitsuste vastu või sõjas, mida proletariaat peab kodanluse vastu. Sellepärast tungis Lenin Hervé'legi kallale, kes vahet tegemata mõistis hukka kõik sõjad.

Lenin ja Rosa Luxemburg tegid Bebeli resolutsioonis paranduse, mis põhjalikult muutis selle iseloomu. Paranduses märgiti, et imperialistliku sõja tekkimisel „sotsialistid on kohustatud rakendama kogu jõu selleks, et seda võimalikult kiiresti lõpetada ja . . . sõja tagajärjel tekkinud majanduslikku ning poliitilist kriisi ära kasutada selleks, et äratada rahvamasside poliitilist teadvust ja kiirendada kapitalistide valitsemise hukkumist". Bebeli resolutsioon ja see parandus võeti kongressi poolt vastu.

Vahepeal teravnesid vastuolud imperialistlike riigivalitsuste vahel veel enam. Itaalia-Türgi sõda (1911), konflikt Prantsusmaa ja Saksamaa vahel Maroko pärast (1911) ja Balkani sõda (1912) tunnistasid maailmasõja lähenemist.

Neil tingimustel oli tarvis II Internatsionaali kongress viivitamatult kokku kutsuda. Novembris 1912 tuli kokku

Baseli kongress, kus arutati ainult üht küsimust — rahvusvahelist seisukorda ja sotsiaaldemokraatide sõjavastast võitlust, kus muu seas seisis:

„Kongress nõuab, et kõigi maade töölised asetaksid kapitalistlikule imperialismile vastu proletariaadi rahvusvahelise solidaarsuse võimsuse... Pidagu valitsused meeles, et Euroopa praeguse seisundi ja tööliste mõtete häälestamise juures ei osutu ükski sõda neile endile ohutuks. Pidagu nad meeles, et Prantsuse-Saksa sõda tekitas kommuuni revolutsioonilise plahvatuse, et Vene-Jaapani sõda pani liikuma vene rahva revolutsioonilised jõud."

Manifest kutsus kõigi maade töölisi rakendama kõik jõud sõja vältimiseks.

Kuid tegelikult jäi see manifest ainult paberilipakaks. Tsentristide poolt „ühtsuse säilitamise" eesmärgiga avalikkudele oportunistidele järeleandmise poliitika ja siis tsentristide täielik kapituleerumine parempoolseile andsid oportunismile II Internatsionaali juhtkonnas täielikult valitsusohjad kätte.

II Internatsionaali juhtide enamik reetis Stuttgarti ja Baseli kongressi otsused.

Kui puhkes Esimene Maailmasõda, reetsid II Internatsionaali juhid töölisklassi. Nad läksid oma imperialistlikkude valitsuste ja oma kodanluse poolele. Nad toetasid ebaõiglast sõda imperialismi huvides.

See sotsialismi reetmine tähistas II Internatsionaali kokkuvarisemist. „Ta lagunes üksikuiks sotsiaal-šovinistlikeks parteideks, kes üksteisega sõdisid." (ÜK(b)P ajaloo lühikursus, lk. 158.)

Bolševism rahvusvahelisel areenil.

Lenini ja Stalini võitlusel uut tüüpi partei loomise eest, partei eest, mis on oportunistide suhtes leppimatu ja kodan-

luse suhtes revolutsiooniline, oli rahvusvaheline tähtsus. Lenini ja Stalini loodud bolševikkude partei erines põhjalikult II Internatsionaali parteidest.

Kui II Internatsionaali parteid püüdsid eemaldada marksismist tema revolutsioonilist sisu, siis bolševike partei praktika ja teooria tervikuna vastas revolutsioonilise marksismi vaimule.

II Internatsionaalis muutus marksism pikkamisi surnud dogmaks. See-eest omandas ta uut jõudu, arenes edasi leninismis. Bolševike jaoks oli teooria revolutsioonilise praktika tööriistaks.

Bolševikud ei piirdunud ainult teoreetiliste lahingutega avalikkude oportunistide ja tsentristidega. Nad ei asetanud ainult küsimust oportunistide vahele piiri ajamisest, vaid teostasid tõesti ideelise ja organisatsioonilise lahkulöömise neist. Bolševikud olid maailmas ainus organisatsioon, kus lõplikult purustati iga värvi oportunistid ja nad parteist välja aeti.

II Internatsionaalis pidasid bolševikud halastamatut võitlust oportunismiga revolutsioonilise teooria ja praktika põhiküsimuste alal.

Otsustavat osa bolševike partei ideoloogilises ettevalmistamises mängisid Lenini ja Stalini teoreetilised tööd. Lenini teosed „Mis teha?", „Samm edasi, kaks tagasi", „Sotsiaaldemokraatia kaks taktikat demokraatlikus revolutsioonis" ja Stalini tööd „Riivamisi meie lahkhelidest", „Proletaarlaste klass ja proletaarlaste partei" ja paljud teised olid tähtsaimaiks dokumentideks võitluses bolševismi organisatsiooniliste ja ideeliste printsiipide eest.

Suur tähtsus bolševike võitluses rõhutud rahvaste rahvusliku vabastamise eest kõigis maades oli Lenini töödel ja Stalini töödel rahvusküsimusest. Eriti suur tähtsus oli Lenini töödel „Rahvuste enesemääramise õigusest", „Arvus-

tavaid märkusi rahvusküsimuse alalt" ja Stalini tööl „Marksism ja rahvusküsimus".

Lenin ja Stalin paljastasid kõik oportunistide üritused võltsida Marxi ja Engelsi vaateid rahvusküsimusest.

Bolševike leppimatu võitlus iga värvi oportunismi vastu äratas kõigi maade oportunistide viha. „Bolševikke aeti taga nagu marutaudis koeri." (S t a l i n.)

II Internatsionaali ja saksa sotsiaaldemokraatia juhid ei teinud ainult üks kord katset „lepitada" bolševikke menševikkudega, niisuguse lepitamise ja ühendamise taga taotelles bolševike partei hajutamist. Isegi pahempoolsed, nende seas ka Rosa Luxemburg, toetasid ses küsimuses II Internatsionaali juhtkonda bolševike vastu.

Kuid bolševikud, keda juhtisid Lenin ja Stalin, päästsid mitte ainult oma partei, vaid puhastasid oma teoreetilise ja praktilise tegevusega tee uut tüüpi parteide asutamiseks ka teistes maades.

Võideldes kõigi oportunismi liikide, sealhulgas ka tsentrismi vastu, toetasid bolševikud samal ajal kõigi maade pahempoolseid nende revolutsioonilistes tegudes, ent ühes sellega arvustasid valjult nende pool-menševistlikkude vigade, kõhklemiste ja järjekindlusetuse pärast.

Halastamatult paljastades pahempoolsete vigu, püüdis Lenin neid edasi lükata, viia neid arusaamisele täieliku lahkulöömise vältimatusest avalikest oportunistidest ja tsentristidest ja uut tüüpi partei organiseerimise vajadusest.

Võideldes avalikest oportunistidest ja tsentristidest lahkulöömise eest, kutsus Lenin kaks korda (Stuttgarti ja Kopenhaageni kongressil) pahempoolsete nõupidamise kokku.

Need nõupidamised ei andnud siiski reaalseid tulemusi, sest parimad lääne pahempoolsed ei saanud aru uue tõeliselt revolutsioonilise proletariaadi partei loomise vajadusest.

Lenini ja Stalini võitlus rahvusvahelise oportunismi vastu ja pahempoolsete abistamine nende revolutsioonilises tegevuses relvastasid rahvusvahelist proletariaati tõeliselt revolutsioonilise taktikaga ja puhastasid teed uut tüüpi partei loomiseks igal maal.

XVII peatükk.

RAHVUSVAHELISED SUHTED XIX SAJ. LÕPUL.

Saksamaa on Euroopa julgeolekule hädaohuks.

Saksa keisririigi ja Itaalia kuningriigi loomine muutis Euroopa poliitilist kaarti. Varem oli Saksamaal 36 ja Itaalias 7 väikest riiki, arvestamata täielikku kääbusvabariiki San Marinot. Nüüd tekkis nende kahe nõrga riigi asemele kaks uut suurriiki.

Sõjas Austria vastu 1866. a. ja Prantsusmaa vastu 1870.—1871. a. ilmutas Preisimaa suurt jõudu. Ta näitas ühes sellega, et ta kavatseb rakendada seda jõudu kõige agressiivsemaiks eesmärkideks. 1864. a. riisus ta Taanimaad, võttes temalt Šlesvigi ja Holsteini, pärast 1866. a. sõda omastas ta mõne väikese Saksa riigi (Hannover jt.), viimaks sõjas Prantsusmaaga ei rahuldunud Bismarck saksa rahvusliku ühtsuse lõpuleviimisega. Ta otsustas siingi võidu ära kasutada Prantsusmaa täielikult paljaks-riisumiseks.

10. mail 1871. a. kirjutati Frankfurdis Maini ääres alla rahuleping. Frankfurdi rahu tingimused olid Prantsusmaale rasked: ta oli sunnitud loovutama Saksamaale kaks rikast ja strateegiliselt tähtsat provintsi — Elsassi ja Lotringi, peale selle maksis ta Saksamaale 5 miljardit franki kullas.

See summa oli tolle aja kohta väga suur. Kõigis neis sõdades sakslaste poolt teostatud anastamised ja riisumised näitasid, et Saksamaa ähvardab kõigi oma naabrite julgeolekut.

Prantsusmaa ei leppinud röövelliku Frankfurdi lepinguga. Pärast sõda a. 1870—1871 ei lakanud ta mõtlemast tulevasele „revanšile", võitlusele Saksamaa poolt vägivaldselt anastatud Elsass-Lotringi tagasisaamise eest. Peaasi seisis selles, et Prantsusmaa kartis Saksamaa uut sissetungi ja loomulikult oleks olnud rõõmus juhuse üle nõrgendada oma hirmsat naabrit. Sedamööda kuidas Prantsusmaa saadud löögist toibus, haudus Bismarck tõesti uut sõda Prantsusmaa vastu. 1875. a. hakkas ta juba ette valmistama kallaletungi Prantsusmaale. Ta ei teostanud neid kavatsusi — Venemaa ja Inglismaa segasid end vahele ja takistasid teda. Aga vahekorrad Saksamaa ja Prantsusmaa vahel jäid äärmiselt pingule.

Inglise-Vene võistlus.

70-ndail aastail jätkus Venemaa ja Inglismaa vaheline ammune võistlus ülemvõimu pärast Türgimaal, Pärsias ja Kesk-Aasias. 60-ndail aastail lõpetanud Kaukaasia vallutamise, koondas tsaarivalitsus oma tähelepanu Kesk-Aasiale. 60-ndate aastate lõpul vallutas tsarism Kokandi ja Buhhaara khaaniriigi, 70-ndail aastail — Hiiva. Vene valdused nihkusid vähehaaval India piiridele lähemale. Aga ka inglased jätkasid oma pealetungipoliitikat. 70-ndail aastail vallutasid nad Belutšistani. Sedamööda kuidas mõlemad võistlejad teineteisele lähemale jõudsid Kesk-Aasia ja India piiril, suurenes nende vastastikune hirm, võistlus ja vaen. See võistlus ei seganud neil ajutiselt liitumast Prantsusmaa kaitseks. Prantsusmaa uue purustamise oht ja ühes sellega Saksa hegemoonia oht Lääne-Euroopas ühendas 1875. a. ajutiseks Venemaa ja Inglismaa.

1875. a. algas kahes Türgi provintsis — Bosnias ja Hertsegoviinas — ülestõus Türgi võimu vastu. Suurema osa nende provintside elanikkonnast moodustasid serblased. Järgmisel aastal tõusis üles ka teine slaavi rahvas — bulgaarlased. Türklased vastasid sellele ennekuulmatu metsikusega: nad tapsid viimseni maha tervete külade ja asulate elanikkonna.

Venemaa astus ülestõusnud slaavlaste kaitseks välja. Aleksander II valmistus sõdima rõhutud slaavlaste vabastamise eest ja Balkani poolsaare slaavi aladel Vene mõju kindlustamise eest. Sel oli tema jaoks suur tähtsus. Kinnitanud end Balkanil, oleks Venemaa võinud paremini jälgida, et Bosporus ja Dardanellid ei satuks nõrga Türgimaa käest mõne tugevama riigi kätte, näiteks Inglismaa kätte, kes nende väinade valdamisega oleks sulustanud Venemaa Musta merre.

Türgi sultan, inglise diplomaatia poolt julgustatud, ei teinud mingisuguseid järeleandmisi ülestõusnuile. Selle tagajärjel kuulutas tsaar 1877. a. Türgimaale sõja. Kuid Doonau suurvesi takistas mitu kuud Türgimaale sissetungimist. Alles suvel läks vene sõjavägi üle Doonau ja arendas tegevust Türgi-poolsel kaldal Bulgaarias. Eelväesalk kindral Gurko juhatusel, tehes suure kuumusega väsitavaid päevaränna-kuid, jõudis Balkani mäeseljandikuni. Ilma tõsisemat vastupanu leidmata ületasid venelased mäeseljandiku ja vallutasid türklaste tugevad positsioonid Šipka mäekurus, olles möödunud neist selja tagant. Näis, nagu oleks vene soldatite vahvuse ja vastupidavuse tõttu tee Türgi pealinna olnud lahti. Aga kuigi vene soldatid ja ohvitserid olid suurepärased, siis ülemjuhatus ei seisnud samal kõrgusel. Tema ei osanud kindlustada ründava vene väe tiibu ega ühendusteid.

Selgus, et vene vägede paremat tiiba ähvardab suur türgi sõjavägi kindral Osman-paša juhatusel. Osmani sõjavägi

peatus Plevna lähedal, muutes selle linna kindlustatud laagriks. Niisuguses olukorras näis liikumine Balkanite taha olevat venelastele riskantne. Enne tuli kõrvaldada hädaoht Plevna poolt. Kolm korda katsusid venelased võtta Plevnat tormijooksuga, aga iga kord pidid nad suurte kaotustega taganema. Plevnat tuli kauemat aega piirata. Kui türklastel lõppes toidumoon, tegi Osman-paša meeleheitliku katse läbi murda. Rünnak ei õnnestunud ja Osman-paša andis oma väega 1877. a. detsembris alla. Pärast Plevna äravõtmist oli võimalik pealetung Balkani mäeseljandiku taha. Oli juba talv, Balkani mägede jäätunud järsakuil möllasid külm ja tuisud. Türklased olid kindlustunud raskesti ligipääsetavail mäetippudel. Kõigist neist takistustest saadi vene soldatite vastupidavuse, julguse ja vahvusega üle. Kangelaslik vene armee laskus Balkani mäeseljandiku lõunanõlvakut mööda alla, lõi kaks türgi armeed teineteise järel puruks ja liikus 1878. a. algul Konstantinoopoli poole.

San Stefano rahu ja Berliini kongress (1878).

Vene vägede edu tekitas Austrias ja Inglismaal tõsist kartust. Disraeli ja Inglismaal valitsev konservatiivne partei ei tahtnud, et Venemaa saaks väinade peremeheks. Nad kartsid ka Vene laevastiku ilmumist tulevikus Vahemerre, mereteele Indiasse, ega tahtnud ka, et Venemaa oleks kindlustanud oma Musta mere rannikut Inglise laevastiku eest. Disraeli saatis väinadesse inglise eskaadri. Tsaarivalitsus kartis konflikti Inglismaaga ega söandanud vallutada Konstantinoopolit. Päris linna lähedal San Stefano alevikus tehti rahu, mille järgi Türgimaa loovutas Venemaale Kars'i, Batumi, Ardagani, tunnustas Rumeenia ja Serbia täielikku iseseisvust ja nõustus andma iseseisvuse Bulgaariale. San Stefano lepingu järgi pidi Bulgaaria ulatuma idas Mustast

merest kuni Albaania mägedeni läänes ja Doonaust põhjas kuni Egeuse mereni lõunas. Bulgaaria jäi sultanist vasallsõltumusse, mis muide oli peaaegu ainult formaalsus. Vene soldatid tõid oma verega bulgaaria rahvale vabaduse. Venemaa sai endale tagasi Lõuna-Bessaraabia, mis temalt oli pärast Krimmi sõda ära kistud.

Disraeli ei rahuldunud sellega, et takistas vene vägede Türgi pealinna tungimist. Ta leidis, et Venemaa oli San Stefanos saanud liialt palju, ja otsustas hakata takistama Venemaa tugevnemist idas. Talle leidus liitlane Austria-Ungari näol. Austria-Ungari valitsevad klassid olid slaavi rahvaste igasuguse tugevnemise vastu. Nad kartsid, et slaavlaste — bulgaarlaste või serblaste — vabanemine türgi ikke alt oleks ülestõusu-signaaliks rõhutud slaavi rahvastele Austria-Ungaris endas. Mitte vähem ei kartnud nad Venemaad, kes slaavlasi kaitses. Austria-Ungari ja teda toetav Saksamaa esinesid slaavluse kõige kurjemate vaenlastena.

Inglise ja Austria valitsus nõudsid San Stefano rahu uuesti läbivaatamist. Bismarck andis juba varem mõista, et juhul, kui Venemaa ja Austria vahel tekib sõda, tema aitab viimast — ka tema ei tahtnud Venemaa tugevnemist. Venemaa osutus isoleerituks. Rahandus ja sõjavägi olid kurnatud ja tsaarivalitsusel puudusid ressursid riigi sõjalise võimsuse kiireks jaluleseadmiseks. Tsaristlik Venemaa oli liialt mahajäänud maa ja tsarism ei suutnud kaitsta Venemaa huve.

Tsaar otsustas järele anda. 1878. a. suvel kogunes Berliinis rahvusvaheline kongress San Stefano rahutingimuste uuesti läbivaatamiseks. Sellel kongressil tuli Vene valitsusel nõustuda Bulgaaria vürstiriigi piiride tugeva kärpimisega.

Austria-Ungari kauples sellel kongressil endale välja õiguse okupeerida kaks slaavi ala: Bosnia ja Hertsegoviina. Inglismaa oli juba enne kongressi Türgimaaga kokku leppi-

nud Küprose saare omandamise suhtes. See oli tugev strateegiline baas Vahemere idaosas. Austria ja Inglismaa võtsid Türgilt rohkem maid ära kui Venemaa, olgugi et ei olnud temaga sõdinud ja esinesid tema kaitsjatena.

Üldiselt olid Vene-Türgi sõja tulemused, hoolimata vene relvade võidust, Venemaa jaoks vähe soodsad: ta sai Berliini kongressil hoopis vähem, kui pidi saama San Stefano lepingu järgi.

Austria-Saksa liit (1879). Kolmikliit (1882).

Vene-Türgi sõda ja Berliini kongress halvendasid tugevasti Venemaa vahekorda mitte ainult Inglismaa ja Austriaga, vaid ka Saksamaaga. Prantsuse-Preisi sõja ajal pidas Venemaa Preisimaa suhtes kõige heatahtlikumat erapooletust. Kuid nüüd selgus, et kui Vene ja Austria vahel tuleks sõda, siis oleks Saksamaa Austria poolel. Ei ole ime, et Venemaal tekkis suur pahameel Saksamaa vastu. Mis puutub Bismarckisse, siis temal oli meeles, et Venemaa oli takistanud teda 1875. a. Prantsusmaa kallale tungimast. Tema nägi Venemaas peatakistust Saksa esivõimule Euroopas.

1879. a. astus Bismarck Austria-Ungariga liitu. 1882. a. liitus nendega Itaalia. Itaalia ei olnud Prantsusmaaga rahul Tuneesia vallutamise pärast, millele pretendeeris itaalia kodanlus. Pärast Tuneesia vallutamist prantslaste poolt lähenes Itaalia Prantsusmaa vaenlasele Saksamaale ja Saksamaa liitlasele Austria-Ungarile. Nende riikide — Saksamaa, Austria-Ungari ja Itaalia — liit sai nimeks Kolmikliit.

Prantsuse-Vene liit.

Nii moodustus vägev riikide rühmitus, mis oli suunatud Venemaa ja Prantsusmaa vastu. On loomulik, et Venemaa

ja Prantsusmaa lähenesid teineteisele niisuguse ühise vaenlase palge ees.

Bismarck kartis väga, et nemad omakorda eneste vahel liituvad. Bismarck vihkas Venemaad, eriti pärast 1875. a. kogemusi. Kuid kartes võitlust Venemaaga, hoiatas ta alati sakslasi Vene-Saksa sõja eest. Austriat toetades lootis ta, et tema poliitiline kogemus ja osavus ikkagi aitavad tal vältida sõda suure idanaabriga. Seda sõda kartes püüdis ta kõigest jõust vältida Prantsuse-Vene liidu tekkimist. Tal õnnestus selle sõlmimist üle 10 aasta venitada.

Bismarcki aitas Inglise-Vene võistlus: vaenuliku vahekorra pärast Inglismaaga pidi Venemaa püüdma läbi saada niisuguse vägeva naabriga nagu Saksamaa. Bismarck püüdis alati ja kõigi kättesaadavate vahenditega õhutada Inglise-Vene võistlust. Lõplikult vormistati Prantsuse-Vene liit alles 1893. a.

Juba 80-ndate aastate lõpust alates hakkas prantsuse kodanlus tsaarivalitsusele suuri laene andma, mis muidugi ka aitas kaasa Prantsuse-Vene lähenemisele.

Nii oli siis Prantsuse-Vene liit Prantsusmaa ja Venemaa vastuseks Kolmikliidu asutamisele. Seltsimees Stalin iseloomustab mõlemat liitu järgmiselt: „Selle Euroopa rahulepingu, tegelikult Euroopa sõjalepingu tulemuseks oli teine leping, Venemaa ja Prantsusmaa vaheline kokkulepe 1891—1893." (Stalin, KK poliitiline aruanne XIV ÜK(b)P kongressi kohta.)

Prantsuse-Vene liidu loomisega Euroopa mandril moodustus kaks peaaegu jõuliselt võrdset riikide rühmitust: Prantsuse-Vene liit ja Kolmikliit. „Suured kontinendi sõjariigid," ütleb Engels, „jagunesid kaheks suureks, teineteist ähvardavaks laagriks: Vene- ja Prantsusmaa ühelt, Saksamaa ja Austria teiselt poolt." (Marx ja Engels,

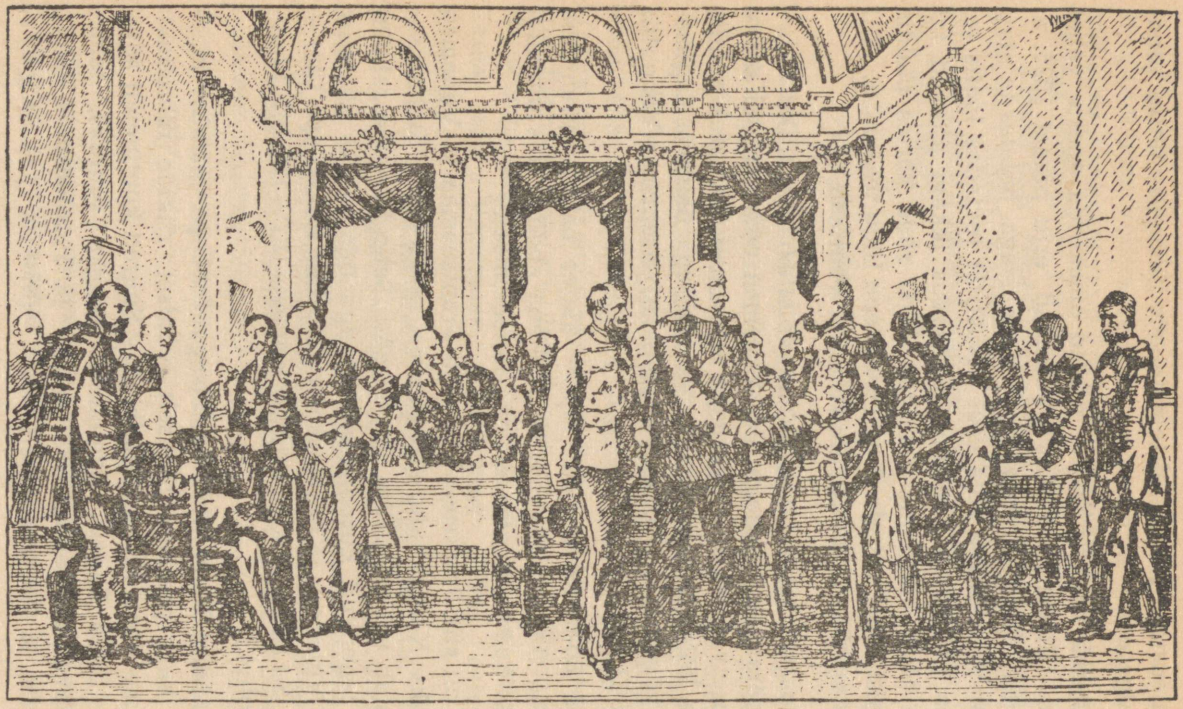

Berliini kongress 1878. a.
Vasakult istub Gortšakov, temaga kõneleb Prantsusmaa esindaja Waddington, Waddingtoni kõrval seisab Disraeli. Paremalt seisavad Šuvalov ja Bismarck, Austria-Ungari esindaja Andrassy.

Teosed, XVI köide, II osa, lk. 33.) Inglismaa ei ühinenud ühe ega teise rühmitusega — tema püüdis ära kasutada nende vastastikust vaenu enda poliitilistes huvides.

Võitlus maailma jagamise eest.

70-ndate aastate lõpust alates hakkavad kapitalistlikud maad äkki tugevdama oma koloniaalpoliitikat. Sellest ajast alates kuni XX saj. alguseni haaravad nad endale hiiglasuuri maa-alasid. Aafrikas oli alles hiljuti, 70-ndate aastate algul, Euroopa riikidel ainult mõni üksik punkt rannikul. Tõsi küll, inglastel oli Aasias juba ammugi India, Venemaal suur osa Kesk-Aasiast, prantslastel lõunaosa Indo-Hiinast. Aga Aasiaski oli veel palju maa-alasid, mis ei olnud eurooplaste käes. XIX saj. lõpul niisuguseid maid peaaegu enam ei olnudki.

Võitlus Aasia jagamise eest.

1878. a. Inglismaa, nagu me juba teame, püüdes Afganistani vallutada, alustas temaga sõda, mis kestis kuni 1880. a. Afganistani vallutada ei õnnestunud afgaanlaste tugeva vastupanu tõttu, aga Afganistani emiir sattus siiski Inglise mõju alla.

Vene-Türgi sõda katkestas hetkeks vene pealetungi Kesk-Aasias, aga pärast sõda algas see uuesti. Vene valitsus saatis vägesid Turkmeenia vallutamiseks. Vene väesalk hakkas liikuma Kaspia mere äärest ja vallutas varsti kogu maa. 1885. a. jõudsid venelased Afganistani piirideni, kus neil tekkis kokkupõrge afganistani vägedega. Konflikti segas end vahele Inglismaa, kes ei tahtnud venelasi Afganistani lasta. Asi pidi peaaegu Inglise-Vene sõjaks minema.

Prantslased haarasid samal ajal, s. t. 80-ndate aastate

algul, Indo-Hiina. Inglased vallutasid 70-ndail aastail Malai poolsaare ja 80-ndail aastail Birma. Nii toimus Aasia jagamine.

Aafrika jagamine.

80-ndate ja 90-ndate aastate jooksul haarasid Inglismaa, Prantsusmaa, Saksamaa ja Itaalia peaaegu kogu Aafrika. Eriti palju maid õnnestus noil aastail endale võtta Inglismaal ja Prantsusmaal. Prantsusmaa, kelle valduses juba ammu (XIX saj. 30-ndaist aastaist) oli Alžeeria, vallutas Tuneesia, suurema osa Lääne-Aafrikast, Sahara, läänepoolse Sudaani, osa Kongo jõgikonnast (Kongo jõe paremat kallast ja tema harujõge Ubangit mööda); ülejäänud Kongo osa vallutas Belgia kuningas. Aafrika idarannikul haarasid prantslased Madagaskari saare.

Mahdi.

Inglismaa sai veel rohkem kui Prantsusmaa. 70-ndate aastate lõpul alistasid inglise ja prantsuse pankurid endi kontrollile Egiptuse. 1882. a. tekkis Egiptuses rahva ülestõus, mis oli suunatud välismaalaste vastu. Seda juhtis egiptuse armee ohvitser Arabi-paša.

Vastuseks sellele ülestõusule okupeerisid inglased oma sõjaväega kogu maa.

Prantsuse kodanlus pretendeeris ka Egiptusele, aga laskis saagi käest. Egiptuse pärast läks Inglismaa vahekord Prantsusmaaga keerukaks.

Vallutanud Egiptuse, liikusid inglise sõjaväed edasi lõuna poole Ida-Sudaani vallutama, aga seal leidsid nad tugevat vastupanu kohalikkude elanikkude poolt. 1885. a. piirasid

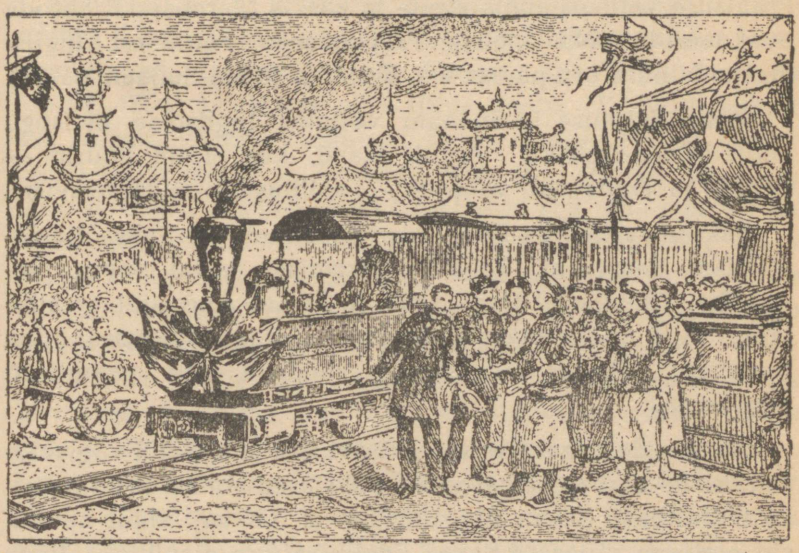

Esimene prantslaste poolt ehitatud raudtee Hiinas.

Sudaani araablased inglise väesalga Chartumi linnas sisse ja hävitasid ta. Ülestõusnute eesotsas oli araablane, keda kutsuti Mahdiks, s. t. messiaks. Alles 11 aasta pärast, 1896. a. julges inglise kodanlus uuesti minna vallutama idapoolset Sudaani. Mööda Niilust ülespoole Sudaani liikus väesalk kindral Kitcheneri juhatusel. Pikkamisi edasi liikudes jõudis väesalk 2 aasta pärast Chartumini ja purustas seal mah-

distid. Liikudes Chartumist edasi mööda Niilust lõunasse, kohtas Kitchener Fašoda küla lähedal prantsuse väesalka kapten Marchand'i juhatuse all. Marchand tuli siia Prantsuse aladelt Lääne-Aafrikas läbi Kesk-Aafrika põlislaante, lootes inglastest ette jõuda ja vallutada Niiluse ülemjooksu. Kitchener pani Marchand'ile ette lahkuda Niiluse jõgikonnast, ja Inglise valitsus ähvardas Prantsusmaad sõjaga. Prantsuse valitsus andis järele ja käskis Marchand'il Fašoda evakueerida. Nii loobus Prantsusmaa võitlusest Inglismaaga Niiluse oru pärast, s. t. Egiptuse ja Ida-Sudaani pärast.

Peale Egiptuse ja Sudaani vallutas Inglismaa peaaegu kogu Lõuna-Aafrika. Ainult maad, kus elasid buurid — Oranje ja Transvaali vabariik —, säilitasid oma iseseisvuse.

Saksamaa haaras 1884. a. nõndanimetatud Saksa Edela-Aafrika, Kameruni, Togo ja järgmisel aastal Saksa Ida-Aafrika. Itaallased tegid 1896. a. katset Abessiiniat vallutada. Aga abessiinlased lõid itaalia väed võitluses Adua linnakese lähedal puruks ja sundisid nad paaniliselt põgenema.

Asumaade kohalikke elanikke riisuti ja koheldi vägivaldselt, kõige barbaarsemal viisil. Sakslased summutasid metsikult ülestõusu Saksa Ida-Aafrikas ja XX saj. algul hävitasid peaaegu viimseni Saksa Edela-Aafrika elanikud. Väga julm oli ka belglaste peremehetsemine Kongos. Vallutanud maa, sai Belgia kautšuki monopolistiks. Et korraldada kautšuki saamist (Kongos olid hiiglasuured metsikult kasvavate kautšukipuude padrikud), oli iga kohalik elanik karmide karistuste ähvardusel sunnitud igal aastal andma teatud hulga kautšukit. Kautšuki müük eraviisil oli kõvasti keelatud. Kui küla ei andnud nõutavat hulka kautšukit, saadeti sinna karistussalk. Mõnikord oli sõjavägi koostatud neegreist, kelle seas oli veel kombeks inimesesöömine. Neil oli lubatud kautšukinormi mittetäitjad ära süüa. Tuhan-

dete viisi karistati võlglasi surmaga; rahvas suri välja. Kongo vallutamise hetkel loeti 20 milj. elanikku, XX saj. alguseks oli jäänud 8—9 milj.

Kaug-Ida küsimus XIX saj. lõpul.

Päris XIX saj. lõpul süttis suurriikide vihane võitlus võimu pärast Hiinas ja selle maa ekspluateerimise võimaluse pärast. Algatajaks oli Jaapan, kes, nagu me juba teame, 1894. a. alustas sõja Hiina vastu. Löönud Hiinat, sai Jaapan endale Formoosa saare, sundis Hiinat kontributsiooni maksma ja Koreast loobuma. Korea kuulutati „iseseisvaks". Jaapanlased kavatsesid aga teda oma võimu alla saada. Vene valitsus, kartes oma valduste julgeoleku pärast Kaug-Idas, ei soovinud sugugi Jaapanit Vene piiride lähedale lasta. Venemaa ja Jaapani vahel algas võitlus esivõimu pärast nii Koreas kui ka Mandžuurias.

1897. a. võttis Saksamaa Hiinalt sadamalinna Kiaotšou Šantungi provintsis, aga Venemaa vallutas varsti pärast seda Port Arthuri. Inglismaa saavutas endale Veihaivei Šantungi poolsaare põhjakaldal. Saksamaa muutis Šantungi oma võimualuseks. Venemaa tegi sama Mandžuuriaga. Prantsusmaa haaras endale Kagu-Hiinas Kwangtšouvani merekääru. Inglismaa aga pidas kõvasti kinni esivõimust Hiina rikkaimas osas Jangtsekiangi jõe orus.

Hiina jagunes siis „mõjusfäärideks". Ta säilitas formaalse iseseisvuse, aga tegelikult oli Hiina valitsuse tegevus väga kokku surutud välismaiste riigivalitsuste poolt, kelle käsutuses oli igasuguseid vahendeid, kuidas teda mõjutada. Maid, kus formaalselt on säilinud iseseisvus, kuid mis tegelikult on sattunud niisugusesse seisundisse nagu Hiina, kutsutakse poolkoloonialiks. Peale Hiina olid pool-asumaade seisundis Türgimaa ja Pärsia (praegune Iraan).

Maailma jagamise lõpetamine.

Inglise-Saksa vastuolud.

XIX saj. lõpul osutus peaaegu kogu maailm jagatuks Inglis-, Prantsus-, Vene-, Saksamaa ja Itaalia vahel. Maailma jagamisest võtsid osa ka mõned väikesed kapitalistlikud riigid (Holland ja Belgia). Saksamaa sai vähem kui

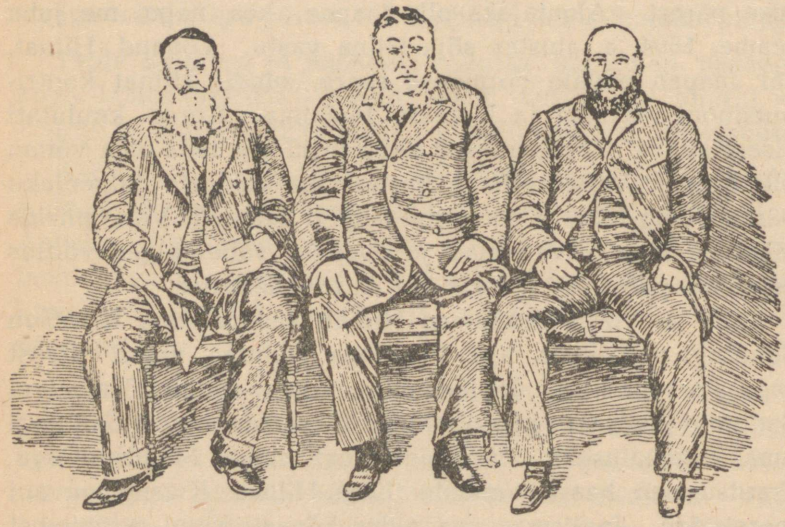

Buuride juhid (vasakult paremale): Joubert, Krüger ja Cronje.

Inglismaa ja Prantsusmaa. See tulenes sellest, et ta nii hilja oli moodustanud ühtse suure riigi. Juba XIX saj. 90-ndail aastail tahtis Saksamaa tasa teha seda, mis oli jäänud tegemata, ja hakkas taotlema maailma uuestijagamist.

XIX saj. lõpuks muutusid Inglismaa ja Saksamaa vahelised vastuolud põhimisteks rahvusvahelisteks imperialistlikkudeks vastuoludeks.

Saksa tööstus, väliskaubandus ja kaubalaevandus arenesid kiiremini kui Inglismaal. Saksa kapitalistid surusid inglise omad välisturgudelt välja, ja nende tooted võistlesid soodsalt inglise kaupadega Briti impeeriumis ja Inglismaal eneselgi. Inglise-Saksa huvid põrkasid kokku kogu maailmas. 1898. a. hakkas Saksamaa suurt sõjalaevastikku ehitama. Ta muutus kõige tõsisemaks Inglismaa vastaseks. Kuskil ei olnud imperialism nii agressiivne kui Saksamaal. Tema just võttis üles küsimuse maailma põhjalikust ümberjagamisest. Saksa imperialism himustas valitsust kogu maailma üle.

XIX saj. viimase kolme aastakümne rahvusvaheline võitlus viis kahe põhilise tulemuse juurde: 1) kahe suure, teineteisele vaenuliku sõjaliidu moodustamisele Euroopa mandril; 2) maailma peaaegu täielikule jagamisele kapitalistlikkude riikide vahel. Saksamaa valmistus algama võitlust maailma uuestijagamise eest, taotelles sel teel valitsust maailma üle.

XVIII peatükk.

RAHVUSVAHELISED SUHTED XX SAJ. ALGUL.

Esimesed imperialistlikud sõjad: Hispaania-Ameerika ja Inglise-Buuri sõda.

XX sajandi alguseks tuli imperialismi arenguga lõpp võrdlemisi rahulikule kapitalismi arenemisele. Kapitalistlik maailm astus imperialistlikkude sõdade perioodi.

1898. a. tekkis, nagu me juba teame, Hispaania-Ameerika sõda, mis lõppes Hispaania lüüasaamisega ja rea tema asumaade minekuga USA kätte. USA muutus päris suureks koloniaalriigiks.

1899. a. algas sõda Inglismaa ja Transvaali vahel. Kuni 1902. a. kestis buuride mehine vastupanu. Lõppude lõpuks võitis Inglismaa nad oma mitu korda üleolevate jõududega.

Need mõlemad — nii Hispaania-Ameerika kui ka Inglise-Buuri sõda — olid imperialistlikud sõjad.

Rahva ülestõus Hiinas.

Välismaise imperialismi sissetungimine ja tema toores peremehetsemine Hiinas tekitas hiina rahvas viha vallutajate vastu. „Üksteise järel," kirjutas Lenin 1900. a., „hakkasid Euroopa valitsused nii hoolega röövima, tahtsin öelda „rentima" Hiina maid, et mitte asjatult ei tekkinud jutte Hiinamaa jagamisest..." (L e n i n, Teosed, IV köide, lk. 61.) 1900. a. algas Hiinas rahva ülestõus, mis oli suunatud välismaise imperialismi vastu. See oli organiseeritud salaseltsi „Ihetsjüani" (Rusikas rahu ja õigluse nimel) poolt. Välismaalased nimetasid ülestõusnuid bokseriteks.

Ülestõusnud hiina patrioodid võtsid endale eesmärgiks anastajad maalt välja ajada, takistada neid ehitamast raudteid, mida kasutati Hiinamaa orjastamise vahenditena. Ülestõusnud vallutasid Pekingi ja alustasid linnaosa piiramist, kus olid välismaised saatkonnad.

Jaapan, Saksamaa, Inglismaa, Prantsusmaa, Itaalia, USA ja Venemaa saatsid oma sõjaväed Hiinasse rahutust maha suruma. Nad vallutasid varsti Pekingi ja alustasid verist kohtumõistmist ülestõusnutele. Erilise julmuse, verejanu ja röövimiste poolest paistsid silma saksa sõjaväed.

Uputanud verre hiina patriootide ürituse vabastada oma maa, panid imperialistlikud riigid Hiinale 325 milj. Ameerika dollari suuruse kontributsiooni peale. Nad laiendasid oma mõjupiirkondi, said uusi kontsessioone, panid veel kõvemini oma käpad Hiina rahandusele.

Inglise-Jaapani liit ja Vene-Jaapani sõda.

Pärast hiina patriootide ülestõusu mahasurumist ei viinud tsaristlik Venemaa oma vägesid Mandžuuriast välja. Jaapani ja inglise imperialistid jälgisid vihaga tsarismi edu Hiinas. 1902. a. sõlmis Jaapan liidu Inglismaaga Venemaa vastu. Jaapan püüdis venelasi Mandžuuriast välja ajada, et ise võiks vallutada selle maa ja peale selle veel Korea. 1904. a. algul tungis Jaapan ilma sõda kuulutamata Venemaa kallale. Nii algas Vene-Jaapani sõda. See oli vallutuslik, imperialistlik sõda. Vene tsarism sai lüüa — nimelt tsarism, aga mitte vene rahvas. Venemaa oli oma jõuga muidugi Jaapanist üle ja oleks võinud tema võita, aga tsaarivalitsus oli sõjaks halvasti ette valmistunud.

Tsarismi ebaõnnestumised sõjas Jaapaniga avasid Venemaal paljude silmad. Venemaa rahvahulgad said aru, et tsaarivalitsus viib riigi hukatusse. Lenin kirjutas Port Arthuri langemise puhul: „Port Arthuri kapituleerumine on tsarismi kapituleerumise proloog." (L e n i n, Teosed, VII köide, lk. 49.) Rahvahulga rahulolematus kasvas kiiresti suuremaks.

Kohkunud lähedasest revolutsioonist, tõttas tsaarivalitsus sõda lõpetama. Nagu juba ülal mainitud, kirjutati 1905. a. augustis Portsmouthis USA-s alla rahulepingule, mille järgi Venemaa loovutas Jaapanile lõunapoolse Sahhalini ja tunnustas tema esivõimu Lõuna-Mandžuurias ja Koreas.

Inglise-Saksa võistlus ja Entente'i moodustamine.

Aga tähtsaimad imperialistlikud vastuolud olid Inglismaal ja Saksamaal. Tundes saksa imperialismi pealesurumist, otsustas tema võistleja — Suur-Britannia — kõrvaldada ammused tülid Prantsusmaa ja Venemaaga.

Need mõlemad riigid kartsid ka Saksamaad: Prantsusmaa kartis enda julgeoleku ja oma suurte asumaade pärast, Venemaad puudutas Saksamaa Lähis-Idasse tungimine, mis tugevnes Bagdadi raudtee ehitamise tagajärjel. Venemaa kartis üldse Saksamaa edasist tugevnemist.

Inglismaa valitsus algas sellega, et alustas läbirääkimisi Prantsusmaaga. 1904. a. aprillis, nagu teada, järgnes Inglise-Prantsuse Entente'i loomine. Selle kokkuleppega olid korraldatud Inglise-Prantsuse koloniaalsed tülid. Inglise-Prantsuse „südamliku Entente'i" olemus seisnes järgmises: Prantsusmaa tunnustas Inglismaa valitsevat seisundit Egiptuses, mida ta seni oli püüdnud kahjustada, seeeest aga Inglismaa kohustus mitte takistama Prantsusmaad Marokot endale alistamast. Mõlemad riigid olid nõus Gibraltari väina poolset Maroko kaldariba Hispaaniale andma. Edasi jagasid selle kokkuleppe järgi mõlemad riigid Siiami (Tai) Inglise ja Prantsuse huvitsoonideks. Reguleeriti ka veel mõned vähemtähtsad lahkhelid. Inglismaa ja Prantsusmaa tõotasid teineteisele diplomaatilist tuge selle kokkuleppe teostamisel, eriti Maroko alistamisel Prantsusmaale.

Inglise-Prantsuse 1904. a. kokkuleppel oli suur rahvusvaheline tähtsus. Ta tähendas endise Inglise-Prantsuse võistlemise lõppemist. Inglismaa ja Prantsusmaa võisid nüüdsest alates töötada koos oma huvide kaitsemisel ja ühiselt välja astuda ühise vaenlase — Saksamaa — vastu.

Esimene Maroko kriis (1905—1906).

1905. a. kevadel, valinud välja hetke, mil Venemaa oli ajutiselt nõrgenenud sõjast Jaapaniga, esines Saksa valitsus teatega, et tema ei tunnusta Inglise-Prantsuse kokkulepet Maroko suhtes. Ta nõudis rahvusvahelise konverentsi

kokkukutsumist Inglise-Prantsuse kokkuleppe revideerimiseks, selleks, et Prantsusmaal mitte lasta Marokot vallutada ja näidata talle Inglismaale lähenemise asjatust. Prantsusmaa lükkas Saksamaa ettepaneku tagasi. Siis hakkas Saksamaa ähvardama sõjaga. Inglismaa toetas Prantsusmaad, aga Venemaa sõjalist abi viimane ei võinud loota, sest Vene tsarism oli sõjas Jaapaniga nõrgaks jäänud. Seda arvestades hakkas Prantsusmaa lõpuks järele andma — välisasjade minister Delcassé, igasuguste Saksamaale järeleandmiste äge vastane, läks erru. Varsti pärast seda andis valitsuse juht Rouvier nõusoleku rahvusvahelise konverentsi kokkukutsumiseks Maroko küsimuse otsustamiseks.

Algecirase konverents.

Maroko asjast huvitatute konverents kogunes 1906. a. algul Hispaania linna Algecirasesse, mitte kaugel Gibraltarist. Konverents tunnistas Maroko „sõltumatuks" riigiks, ja niiviisi oleks Saksamaa nagu võitnud, keelates Prantsusmaal selle maa vallutamise. Kuid see võit oli näilik. Algecirase konverents, tunnustanud Maroko sõltumatuks, jättis Prantsusmaa hooleks Marokos korda pidada. Prantsusmaa ülesandeks tehti politsei organiseerimine suuremas osas Marokos. Korratuste mahasurumise ettekäändel võis Prantsusmaa tõeliselt maa enda kätte haarata. Maroko allaneelamine Prantsusmaa poolt oli edasi lükatud, kuid mitte välditud.

Aga kõige ebameeldivam oli Saksamaale see, et Entente'i lõhestada püüdes ta oli seda just kõvendanud. Ühises võitluses Saksamaa vastu lähenesid Inglismaa ja Prantsusmaa teineteisele veel enam. Kolmikliit aga vastupidi nõrgenes — Itaalia oli juba 1900. a. saanud Prantsusmaalt tõotuse, et see ei sega Kürenaika ja Tripolitaania vallutamist,

ja toetas selle teene eest Prantsusmaa nõudmisi konverentsil.

Algecirase konverentsi tagajärjel teravnesid vastuolud Saksamaa vahel ühelt poolt ja Inglismaa ning Prantsusmaa vahel teiselt poolt veel enam. See kiirendas veelgi varem kavatsetud Vene-Inglise kokkulepet.

Inglise-Vene kokkulepe.

Venemaa kaotusel sõjas Jaapaniga ja kodanlik-demokraatlikul revolutsioonil 1905.—1907. a. oli suur mõju rahvusvahelise poliitika arenemisele. Need mõlemad sündmused nõrgendasid tsaari-Venemaa rahvusvahelist tähtsust ja viisid tema veel suuremasse rahalisse sõltuvusse Prantsusmaast, aga hiljem ka Inglismaast. Revolutsiooni mahasurumiseks, sõjaväe ümberkorraldamiseks, uue laevastiku ehitamiseks ja sõjamoona-tagavarade täiendamiseks oli vaja palju raha. Seda andsid Pariisi ja Londoni pankurid.

Inglise valitsus otsustas, et on saabunud aeg lahendada kõik asumaade kohta käivad tülid tsaarivalitsusega ja määrata kindlaks koostöö Venemaaga võitlemiseks Saksamaa vastu. Saksamaa mõju pidev tugevnemine Türgimaal nõrgendas tsaarivalitsuse positsiooni Lähis-Idas. Venemaa peavastaseks Lähis-Idas ei olnud nüüd Inglismaa, nagu varem, vaid Saksamaa. Tsaarivalitsus tunnistas, et ta ei ole suuteline ajama aktiivset poliitikat ühel ajal Kaug- ja Lähis-Idas. Tsarism pidi millestki loobuma, hankima endale uusi liitlasi, järele andma ühes kohas selleks, et palju saavutada teises. Võimalikkude liitlaste seas olid Inglismaa ja Saksamaa. Saksamaale lähenemine tähendas liidu purustamist Prantsusmaaga ja täielikku sõltuvust Saksamaast ja Austria-Ungarist. Vene valitsus otsustas vastu võtta Inglismaa ettepaneku ja ühineda temaga.

1907. a. kirjutati Inglise-Vene lepingule alla. Selle mõte seisnes selles, et Inglis- ja Venemaa lahendavad oma vastastikused tülid Pärsias, Afganistanis ja Tiibetis. Pärsia jagati Vene (põhjas) ja Inglise (lõunas) mõjupiirkonniks, mida teineteisest eraldas „neutraalvöönd". Venemaa loobus igasugustest nõudmistest Afganistani kohta ja tunnustas tema üle Inglismaa protektoraati. Lõpuks kohustusid mõlemad lepinglased Tiibeti terviklust mitte rikkuma ega segama end tema sisemistesse asjadesse.

1907. a. Inglise-Vene leping teostas välispoliitikas pöörde, mille Inglismaa oli alustanud XX saj. algul. Kui Vene tsarism ohustas Inglismaa huve Kaug-Idas, astus Inglismaa tsarismi vastu liitu Jaapaniga. Aga selleks ajaks oli kasvanud Inglismaale Venemaast agressiivsem võistleja — Saksamaa. Temaga oli arveid õiendada nii Prantsusmaal kui ka Venemaal. Ja näe, kolm ammust ajast vaenus olevat suurriiki — Inglismaa, Venemaa ja Prantsusmaa — veendusid, et kõiki neid ähvardab surmaoht noore kiiresti-areneva kiskja poolt. Inglis-, Vene- ja Prantsusmaa lõpetasid kiiresti vanad tülid. Nad ühinesid ühise vaenlase — Saksamaa — vastu. Niiviisi moodustus Kolmikleping ehk Entente. Sellest saadik ei seisnud Saksamaa, Austria-Ungari ja Itaalia liidu vastas enam Prantsuse-Vene liit, vaid Kolmikleping Inglismaast, Venemaast ja Prantsusmaast. Kahe imperialistliku bloki kujundamine oli viidud lõpule.

Entente'i moodustamisel oli otsustav mõju rahvusvaheliste suhete edasisse arenemisse. Saksamaa majandusliku ja poliitilise mõju ülikiire kasvamine pärast 1871. aastat põhjenes mitmeti Inglismaa ja Venemaa vaenul ühelt poolt ning Inglismaa ja Prantsusmaa vaenul teiselt poolt ja nende riikide vaheliste vastuolude ärakasutamisel. Entente'i moodustamine tegi lõpu neile asjaoludele, mis lasksid Saksamaad tugevdada oma vägevust kõigi teiste riikide arvel.

Kolmiklepingu loomisele vastas Saksamaa sõjalaevasti-

40
RUMEENIA
BUKAREST
SOFIA
Doonau
BULGAARIA
Varna
Maritsa
MUST MERI
Sevastoopol
Kuban
Vladikavkaz
KONSTANTINOOPOL
Sinop
Ineboli
Eregli
Skutari
Batum
Ardagan
Trapezund
Kars
Lemnos
EGEUSE MERI
KREEKAMAA
Angora
Kizil Irmak
Erzerum
Smürna
Kaiseri
Harput
Vani järv
Konia
Makri
Adalia
Dodekanees
KREETA
RHODOS
Mersina
Aleksandretta
Tigris
Mosul
KÜPROS (Ingl.)
Haleb Aleppo
Eufrat
VAHEMERI
Tripoli
Beirut
SÜÜRIA
Damaskus
Hit
Akka
Haifa
Jordan
Jaffa
Jeruusalem
Gaza
Aleksandria
PALESTIINA
30
Port Said
Suessi kanal
Kairo
Suess
SIINAI pools.
EGIPTUS
Niilus
PUNANE MERI
ARAABIA
NEDŽD
30
40

Lähis-Ida

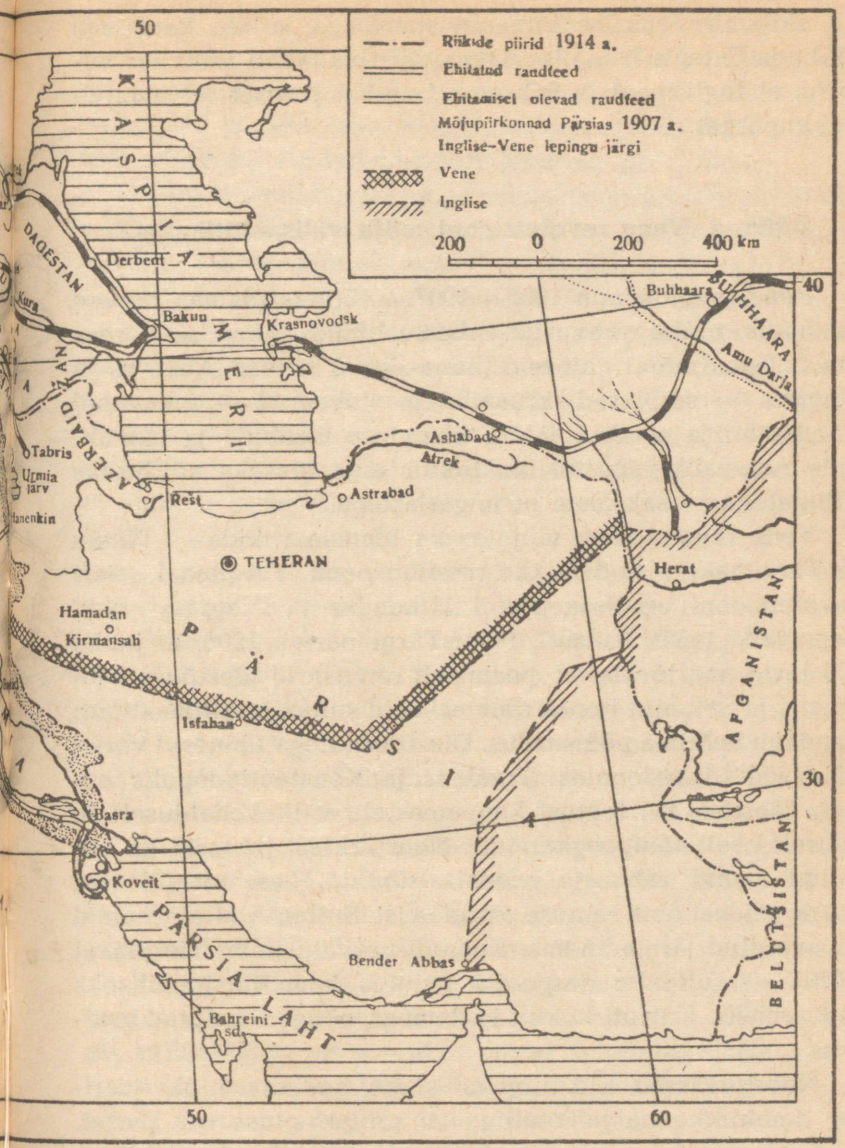
Riikide piirid 1914 a.
Ehitatud raudteed
Ehitamisel olevad raudteed
Mõjupiirkonnad Pärsias 1907 a.
Inglise-Vene lepingu järgi
Vene
Inglise
200 0 200 400 km
50
40
30
60
KASPIA MERI
DAGESTAN
Derbent
Kura
Bakun
Krasnovodsk
AZERBAIDŽAAN
Tabris
Urmia järv
Rest
Astrabad
Ashabad
Atrek
Buhhaara
BUHHAARA
Amu Daria
TEHERAN
Hamadan
Kirmansah
Isfahan
PÄRSIA LAHT
Basra
Koveit
Bender Abbas
Herat
AFGANISTAN
BELUTSISTAN

1914. a.

ku ehitamise edasise intensiivistamisega ja rea katsetega lõhkuda Entente'i. Inglise-Saksa võistlus merel teravnes niivõrd, et Inglismaal ja Saksamaal oodati peatset relvastatud kokkupõrget.

1905. a. Vene revolutsiooni mõju välispoliitikasse.

Vene revolutsioon 1905.—1907. a. äratas Idamaa rahvad ja andis tõuke rahvuslik-vabastuslikule liikumisele reas mais. Tema mõjul ühinesid lõuna-slaavi rahvad Austrias ja Ungaris — serblased, kroaadid ja sloveenid — omavahel tihedamini ja seadsid jalule ühenduse tšehhide ja slovakkide rahvuslik-vabastusliku liikumisega ühiseks võitluseks rõhujatega — sakslaste ja ungarlastega.

Vene revolutsioon mõjutas ka Idamaa riikide — Pärsia ja Türgimaa — kodanlikke revolutsioone. Türgimaal seisis revolutsiooni eesotsas partei „Ühendus ja Progress" ehk, nagu teda teisiti kutsuti, Noor-Türgi partei. 1908. a. juulis alustasid noortürklased, peamiselt ohvitserid ülestõusu Monastiri ja Saloniki linnas ning esitasid sultanile ultimaatumi: pandagu kehtima põhiseadus. Ülestõusnutega ühinesid varsti sõjaväed Makedoonias, Traakias ja Konstantinoopolis endas. Ülestõus sai toetust kaupmeestelt, väikekodanluselt ja suurelt osalt talupoegkonnalt. Noortürklasi toetasid ka rõhutud slaavi rahvaste organisatsioonid, kes ootasid uue korra võidust oma saatuse paranemist. Sultan Abd-ul-Chamīd oli sunnitud järele andma. Kodanlik revolutsioon Türgimaal võitis — sultanite despootia muutus konstitutsiooniliseks monarhiaks. Kutsuti kokku parlament, nõndanimetatud medžilis.

Noortürklased olid türgi mõisnike, kodanluse, ohvitseride, ametnikkonna ja intelligentsi progressiivse osa partei. Nad ei taotelnud sugugi sügavaid sotsiaalseid uuendusi.

Tulnud võimule, petsid noortürklased rõhutud rahvaste lootusi — nad hakkasid teostama rahvuslikku poliitikat, mis oli suunatud mittetürklaste — slaavlaste, kreeklaste, armeenlaste ja araablaste vastu. Nende rahvuspoliitika erines tõeliselt vähe Abd-ul-Chamīdi endisest poliitikast.

Abd-ul-Chamīd ei leppinud põhiseadusega. Ta üritas kõrvaldada noortürklasi. See ebaõnnestus tal ja ta kukutati. Ta mõisteti kindlusevangistusse.

1905. a. lõpul algas revolutsioon Pärsias. Kaupmeeskond ja vaimulik seisus nõudsid šahhilt konstitutsiooni kehtimapanemist. Protesti märgiks šahhirežiimi vastu sulgesid nad poed, turud, mošeed. Neid toetas linna lihtrahvas: käsitöölised, väikepoodnikud, aga ka kehviktalupojad. Valitsuse katsed revolutsioonilist liikumist väevõimuga summutada ei andnud tulemusi. See liikumine kasvas ikka suuremaks. 1906. a. augustis sundis ülestõusu-ähvardus šahh Ali-Muhhamedi kutsuma kokku esimese Pärsia parlamendi — medžilise, kus mõisnike, vaimulike, kaupmeeskonna ja osalt käsitööliste esindajad koos istusid. Võeti vastu põhiseadus, mis piiras šahhi võimu. Seadusiandev võim läks medžilise kätte. Pikkamisi liitusid liikumisega ka talupojad. Nad keeldusid mõisnikele maa eest renti maksmast. Revolutsioon hakkas süvenema. Šahh hakkas omalt poolt ka jõude kogu ma revolutsiooni mahasurumiseks Pärsias. Ta koondas sügisel 1907 kontrrevolutsioonilised sõjaväed Teherani ja käskis revolutsioonilised organisatsioonid purustada ning neilt relvad ära võtta ja medžilise laiali ajada ja koju saata, et isevalitsuslik kord jälle jalule seada. Sel korral vasturevolutsioonilise pöörde katse ei õnnestunud. Ent šahh jätkas kontrrevolutsiooniliste elementide koondamist. 1908. a. juunis vallutasid kontrrevolutsionäärid Teherani, ajasid medžilise laiali, kaotasid põhiseaduse ja õiendasid arveid revolutsiooni eestvedajate üle. Maa siiski ei jäänud rahule Teherani sündmustega. Revolutsiooni kantsiks muutus Tabris.

Revolutsiooni relvastatud jõudude, nn. fidaide etteotsa tõusis Sattar-khaan. Varsti algasid ülestõusud šahhi vastu paljudes provintsides — Hamadanis, Astrabadis, Širazes, Harasanis, Isfahanis jm. 1909. a. suvel võtsid pärsia revolutsionäärid ette sõjakäigu Teheranile, vallutasid linna, kukutasid šahh Muhhamed-Ali ja panid troonile tema alaealise poja Ahmedi. Kutsuti kokku teine medžilis. Aga selle koostis osutus revolutsioonile ebasoodsaks. Sinna olid valitud mõisnike ja suurkodanike esindajad, kes püüdsid teha lõppu revolutsiooni edasisele arenemisele. 1910. a. aprillis tekkis lahkhelisid olukorra uute isandate ja revolutsioonile truude fidaide relvastatud salkade vahel. Võitluses said viimased lüüa ja valitsuse sõjaväed võtsid neil relvad käest. Revolutsioon kaotas oma relvastatud jõu ja hakkas kahanema. Valitsus sulges revolutsioonilised ajalehed, hakkas revolutsionääre jälitama. Revolutsiooni niisuguse lõpu tagajärjel võis Iraani kodanlik ümberkujundamine hädavaevalt alata.

1911.—1912. a. teostus revolutsioon Hiinas. Revolutsiooni põhjused juurdusid Hiina feodaalses korras, talupoegade maata-olekus ja õiglusetuses, väikekaupmeeste ja käsitööliste rõhutud seisukorras, mõisnike ja ametnikkude maksunõudmistes ja väljapressimistes, maa orjastamises välismaiste kapitalistide poolt.

1911. a. sügisel toimus revolutsiooniline plahvatus terves reas Hiina provintsides. Revolutsioonist võtsid osa linnakodanlus, talupoegade massid ja intelligents. Revolutsiooni juhiks oli Sun Jatsen. Sõjaväed läksid revolutsiooni poole üle.

Aga varsti ehmus suurkodanlus vägevast hoost, mille revolutsioon endale võttis. Suurkodanlus reetis rahva, leppides kokku feodaal-aadliga. Ta lootis sel teel pidurdada revolutsioonilise liikumise süvenemist. Kokkuleppe tagajärjel hiina kodanluse ja Jüan Šikhai, keisri sõjavägede juhataja vahel kaotati monarhistlik valitsemisviis. 1912. a. kuu-

lutati Hiina vabariigiks, kuid hulk feodaalseid korraldusi jäi püsima. Vabariigi presidendiks hakkas selsamal aastal tagurlane Jüan Šikhai.

Bosnia ja Hertsegoviina annektsioon.

Noortürklaste revolutsiooni võitu pidas Saksamaa otseseks ähvarduseks oma mõjule Türgimaal. Austria-Ungari kartis, et uus Türgi valitsus hakkab tagasi nõudma Bosniat ja Hertsegoviinat, mis 1878. a. saadik tema valitsuse all olid. 1908. a. sügisel annekteeris Austria-Ungari Bosnia ja Hertsegoviina, mis tekitas ägedat pahameelt mitte ainult Türgimaal, vaid ka Serbias. Viimane lootis, et Bosnia ja Hertsegoviina, kus elasid serblased ja kroaadid, kunagi tulevikus temaga liituvad. Austria-Ungari anastuslikud teod puudutasid paljude maade huve. Nii suhtus Venemaa väga kiivalt Austria tugevnemisse Balkani poolsaarel. Venemaa toetas Serbiat tema protesti puhul Austria-Ungari omavolilise tegevuse vastu.

Bosnia ja Hertsegoviina annekteerimine oli suunatud lõuna-slaavi rahvaste eluliste huvide vastu, kes taotlesid üheks suureks, sõltumatuks riigiks ühinemist. Annektsioon andis surmava hoobi serblaste, kroaatide ja sloveenide rahvuslikele taotlustele. Ta avas Austria-Ungari ja Saksamaa uue slaavivastase poliitika etapi — need riigid olid võtnud oma eesmärgiks vallutada või alistada endale Balkani poolsaare slaavi rahvad ja luua otsene ning ohutu side Türgi impeeriumiga, mida Saksamaa pidas oma asumaaks. Bosnia ja Hertsegoviina annekteerimine puudutas nii siis Entente'i riikide huve, mis ei saanud sellega vaikides leppida.

Bosnia kriis ähvardas puhkeda sõjaks kahe imperialistliku bloki vahel. Sõjaks ei läinud asi ainult seepärast, et Venemaa ei olnud selleks valmis. 1909. a. märtsis esitas

Saksamaa Venemaale kategoorilise nõudmise tunnustada Bosnia ja Hertsegoviina annektsiooni. Sakslased vihjasid sõja võimalusele. Venemaa oli sunnitud järele andma. Pärast teda tunnustasid teisedki riigid vaikides annektsiooni. Saksa blokk sai diplomaatilise ja poliitilise võidu Entente'i üle. Saksamaa sai hüvituse Algecirase eest. Noortürklased, kes alguses püüdsid hoiduda Saksamaa suhtes sõltumatuina, muutusid varsti päriselt saksa imperialismi agentideks oma kodumaa orjastamise alal.

Teine Maroko kriis.

1911. a. kevadel algas Maroko suguharude ülestõus sultani ja prantslaste vastu. Prantsusmaa oli juba varem hakanud Marokot okupeerima. Nüüd saatis ta sõjavägesid tema pealinna Fesi hõivamiseks.

Saksamaa otsustas ära kasutada Prantsusmaa poolt alustatud Maroko vallutamise baaside omandamiseks Atlandi rannikul Marokos. Agadiri merekääru ilmus ootamatult saksa kahuripaat „Panther".

Saksamaa ähvardas Prantsusmaad ja nõudis temalt kas osa Marokot ühes Agadiriga või väga suuri kompensatsioone — hüvitusi teiste Prantsuse valduste arvel Aafrikas. Kuid Inglismaa teatas, et Maroko küsimus puudutab ka tema huve ja et tema ei või kõrvale jääda. Inglismaa toetas Prantsusmaad, sest ta ei tahtnud jätta Saksamaale merebaasi Atlantikas. Inglise valitsus teatas, et kui Prantsusmaale tungitakse kallale, annab tema Prantsusmaale täielikku sõjalist toetust. Saksamaa imperialistid ehmusid, neil tuli järele anda ja oma pretensioonid mõõdukamaks muuta.

1911. a. sügisel sõlmiti Prantsuse-Saksa kokkulepe järgmisel alusel: Saksamaa andis oma nõusoleku Prantsuse protektoraadi sisseseadmiseks Marokos, kuna Prantsusmaa loo-

vutas Saksamaale osa Prantsuse Kongot, mis külgnes Saksa Kameruniga.

Saksa imperialistid pidasid seda tehingut endale ebakasulikuks. Teise Maroko kriisi lahendamine ei parandanud, vaid, vastupidi, ajas suhted Inglismaa, Saksamaa ja Prantsusmaa vahel veel teravamaks.

Lord Haldane'i missioon Berliinis.

Pärast Agadiri vahejuhtumit üritas Inglismaa kokku leppida Saksamaaga merevõistluse pehmendamise asjas, milleks lord Haldane saadeti 1912. a. veebruaris Berliini läbi rääkima.

Taotelles oma laevastiku üleoleku kõvendamist Saksa laevastiku üle, pani Inglismaa Saksamaale ette teha kokkulepe uute laevade ehitamise tempo aeglustamiseks. Saksa valitsus nõudis, et Inglismaa kohustuks laevastiku ehitamise tempo aeglustamise eest pidama heatahtlikku erapooletust Saksamaa sõja puhul ükskõik missuguse riigiga. Tegelikult tähendas see, et Inglismaa peab loobuma koostööst Prantsusmaaga. Inglismaa keeldus andmast niisugust lubadust. Läbirääkimised katkestati, võistlus merede pärast Inglismaa ja Saksamaa vahel tugevnes veel enam.

Itaalia-Türgi sõda 1911—1912.

Prantsuse-Saksa läbirääkimiste ajal Maroko pärast tõttas Itaalia momenti kasutama, kui teistel riikidel ei olnud aega teda tähele panna — nad olid ametis Maroko kriisiga. 1911. a. sügisel juba enne Agadiri vahejuhtumi lõpuleviimist algas Itaalia sõda Türgimaaga.

Sõda venis pikale, aga kui 1912. a. ilmus Türgimaa ette sõjaoht Balkani riikidega, tõttas ta Itaaliaga rahu tegema, loovutades sellele Tripolitaania ja Kürenaika. Lenin nimetas Itaalia-Türgi sõda „tüüpiliseks koloniaalsõjaks".

Balkani liit. Balkani sõjad (1912—1913).

Itaalia-Türgi sõda ja rahvuslik-vabastusliku liikumise tugevnemine nõrgendasid ja vapustasid Türgimaad. Balkani riigid — Bulgaaria, Serbia, Montenegro ja Kreekamaa — valmistusid liitma Türgi alasid, kus elasid nende hõimlased. 1912. a. moodustus koalitsioon Balkani riikidest Bulgaariast, Serbiast, Montenegrost ja Kreekamaast. Selle organiseerimisest võttis aktiivselt osa Vene diplomaatia, kes kavatses kasutada seda koalitsiooni Saksamaa, Austria-Ungari ja Türgimaa vastu lähenevas maailmasõjas. 1912. a. oktoobri esimestel päevadel alustas Montenegro sõjalist tegevust Türgimaa vastu. Tema järel astusid sõtta ka Balkani bloki ülejäänud liikmed. Algas esimene Balkani sõda.

Balkani koalitsiooni väed purustasid mõne nädalaga türgi sõjaväed. Novembris lähenesid bulgaaria sõjaväed Tšataldžiini kindlustustele, mis kaitsesid ligipääsu Konstantinoopoli. Balkani liitlased okupeerisid Euroopa Türgimaa territooriumi suurema osa.

Suurriikide suhtumine esimesse Balkani sõtta.

Venemaa, Prantsusmaa ja Inglismaa, olgugi küll eri põhjustel, olid Balkani liidu poolt. Austria-Ungari slaavi rahvad avaldasid tormiliselt oma rõõmu balkani rahvaste võidu puhul Türgimaa üle. Teravalt vaenuliku seisukoha Balkani liidu suhtes võttis Austria-Ungari valitsus. Ta nõudis serbia sõjavägede eemaldamist, kes olid okupeerinud Türgimaale kuuluva Albaania ranniku Aadria mere ääres. Austria-Ungari ei tahtnud sugugi serblasi Aadria mere äärde lasta ja nõudis seepärast Albaania riigi asutamist. Ka Itaalia ei tahtnud omada liigset võistlejat Aadria mere kaldail. Venemaa tundis Serbiale kaasa. Austria-Serbia vahekorra teravamaks

muutumine sundis Austriat ja Venemaad mobiliseerima. Mõlemad riigid koondasid sõjaväed piirile.

Saabus kriitiline hetk. Saksamaa toetas Austria-Ungarit. Venemaa ei olnud ikka veel lõpetanud oma sõjalist ettevalmistust ega olnud veel suuteline kaitsema Serbiat. Viimasel tuli järele anda.

Detsembris algasid Londonis rahuläbirääkimised Türgimaa ja Balkani blokki kuuluvate maade vahel. Läbirääkimistest võtsid aktiivselt osa suurriikide esindajad. Peale rahu Türgimaaga seisis ees Austria-Serbia konflikti lahendamine ja rida teisi küsimusi seoses Balkani sõjaga. Rahuläbirääkimised edenesid visalt. Türklased ei tahtnud loovutada bulgaarlastele Adrianoopolit, kuid bulgaarlased ei tahtnud teha rahu ilma seda linna saamata. Samal ajal hakkasid valmima suured lahkhelid Balkani liitlaste eneste leeris: Bulgaaria vahel ühelt poolt ja Serbia ning Kreeka vahel teiselt poolt.

Alles 1913. a. mais kirjutati Londonis rahulepingule alla. Vastavalt sellele lepingule loovutas Türgimaa Balkani lepinglastele oma valdused Balkani poolsaarel lääne pool Enos-Miidia joont. Albaania muutus omaette riigiks, mis tegelikult sattus sõltuvusse Austria-Ungarist ja Itaaliast.

Lenin andis väga suure tähtsuse esimesele Balkani sõjale — see vabastas Makedoonia talupojad-slaavlased türklaste rahvusliku ja feodaalse surve alt ja viis „enam või vähem vaba talupoegade-maaomanike klassi" loomisele. (Lenin, Teosed, XVI köide, lk. 186.) Selles seisnes sõja suur progressiivne tähtsus Balkani rahvastele.

Balkani riikide võitude tähtsus ulatus üle Balkani poolsaare piiride. Nende võitlus ei olnud isoleeritud nähtus; see kujutas endast osa üldisest liikumisest absolutismi ja keskaegsete igandite vastu idas, mida kiirendas Vene revolutsioon 1905. a. Selles oli Balkani sõja rahvusvaheline tähtsus. „Balkani sõda," kriipsutas alla Lenin, „oli üks lüli maailma

Balkani riikide piirid 1914. a.

sündmuste ahelast, mis näitavad keskaegse korra katastroofi Aasias ja Ida-Euroopas." (Lenin, Teosed, XVI köide, lk. 356.)

Teine Balkani sõda.

Pärast ebaõnnestunud katset saada Albaania endale suunasid Serbia ja Kreekamaa oma tähelepanu Balkani poolsaare idaossa. Nad nõudsid Bulgaarialt oma osa laiendamist, mis oli saadud Londoni rahu järgi Türgimaalt Makedoonia ja Traakia jagamisel. Bulgaaria tõrkus vastu. Siis tegid Serbia ja Kreekamaa salalepingu Bulgaaria vastu.

Vastuseks sellele ründas bulgaaria sõjavägi 29. juunil serbia ja kreeka vägesid. Algas teine Balkani sõda. Bulgaaria vastu astusid kõik tema endised liitlased — Serbia, Kreekamaa ja Montenegro, aga ka Rumeenia.

Türgimaa kasutas juhust, alustas ka sõda Bulgaaria vastu ning võttis Adrianoopoli endale tagasi. Bulgaariale, keda mõne päevaga täielikult löödi, dikteerisid võitjad karmid rahutingimused, mis 1913. a. augustis Bukarestis alla kirjutati. Bukaresti rahu järgi läksid Makedoonia ja suurem osa Traakiast Serbiale ning Kreekale. Rumeenia haaras endale Lõuna-Dobrudža.

Balkani sõdade tagajärjed.

Teise Balkani sõja tagajärgedega ei jäänud täiesti vastandlikel põhjustel rahule Austria-Ungari, Saksamaa ja Venemaa. Esimesed kaks seepärast, et Serbia tugevnes ja muutus Austria lõuna-slaavlastele veel suuremaks külgetõmbekeskuseks, kui ta oli olnud enne Balkani sõdu. Valitsevad klassid Austria-Ungaris pidasid Serbia tugevnemist ohtlikuks Austria-Ungari monarhia olemasolule. Venemaa ei ol-

nud rahul sellega, et oli lagunenud Balkani liit, millele tema tahtis toetuda oma poliitikas Balkanil Türgimaa ja Austria-Ungari vastu. Bulgaaria, keda juhtis sakslane — kuningas Ferdinand —, langes täielikult Saksamaa ja Austria-Ungari mõju alla ning muutus saksa poliitika kantsiks, mis oli vaenulik slaavi rahvaile.

Teine Balkani sõda süvendas vastuolusid mõlema imperialistlikkude riikide rühmituse vahel.

Tsaari-Venemaa võitles Saksa mõju vastu Türgimaal ja Balkanil. Venemaad toetasid Prantsus- ja Inglismaa, Saksamaad aga Austria ja osalt Itaalia. Balkani sõjad osutusid Esimese Maailmasõja proloogiks.

XIX peatükk.

IMPERIALISM KAPITALISMI KÕRGEIMA JA VIIMSE STAADIUMINA.

Tehniline progress XIX saj. viimasel kolmandikul.

XIX sajandi viimase kolme aastakümne jooksul läks kapitalismi areng kiirendatud tempos. Kapitalistid kasutasid XIX saj. suuri leiutusi ja teaduslikke avastusi kogu tööstuse uuendamiseks.

Möödunud sajandi 40-ndail aastail algas raudteede ehitamine. 1870—1900-ndail aastail saavutas see suurima hoo. Maailma raudteede võrk oli 1870. a. 397 600 miili, 1900. a. aga juba 1 457 700 miili. Aurulaevandus kasvas ka selle ajaga eriti suureks. Suessi kanali ehitamine lühendas tunduvalt vahemaad Euroopa ja India ning Kaug-Ida vahel. Raudtee ja meretransport lähendasid mandreid üksteisele, sidusid kõikide maade majanduse tihedamalt üheks tervikuks ja muutsid paljud kauged maad kapitalistlikule ekspluateerimisele kättesaadavaks.

Raudteede ja laevade ehitamine, aga ka relvastuse kiire kasv, mis järgnes Prantsuse-Preisi sõjale, kutsusid esile metallurgia kiire tõusu. Maailma malmitoodang oli 1870. a. 14 milj. t, 1906. a. juba 41 milj. t, aga 1913. a. 78 milj. t. Terasetoodang oli 1880. a. — 9, 1900. a. — 30, 1913. a. 74 milj. t. Seda soodustas rida tehnilisi leiutusi ja teaduslikke avastusi. Bessemer (1856), Siemens ja Martin (1861—1864) lihtsustasid ja muutsid odavamaks terase tootmise, mis hakkas asendama malmi ja rauda suure hulga toodete valmistamisel. 1879. a. avastas inglane Thomas fosforiseguste rauamaakide odavama töötlemisviisi, mida varem nende tulutuse pärast vähe ekspluateeriti. See võimaldas Lotringi ja Luxemburgi fosforilise rauamaagi rikaste lademete ärakasutamist. Siin asutati uued suured tööstusrajoonid. 1859. a. saadi maailmas kivisütt 826 milj. t, aga 1911. a. — 1165,5 milj. t.

80-ndate aastate esimesel poolel konstrueeriti Šveitsis ja Inglismaal auruturbiin, mis kulutab kütet vähem kui aurumasin. 90-ndail aastail täiendati plahvatusmootorit, mida tema täiendaja insener Dieseli nime järgi nimetatakse diiselmootoriks. See mootor töötab vedela kütteaine abil ja tarvitab veel kokkuhoidlikumalt kütet kui auruturbiin. Diiselmootor võimaldas auto ja lennuki valmistamise, mida XX saj. algusest peale kasutama hakati.

Massiline diiselmootori rakendamine kutsus esile suure naftavajaduse ning suurendas tugevasti selle toodangut. Nii oli näiteks maailma naftatoodang 1870. a. 5 800 000 barelli (barell võrdub 159 l), aga 1905. a. tõusis see kuni 215 292 000 barellini. Auto ja lennuk vajasid bensiini, ja see kutsus välja nafta destilleerimise tööstuse arenemise.

Masinaehituse põhitööpingid — revolverpink, lihvimispink, freespink — konstrueeriti USA-s 1854. ja 1867. a. vahel. 1867. a. leiutati mehaanilise puurimise viis surutud õhu abil. 1873. a. leiutati seal ka sisseraide-masin, mida 15 aasta pärast täiendati ja rakendati ka söekaevandustes. Mehaaniline puurimine ja sisseraide-masin tõid pöörde mäeuurimistöösse ja mäetööstusesse.

1866. a. avastati mehaanilise energia elektrivoolu energiaks muutmise printsiip. 4 aasta pärast leiutati dünamomasin, mis võimaldas elektrivoolu tarvitada. Varsti konstrueeriti elektrimootor, mida hakati massiliselt rakendama transpordi ja tööstuse teistele aladele. 1882. a. leiutati elektrienergia juhtmeid mööda suurtesse kaugustesse edasiandmise viis. See võimaldas sütt selle saamiskohal muuta elektrienergiaks ja anda seda transpordile, vabrikuile ja tehaseile kaugete maade taha. See leiutus võimaldas ka odava veejõu kasutamist. Hakkas tekkima hüdro-elektrijaamu. 1876. a. ehitas vene leiutaja Jablotškov esimese

elektrilambi, mida tuntakse „Jablotškovi küünla" nime all. 1875. a. täiendas ameeriklane Bell telefoni, aga 20 aasta pärast leiutas vene teadusmees Popov raadiotelegraafi. Dünamomasina leiutamine ja muud elektri rakendamisega seotud avastused ja leiutused panid alusmüüri uuele tööstusharule — elektrotehnikale.

Möödunud sajandi viimasel 30 aastal kasvas keemiatööstus suureks. Koksiahjude jäätmete ärakasutamine andis uusi keemilisi aineid: ammoniaaki, kunstvärve, bensooli jne.

Väga suuri edusamme tegi sõjatehnika. 1867. a. leiutati dünamiidi valmistamise viis, mis üheaegselt leidis kasutamist nii sõjaasjanduses kui ka tööstuses. Juba XIX saj. 40—60-ndail aastail hakkab levima vintrelv — tagantlaetavad laskeriistad ja kahurid (mitte enam eestlaetavad, nagu see oli varem). 80—90-ndail aastail võetakse kõigis sõjavägedes tarvitusele magasiniga püss. 90-ndate aastate lõpul ilmus kiirkahur.

90-ndail aastail tehti kudumisasjanduses suuri täiendusi. Nortropi teljed võimaldasid automaatselt tühja süstiku asendamist uue lõngasüstikuga. Sellega anti käsitsi-kudumisele viimne hoop.

Möödunud sajandi viimasel 30 aastal tehti suuri edusamme põllumajanduses ja põllumajanduse mehhaniseerimises. Auruatru ja traktoreid, varustatud diiselmootoriga, auru-rehepeksumasinaid ja kombaine hakati laialt rakendama USA põllumajapidamistes ja Euroopa mõisades.

Kapitalismi muutumine imperialismiks.

Monopolide tekkimine.

XIX saj. viimase 30 aasta kestel muutub vana kapitalism, mille aluseks oli vaba võistlus, monopolistlikuks kapitalismiks — imperialismiks.

Suurte teaduslikkude avastuste ja tehniliste leiutuste ärakasutamine tööstuses, transpordi alal ja põllumajanduses suurendas kapitalistliku ühiskonna tootmisjõude ning tööviljakust; kaubad läksid odavamaks. Aga ega kõik kapitalistid saanud ühteviisi rakendada oma toodangus uut

tehnikat, uusi masinaid, sest oma kalliduse tõttu olid need kättesaadavad ainult suurkapitalistidele. Täielikumat tehnikat rakendades võisid suurkapitalistid müüa oma kaupu odavamalt kui nende väikesed võistlejad. Seda kasutades lõid suurkapitalistid vähehaaval oma võistlejad reast välja, laostasid nad ja neelasid nende ettevõtted.

Niiviisi toimus tootmise kiire kontsentreerimine (koondamine) ikka väiksema hulga suurkapitalistide kätte. Kapitalistide hulk vähenes pidevalt, sel ajal kui nende kapitalide suurus kogu aja ikka kasvas.

Sedamööda kuidas tootmise ühele või teisele alale jäi ainult väike arv õige suuri ettevõtjaid, said need võimaluse üksteisega kokku leppida, et ühiselt tõsta oma kauba hindu ja sel teel suurendada kasusaamist. Et seda saavutada, ühinesid ühe tööstusharu kapitalistid omavahel, kõrvaldasid võistlejad ja seadsid sisse monopoli. Kapitalistlikkude ettevõtete koondisi nimetati trustideks, sündikaatideks ja kartellideks. Trustideks nimetatakse niisuguseid tööstuslike käitiste koondisi, milledes üksikud käitised üksteisega terviklikult üheks ühiseks ettevõtteks liituvad. Sündikaat, samuti ka kartell on seda laadi koondis, milles temasse kuuluvad käitised omavahel kokkuleppe teevad ühiseks väljaastumiseks turul. Eesrindlikes tööstuslikes mais oli XX saj. alguseks käputäis kapitaliste haaranud oma kätte monopoolse valitsuse tootva ja töötleva tööstuse tervete harude üle, asetades kaupade tarbijad endast täielikku sõltuvusse.

Nii näiteks koondas Saksamaa Reini-Vestfaali söesündikaat 1893. a. oma kätte 87% kogu söetoodangust Ruhrimaal ja 50% kogu Saksamaa söetoodangust.

USA terasetrust sai 1901. a. 44% maaki ja tootis 66% kogu maa terasest. See trust tootis 1902. a. 9 milj. t terast. 1907. a. töötas trusti käitises 210 000 töölist ja teenistujat.

Kõigis maades moodustusid suurkapitalistlikud monopolid, kus kapitalistidele kindlustati suuri tulusid.

Kapitalism jõudis arengu kõrgeimasse staadiumi ja muutus monopolistlikuks kapitalismiks. Oli saabunud imperialismi ajajärk.

XIX ja XX saj. vahetusel on kapitalismi üleminek imperialismi üldiselt juba lõppenud.

Finantskapital.

Imperialismi ajajärgul omandasid pangad eriliselt suure tähtsuse majanduse ja poliitika alal. Võttes raha hoiule ja makstes selle eest hoiustajaile protsente, on pangad kõigi vabade rahade kogujad antud maal. Suurte pankade käsutuses olid ülisuured rahasummad, mida vajati tööstuse laiendamiseks, uute vabrikute ja tehaste ehitamiseks. Sellega on seletatav pankade tähtsuse kasvamine kõigis mais.

Samasugune kontsentratsiooni-protsess nagu tööstuses toimus ka panganduses. Suurpangad laostasid või neelasid alla väiksemad. Ainult nemad finantseerisid truste ja sündikaate ning käsutasid suuri ressursse. Nii näiteks tõusis Inglismaal esile 5, Saksamaal 9, Prantsusmaal 3, USA-s 9 suurimat panka (neist üheksast olid eriti vägevad Rockefelleri ja Morgani pangad).

Pangad valitsesid nende maade tööstuse ja kogu rahvamajanduse üle.

Suured pangad ei krediteerinud lihtsalt tööstuslikke käitisi. Nad ostsid nende aktsiaid ja hakkasid nende kaasosanikeks-kaasomanikeks.

Sageli muutusid pangad tööstuslikkude firmade tõelisteks peremeesteks. Pankade juhatusliikmed said trustide ja tööstuslikkude ettevõtete direktoreiks ja ümberpöördult. Nii näiteks olid 6 suurema Saksa panga direktorid ja juhatusliikmed XX saj. esimestel aastatel direktoreiks, juhatusliikmeiks ja valvenõukogu liikmeiks 751 tööstuslikus ühingus. 51 transpordi- ja tööstuslikul käitisel olid 1910. a. alates omakorda oma esindajad nende 6 panga valvenõukogudes.

Niisugune „osavõtusüsteem" mitmesuguseist tööstuskäitistest, seletab Lenin, laseb pankadel mõnikord võrdlemisi väikeste kapitalide abil valitseda majanduse tohutute alade üle ja „on monopolistide võimu hiiglaslikuks suurendamiseks". (L e n i n, Teosed, XIX köide, lk. 109.)

Pangakapital kasvas kokku ja liitus tööstusliku kapitaliga ning sageli alistas endale kapitalistlikud tööstusmonopolid. Kui pangakapital on tööstuskapitaliga tihedalt kokku kasvanud, nimetatakse seda finantskapitaliks. Lenin andis finantskapitali olemusele järgmise definitsiooni:

„Tootmise kontsentratsioon, sellest väljakasvavad monopolid, pankade liitmine või kokkukasvamine tööstustega, vaat see on finantskapitali tekkimise ajalugu ja selle mõiste sisu." (Sealsamas, lk. 107.) Imperialismi ajajärku iseloomustabki see, et temas valitseb finantskapital.

Kapitali väljavedu.

Imperialismi teiseks iseloomulikuks iseärasuseks on kasvav kapitali väljavedu välismaale, võrdlemisi mahajäänud kohtadesse. Vana ennemonopoliaegne kapitalism vedas välismaale peaasjalikult tööstuskaupu. Imperialistlikul ajajärgul veavad kapitalistid välismaale kaupade kõrval ikka enam kasvaval hulgal ka kapitale. Kapitalistid püüavad „ülearuseid" kapitale välja viia kapitalistlikus suhtes vähearenenud maadesse, kus kapitalid annavad suuremat kasumit. Seal ehitavad nad vabrikuid, tehaseid, raudteid, kasutades odavat toorainet ja veel odavamat tööjõudu.

Kapitale veetakse nii asumaadesse kui ka mahajäänumaisse sõltumatuisse riikidesse. Sel teel haarasid inglise, prantsuse ja saksa kapitalistid oma kätte kivisöe-, metallurgia-, nafta- ja kullatööstuse ning mitmed teised tööstusharud tsaariaegsel Venemaal. Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon vabastas meie kodumaa välismaise ekspluatatsiooni käest. Prantsusmaa, Inglismaa, Saksamaa, USA, Belgia ja teiste maade kapitalistid alistasid juba XIX saj. endile Hiina, Türgi, Pärsia ja palju teisi riike, muutes nad poolasumaiks.

Kapitali mandumine.

Imperialistlikul ajajärgul muutub progressiivne kapitalism reaktsiooniliseks ja parasiitlikuks. Ikka suurem osa kodanlust muutus rantjeedeks (kapitali protsentidest elavaiks isikuiks). Nii said näiteks inglise kapitalistid 1899. a. kogu väliskaubandusest ainult 18 milj. naelsterlingit tulu, aga välismais mahutatud kapitalidest sageli 90—100 milj. naelsterlingit.

Kui kapitalistid monopolid kätte saavad, kaob neil huvi tehniliste täiendamiste vastu. Milleks teha kulutusi uute masinate ostmiseks, uuteks täiendamisteks, kui võistlejaid ei ole ja turg on niikuinii kindlustatud? Kapitalism hakkab imperialismi ajajärgul sageli tehnika arenemist pidurdama.

Maailma jagamine kapitalistlikkude riikide vahel.

Meie tutvusime juba mõnede iseloomulikkude joontega: monopolidega, finantskapitaliga, kapitali väljaveo suurenemisega. Teiseks imperialismi iseärasuseks on maailma lõplik jagamine kapitalistlikkude riikide vahel.

„Iga kiiresti areneva kapitalistliku tööstusega maa," kirjutas Lenin artiklis „Hiina sõda", „jõuab kiiresti asumaade otsimiste juurde, s. t. niisuguste maade juurde, kus tööstus on nõrgalt arenenud, milledele on omane enam või vähem patriarhaalne olustik, kuhu võib turustada tööstuse tooteid ja teenida nende pealt head raha." (L e n i n, Teosed, IV köide, lk. 61.)

Müügiturgude otsingul haarasid kapitalistlikkude maade valitsused möödunud sajandi lõpuks suurema osa Aafrikast, Aasiast ja Okeaaniast.

Selle tulemuseks oli, et XX saj. alguseks jõudis maailma jagamine põhimiselt lõpule. Suuremad riigid, nagu Inglis-

maa, Prantsusmaa, Venemaa ja Saksamaa, vallutasid kõik „vabad" maad.

Kapitalistlikkude monopolide loomine teeb võitluse asumaade pärast veel teravamaks.

„Uue kapitalismi põhierinevus," ütleb Lenin, „on suurettevõtjate monopolistlikkude ühingute valitsemine. Niisugused monopolid on kõige kindlamad, kui k õ i k toormaterjalide allikad on haaratud ühtedesse kätesse... Asumaade valdamine üksi annab monopolide edule täieliku garantii kõigi juhuslikkuste vastu võitluses võistlejatega..." (L e n i n, Teosed, XIX köide, lk. 137.) Ka kapitali väljavedu ergutab asumaade vallutamisele: on julgem mahutada kapitali niisugustes maades, kus sul on poliitilist võimu, s. t. asumaades.

Maailma jagamine kapitalistide liitude vahel.

Kogu maa jagamise kõrval kapitalistlikkude riikide vahel algab imperialismi ajajärgul selle jagamine suurimate trustide, sündikaatide ja pankade vahel. Suured tööstuslikud monopolid ei rahuldu oma maa tööstuse teatud ala kogu toodangu enese kätte haaramisega (näiteks söesaagi, malmi-, terase- jne. toodangu) ja kogu siseturu enestele alistamisega. Nad püüavad haarata endale ka välisturge, kus nad vihases võitluses paratamatult põrkavad kokku samasuguste välismaiste kapitalistide monopolistlikkude organisatsioonidega.

Elektritööstuse vägevamad maailma-trustid — Ameerika ja Saksamaa omad — jagasid 1907. a. omavahel välismaised müügiturud. Saksa trust kohustus oma kaupu USA-s ja Kanadas mitte turustama, ja Ameerika trust — Saksamaal, Šveitsis, Hollandis, Taanis, Austria-Ungaris, Venemaal, Türgimaal ja Balkani poolsaarel.

Kaks vägevat Saksa laevandustrusti (Hamburg-Ameerika ja Põhja-Saksa Lloyd) ja Inglise-Ameerika trust „Merekaubanduse Rahvusvahe-

line Kompanii" jagasid eneste vahel 1905. a. rahvusvahelise meretranspordi. Saksa aurulaevatrustid loobusid kaupade ja sõitjate veost Inglismaalt Ameerikasse ja tagasi, jättes selle Inglise-Ameerika trustile. Aga see omakorda loovutas sakslastele üleveo Saksamaalt ja teistelt Euroopa mandrimaadelt Ameerikasse. Saksamaa, Inglismaa, Prantsusmaa, Belgia, USA ja Austria rööpmete trustid asutasid rahvusvahelise rööpmete kartelli ja jagasid enda vahel maailma rööpmete müügiturud. 1910. a. oli juba umbes 100 rahvusvahelist kartelli (terase-, tsingi-, petrooleumi- jne. kartellid), kes jagasid omavahel kogu maailma.

Imperialismi viis põhitunnust.

Nüüd võib anda täieliku definitsiooni sellele, mis imperialism iseenesest on. Lenini definitsiooni järgi iseloomustub imperialism viie põhitunnusega. Lenini antud definitsioon on: 1) toodangu ja kapitali kontsentratsioon, mis on jõudnud nii kõrgele arenemisastmele, et ta rajas monopolid, mis majanduslikus elus mängivad otsustavat osa, 2) pangakapitali liitmine tööstuskapitaliga ja selle „finantskapitali" baasil finantsoligarhia loomine, 3) kapitali väljavedu saab erinevalt kaupade väljaveost erilise tähtsuse, 4) asutatakse maailma jagavate kapitalistide rahvusvahelised monopolistlikud liidud ja 5) maade territoriaalne jagamine on viidud lõpule suurkapitalistlikkude riikide võimude poolt. (L e n i n, Teosed, XIX köide, lk. 142—143.)

Majandusliku ja poliitilise arenemise ühtlusetuse suurenemine.

Kapitalismi juures üksikud maad ei arene ühtlaselt. Nii näiteks oli Inglismaa XIX saj. esimesel poolel esimeseks tööstusmaaks maailmas. Teisel kohal seisis Prantsusmaa. XIX saj. lõpuks olid Saksamaa ja USA Inglismaast ette jõudnud ja surunud tema kolmandale kohale. Prantsusmaa aga

oli neljandal kohal. Imperialismi ajajärgul suurenes arenemise ebaühtlus veelgi. Tehnika kiire progress aitas noortel kapitalistlikel maadel vanadest ette jõuda. Sellel pinnal suurenesid lahkhelid imperialistlikkude riikide vahel, kasvas suureks sõjaliste kokkupõrgete oht, sõjad maailma jagamise pärast muutusid vältimatuks. Maad, kus kapitalism oli kasvanud kiiremini, üritasid laiendada oma asumaid, vallutada teiste riikide valdusi.

Lenin tegi kindlaks otsese seose üksikute maade majandusliku arenemise ebaühtluse tugevnemise vahel imperialismi ajajärgul ja imperialistlikkude sõdade vahel. Ta kirjutas:

„1892. a. tootis Saksamaa 4,9 milj. tonni malmi Inglismaa 6,8 vastu, aga 1912. a. juba 17,6 milj. t — 9,0 vastu, see tähendab hiiglaslikku ülekaalu Inglismaa üle! Tuleb küsida, missugune teine abinõu peale sõja võis olla kapitalismi pinnal ebavastavuse kõrvaldamiseks tootmisjõudude arengu ja kapitali kogumise vahel ühelt poolt, asumaade ja „mõjusfääride" jagamise vahel finantskapitalile teiselt poolt." (Lenin, Teosed, XIX köide, lk. 150—154.)

Imperialism kapitalismi viimse etapina.

Imperialism taotleb kõikjal valitsemist ja igasuguste vabadusetunnuste mahasurumist. Ta toob endaga kaasa poliitilise ja majandusliku reaktsiooni. Suureneb kapitali pealetung töölisklassi elatustasemele. Kaotatakse või piiratakse proletariaadi ja kodanluse vahelises võitluses kättevõidetud poliitilisi vabadusi. Piiratakse parlamentide õigusi, suurenevad väljaminekud relvastamiseks. Imperialism teritab vastuolusid töö ja kapitali vahel sel määral, et, nagu ütleb Stalin, „viib töölisklassi revolutsioonile".

Imperialism suurendab ka vastuolusid „mitmesuguste

rahandusrühmade ja imperialistlikkude valitsusvõimude vahel nende võitluses toorainete allikate pärast, võõraste territooriumide pärast". (Stalin, Leninismi küsimusi, 11. tr., lk. 3.) Imperialistlikud sõjad toovad kaasa kapitalistide vastastikuse nõrgendamise ja lähendavad proletaarse revolutsiooni hetke, teevad selle vältimatuks ning vajalikuks.

Imperialism teeb teravaks vastuolud rõhuvate maade (imperialistlikkude riigivõimude) ja asumaade vahel. Koloniaalse rõhumise kasvamine kutsub välja rõhutud rahvaste vastupanu imperialistidele, arendab rahvuslik-vabastuslikku liikumist asumaades ja sõltuvates maades. „See asjaolu," kirjutab seltsimees Stalin, „on tähtis proletariaadile selle poolest, et ta õõnestab kapitalismi positsiooni alused juurteni, muutes asumaad ja sõltuvad maad imperialismi reservidest proletaarse revolutsiooni reservideks." (Stalin, Leninismi küsimusi, 11. tr., lk. 4)

Nii siis jõudsid imperialismi ajajärgul kõik kapitalismi vastuolud oma äärmiste piirideni. „Imperialism," ütleb Lenin, „on proletariaadi sotsialistliku revolutsiooni eelõhtu."

Kapitalismi eelimperialistlikul ajajärgul arvasid marksistid, et sotsialismi võit saabub kõigis maades ühel ajal. Kapitalismi imperialistliku staadiumi uurimise põhjal järeldas Lenin, et see marksismi rajajate vana vormel ei vasta uuele olukorrale. Oportunistid, püüdes pidurdada marksistliku teooria arengut, haarasid uutes tingimusteski vanast vormelist kinni. Proletariaadi kõige kurjemad vaenlased, trotskistid, püüdsid tõendada, et sotsialismi ülesehitamine ühes üksikus maas ei ole võimalik, ja ennustasid sotsialistliku revolutsiooni nurjumist NSV Liidus. Lenin ja Stalin paljastasid selle kontrrevolutsioonilise teooria. Kapitalismi majandusliku ja poliitilise arenemise ebaühtluse seaduse põhjal nad tõendasid, et „imperialistlikust rindest läbimurd on täiesti võimalik kuski ühes või mitmes kohas, et sotsia-

lismi võit on võimalik esialgu mitmel maal või isegi ühel maal eraldi, et sotsialismi üheaegne võit kõigis maades on võimatu seepärast, et kapitalismi arenemine neis maades on ebaühtlane, et sotsialism jõuab võidule esialgu ühel või mitmel maal, kuna ülejäänud maad mõne aja kestel jäävad kodanlikeks maadeks". (ÜK(b)P ajaloo lühikursus, lk. 159.)

XX peatükk.

ESIMENE MAAILMASÕDA.

Esimese Maailmasõja algus.

1914. a. 28. juunil surmati Bosnia pealinnas Sarajevos Austria-Ungari troonipärija ertshertsog Franz Ferdinand. Franz Ferdinandi tapjad — serblased Princip ja Gabrinovitš — olid serbia rahvusliku ohvitseride organisatsiooni liikmed. See organisatsioon taotles Habsburgide monarhia nõrgendamist ja lõuna-slaavlaste vabastamist Austria-Ungari rõhumise alt.

Sõjapartei Austrias nõudis, et Sarajevo mõrv kasutataks ära ammukavatsetud arvete-õiendamiseks Serbiaga. Valitsus ja elatanud keiser Franz Joseph teadsid, et kallaletung Serbiale kutsub esile Euroopa sõja. Nad ei usaldanud astuda nii tõsist sammu ilma oma liitlaselt — Saksamaalt — nõusolekut saamata. Franz Joseph teatas Saksa keisrile, et ta on otsustanud Serbiat karistada, ja küsis temalt, kas Saksamaa toetab selles Austria-Ungarit. Wilhelm II ja tema valitsuse otsusest olenes, kas antud hetkel tekib sõda. Nende vastus ei lasknud end kaua oodata. Wilhelm II ja keiserlik kantsler Bethmann-Hollweg teatasid, et nad toetavad

Austria-Ungarit täielikult. Nõusoleku sõjaks Serbia vastu andsid nad kerge südamega. Saksa imperialism kui kõige agressiivsem oli kõigist paremini sõjaks ette valmistatud — sakslased arvestasid, et keskriikidele on kasulikum sõdida 1914. a. kui mõne aasta pärast, kui Vene- ja Prantsusmaa on lõpetanud sõjaväe ja laevastiku ümberrelvastamise. Saksamaa teadis, et Venemaal ei ole kerge ohverdada Serbiat. Aga sakslased teadsid ka, et Venemaa ei ole valmis sõjaks. Nad oletasid, et seetõttu Venemaa võib-olla ei toeta Serbiat. Aga kuigi Venemaa ja tema järel Prantsusmaa vastuseks Serbiale kallaletungimise eest sõtta astuvad, siis, oletasid sakslased, on see Saksamaale kõige sobivamaks hetkeks korraga lõpetada oma mõlema vastasega mandril, kuni nad alles on võitluseks ette valmistamata. Peale selle lootis Saksa valitsus, et Inglismaa ei võta sõjast osa, sest ta oli seotud oma sisemiste raskustega — Iiris valmis kodusõda. Seda kõike arvesse võttes pidasid saksa imperialistid antud hetke soodsaks, et alustada võitlust maailma uuestijagamise eest. Otsustanud hakata sõdima, nõudis Saksamaa, et Austria-Ungari tegutseks kiiresti ja energiliselt. Otsustati saata Serbiale ultimaatum. Ultimaatumisse oli sakslaste nõusolekul meelega võetud niisuguseid alandavaid nõudmisi, mida Serbia muidugi pidi tagasi lükkama. Ultimaatum anti Serbia valitsusele üle 23. juulil kell 6 õhtul. Ainult üks tund enne seda sõitis Kroonlinnast välja Prantsuse president Poincaré, kes oli sõitnud keiser Nikolai II juurde. Tsaari-valitsus ja Poincaré ei teadnud küll Austria-Ungari ja Saksamaa kavatsusi, aga aimasid neid siiski ja leppisid kokku tegutseda ühiselt Austria-Ungari konfliktis. Poincaré tõotas tsaarile, et Prantsusmaa täidab oma liitlase-kohustused, kui Venemaa kistakse sõtta.

Venemaa nõuandel väljendas Serbia vastuses Austria ultimaatumile suurt järeleandmist. Määratud tunnil tõi Serbia peaminister Austria saadikule vastuse. Serbia võt-

tis kõik Austria ultimaatumi nõudmised vastu peale ühe: ta ei nõustunud laskma oma territooriumile Austria ametnikke korraldama uurimist Franz Ferdinandi tapmise asjas. Serbia pani ette anda see küsimus Haagi rahvusvahelise tribunali otsustada ja tõotas selle otsusele alistuda. Tutvunud Serbia otsusega, teatas Austria saadik, et ta ei pea seda rahuldavaks, katkestab diplomaatilised vahekorrad Serbia ja Austria vahel ja lahkub Belgradist. Järgnevatel päevadel tegid Inglismaa, Venemaa ja Prantsusmaa mitu vahendamis-ettepanekut Austria-Serbia tüli rahulikul teel korraldamiseks. Kuid see ei õnnestunud, sest Saksamaa, püüdes süüdata maailmasõja tuld, mitte ainult ei keeldunud neid toetamast, vaid kiirustas Austriat Serbiale sõda kuulutama. 28. juulil astus Austria selle sammu — Serbiale kuulutati sõda. Saksamaa lootis, et Inglismaa jääb erapooletuks Saksa ja Austria-Ungari sõjas Vene- ja Prantsusmaa vastu. Vastupidi aga taotlesid Venemaa ja Prantsusmaa Inglismaalt abi Saksamaa vastu. Inglise valitsus ei andnud kindlat vastust Saksamaale ega ta vastastele. Alles 29. juulil teatas Inglise valitsus sakslastele, et juhul, kui sõtta tõmmatakse Prantsusmaa ja Belgia, Inglismaa ei jää passiivseks pealtvaatajaks.

1. augustil kuulutas Saksamaa sõja Venemaale, 3. augustil kuulutas ta sõja Prantsusmaale ja samal ööl rikkusid saksa väed Belgia erapooletust ning tungisid Belgiasse. Inglismaa nõudis saksa sõjaväe viivitamatut lahkumist Belgiast, ähvardades sõjaga. Sakslased jätsid selle nõudmise vastuseta ja 4. augustil kuulutas Inglismaa Saksamaale sõja.

Imperialistlikud vastuolud Inglismaa ja Saksamaa, Venemaa ja Saksamaa, Prantsusmaa ja Saksamaa ja Venemaa ning Austria vahel viisid Esimese Maailmasõjani. Seda sõda valmistasid ette kõik imperialistlikud riigid, kes taotlesid maailma uuestijagamist oma kasuks. „Temas olid süüdi kõigi maade imperialistid." (ÜK(b)P ajaloo lühikursus,

lk. 152.) Aga kui 1914. a. sõjas olid süüdi kõigi maade imperialistid, siis ometi alustasid otseteed sõda sakslased. Nad olid jõudnud 1914. a. suveks sõjaks põhjalikult ette valmistuda, sel ajal kui Entente ei olnud ammugi veel lõpetanud oma sõja-ettevalmistusi. „Saksa kodanlus, levitades muinasjutte kaitsesõjast enda poolt, oli tegelikult valinud enda meelest kõige sobivama hetke sõjaks, kasutades oma viimaseid täiendusi sõjatehnikas ja ennetades uusi relvastusi, mida olid juba kavatsenud ja ette otsustanud Venemaa ja Prantsusmaa." (L e n i n, Teosed, XVIII köide, lk. 61—62.)

Euroopa sõja muutumine maailmasõjaks.

Kohe sõja algul moodustus kaks pearinnet: 1) läänerinne, kus saksa väed võitlesid prantslaste, inglaste ja belglastega, 2) idarinne, kus sakslased koos austerlastega võitlesid venelaste vastu; peale selle oli veel kõrvalrinne Balkanil, kus austerlased võitlesid serblaste vastu.

Sõda läks varsti Euroopa piiridest välja. Jaapan otsustas kasutada sõda Hiina orjastamiseks, Saksamaa asumaade anastamiseks Vaikses ookeanis ja enda mõju tugevdamiseks Kaug-Idas. 1914. a. augustis kuulutas Jaapan sõja Saksamaale, et vallutada Kiaotšou ja Saksamaale kuuluvad kontsessioonid Hiinas. Pärast Kiaotšou okupeerimist kinnitas Jaapan kanda Hiina provintsis Šantungis.

Sõtta astus ka Türgimaa, kes endale Egeuse mere saari tagasi tahtis. Ta tegi lepingu Saksamaaga Venemaa vastu ja valmistus palavikuliselt sõjaks. Oktoobri lõpul, kui see ettevalmistus oli lõpule viidud, alustas Türgi sõjategevust Venemaa vastu. Türgimaa väljaastumisega moodustus veel neli rinnet: Kaukaasias, Mesopotaamias (Irakis), Dardanellide juures ja hiljem Palestiinas ning Süürias.

Sõda kandus Aafrikasse, kus inglased ja prantslased võitlesid Saksa asumaade vallutamiseks. Sõjategevus oli käimas ka kõigil meredel ja ookeanidel. Aegamööda laienedes haaras sõda ikka uusi rahvaid kaasa ja muutus maailmasõjaks.

Sõja imperialistlik iseloom.

1914.—1918. a. sõda oli vallutuslik, ebaõiglane sõda. Mille eest võitles siis iga imperialistlik riik? Saksa imperialistid sõdisid maailma uuestijagamise eest ja Saksamaa maailma-ülemvalitsuse jaluleseadmise eest, esimeses järjekorras suurema osa Euroopa ja Lähis-Ida, juurde arvatud ka oma liitlase Türgimaa, vallutamise ja orjastamise eest. Saksamaa tahtis Inglismaalt, Prantsusmaalt ja Belgialt ära võtta nende asumaad ja peale selle luua „Kesk-Euroopat", kus kõik võim ja rikkused kuuluksid ainult sakslastele, kõik teised rahvad oleksid pidanud olema sakslaste alluvuses ja töötama neile. Saksa „Kesk-Euroopale" pidi vägivaldselt liidetama idas Ukraina, Valge-Venemaa, Leedu, Vene-Poola ja Baltimaad, läänes aga Holland, Belgia ja Kirde-Prantsusmaa. Vallutanud need maad, lootis Saksamaa saada niisuguseks vägevaks riigiks, et ka Euroopa teised maad oleksid muutunud tema vasallideks. Saksa imperialistid arvasid, et „Kesk-Euroopa" pidi olema ainult alguseks Saksamaale maailma üle valitsemise võitmisel. Saksamaa imperialism ilmutas end juba tol ajal kõige kiskjalikuma imperialismina.

Austria-Ungari imperialistid provotseerisid maailmasõja enda valitsusvõimu kindlustamiseks Austria-Ungari rõhutud rahvaste üle, esmajärjekorras 30 miljoni slaavlase üle, kes elasid tema piirides: tšehhide, slovakkide, poolakate, ukrainlaste, serblaste, kroaatide ja sloveenide üle. Edasi sõdisid nad vabade slaavi riikide Serbia ja Montenegro

orjastamiseks ja Austria-Ungari ülemvalitsuse kehtimapanemiseks Balkani poolsaarel ja Aadria ning Egeuse mere vesistuis.

Inglismaa sõdis oma maailma-impeeriumi säilitamise eest ja oma peavõistleja — Saksamaa — nõrgendamise, tema laevastiku, tööstusliku, kaubandusliku, rahandusliku võistluse hävitamise ja Saksa asumaade vallutamise eest. Tema kavatses samuti kiskuda Türgimaalt ära Iraki ja teised Araabia maad.

Prantsusmaa sõdis Elsassi ja Lotringi tagasisaamise eest, mis Saksamaa temalt 1871. a. oli ära võtnud, ja saksa imperialismi võimu nõrgendamiseks.

Venemaa püüdis purustada Saksa ja Austria mõju Türgimaal ja Balkanil, saada Galiitsiat ja Bukoviinat, kus elasid urkainlased, ja taotles Musta mere laevastiku vaba pääsemist Vahemerre.

Jaapan astus sõtta Entente'i poolele Saksa valduste endale saamiseks Hiinas ja Vaikses ookeanis. Kasutades seda, et sõda Euroopas köitis kõigi Euroopa riikide jõude, nii Jaapani liitlastel kui ka vastastel, tahtsid jaapanlased oma võimu Hiina üle kehtima panna.

Belgia sõtta-astumine ei olnud vabatahtlik, ta oli sunnitud kaitsema oma sõltumatust saksa vägivallatarvitajate vastu. Kuid väike Belgia oli ka imperialistlik riik. Belgia kapitalistide alluvuses oli suur asumaa — Kongo Aafrikas. Belgia sõdis mitte ainult oma sõltumatuse taastamise, vaid ka oma asumaade säilitamise eest.

Serbia sõda Austria-Ungari vastu oli lõuna-slaavlaste miljoniliste masside mitmeaastase võitluse järg rahvusliku vabastamise eest Saksa-Ungari rõhumise alt. Serbial oli sõda vabastuslik ja õiglane.

Üldiselt peeti sõda 1914.—1918. a. maailma jagamise pärast kahe rühma imperialistide vahel, kusjuures juhtivat osa mängis Inglise-Saksa antagonism.

Saksa sõjaplaan (Schlieffeni plaan).

Saksa sõjaplaani juhtivad ideed oli Saksa kindralstaabi ülem von Schlieffen kavastanud juba 1905. a. Schlieffeni plaan oli arvestatud juhuks, kui Saksamaal tuleb sõdida kahel rindel — Venemaa ja Prantsusmaa vastu. Schlieffeni kavatsus seisnes selles, et purustada Prantsusmaa enne, kui Venemaa jõuab mobiliseerida oma jõud ja need piirile koondada. Prantslased olid põhjalikult kindlustanud Prantsuse-Saksa piiri. Kiireima võidu saavutamiseks Prantsusmaa üle kavatses Schlieffen anda sellele löögi Belgia kaudu, kaares ümber nende kindlustuste rünnates prantsuse sõjaväe vasakut tiiba ja tagalat. Lõpetanud sõja Prantsusmaaga 4—6 nädala jooksul, kavatses Schlieffen paisata kõik jõud ida-rindele Venemaa vastu.

Selle plaani teostamiseks kavatses Schlieffen koondada Prantsusmaa vastu saksa jõudude põhiosa ja Venemaa vastu sõja esimesel ajajärgul tarvitada austria-ungari vägesid. Schlieffeni ideede edu põhieelduseks oli vene vägede mobiliseerimise ja koondamise pikaldus. See pikaldus oli tingitud esimeses järjekorras Venemaa hiiglasuurtest vahemaadest, s. t. et sõjaväed tuli vedada piiridele väga kaugelt, ja Vene raudteevõrgu nõrkusest. Olgugi et Saksamaa pühalikult garanteeris Belgiale erapooletust, häiris sakslasi vähe asjaolu, et Schlieffeni plaan nõudis selle kohustuse reetlikku murdmist.

Schlieffeni 3—4 kuu jooksul võidukalt lõpule viidava sõja plaan arvestas, et Venemaa on pärast Vene-Jaapani sõda õige nõrk. 1909. a. viis kindral Moltke-noorem (1870/71. a. sõjas prantslaste võitja vennapoeg) Schlieffeni plaani mõned muudatused. Nii näiteks oli Ida-Preisimaa kaitseks otsustatud saata Venemaa vastu rohkem jõude, kui Schlieffen kavatses.

Kui 1914. a. algas sõda, koondas Moltke valmisoleva

kava teostamiseks läänerindele üle 70 jalaväediviisi. Venemaa vastu pidid tegevusse astuma 28 austria-ungari ja 14 saksa diviisi. Läände koondatud diviisidest oli umbes ¾ (üle 50 diviisi) koondatud paremasse tiiba, Aacheni-Metzi vahelisele alale, kujundades siin löögirühmituse, mille ülesandeks oli anda pealöök Belgia kaudu. Ta pidi forsseeritud marsis läbima Belgia ja tungima üle kindlustamata Prantsuse-Belgia piiri Põhja-Prantsusmaale. Asunud Põhjamere rannikule, pidi saksa vägi takistama Inglismaad Prantsusmaale abi andmast, ja siis minema loodest kaares ümber Pariisi, sisse piirates prantsuse armee vasaku tiiva, pigistama selle saksa löögirühmituse ja Prantsuse-Saksa piiril olevate saksa jõudude tangide vahele, paiskama ta sealt Prantsusmaa-Saksa piirile ja seal tema hävitama. Lõpuks pidi kogu Prantsusmaa olema Saksamaa käes. Saksa armee vasak tiib, mis oli asetatud Prantsuse-Saksa piirile, sai esialgu ülesandeks visalt hoida piiri, piirdudes aktiivse kaitsemisega.

Sissetung Belgiasse ja Prantsusmaale.

Ületades belglaste vastupanu, liikusid saksa parema tiiva armeed kiiresti Prantsuse-Belgia piiri poole. Prantsuse ülemjuhatus kindral Joffre'i isikus koondas alguses suure osa jõude Lotringi. Haistnud hädaohtu põhjast, alustas ta alles pärast sõjategevuse puhkemist sõjavägede ümberpaigutamist ja üritas peatada suurt saksa armeed Prantsuse-Belgia piiril. Siin said prantslased 21.—25. augustil lahinguis, mis on tuttavad „Piiriäärsete lahingute" nime all, lüüa. Prantslased olid sunnitud kogu rindel taganema Pariisi poole. Kuigi saksa väejuhatus oli sunnitud nõrgendama oma paremat sissetungivat tiiba, eraldades õige suuri jõude Maubeuge'i ja eriti Antverpeni kindluse piiramiseks, jätkasid sakslased siiski edukalt pealetungi. Prantsuse ülem-

Riikide rajad

Kindlused

1A Saksa vägede pealetungi üldine suund läänerindel (aug.-sept. alg. 1914. a.)

Vastaste asend pärast piiriäärset lahingut 25. VIII 1914. a. enne ingl.-prants. vägede taganemist Marne'i poole

Ingl.-prants. ja saksa vägede asend 5. IX 1914 Marne'i lahingus

Ingl.-prants. ja saksa vägede asend Marne'i äärses lahingus 9. IX 1914. a.

Saksa vägede edasinihkumise piir (1914. a. aug.-sept.)

Ingl.-prants. vägede taganemise äärmine piir Joffre'i direktiivi järgi 1. sept. 1914. a.

Saksa vägede tagasitõmbumise piir 12. IX 1914. a.

V-Verdun L-Longvy
M-Maubeuge Mn-Montmédy
S-Soissons Ch-Charleroy

Saksa pealetung läänerindel 1914. a.

juhataja katsus uuesti peatada sakslaste edasitungi, kuid kahepäevane lahing St. Quentin'i ja Guise'i juures lõppes prantslaste uue taganemisega. Prantsuse valitsus siirdus Pariisist Bordeaux'sse.

Sel Prantsusmaale hirmsal tunnil päästeti ta Venemaa poolt. Vene vägede tegevus muutis sõja kogu käigu. Vene armee purustas sakslaste arvestused. Ta ei jäänud ootama, kuni toimub tema kõigi jõudude lõplik koondamine, vaid alustas pealetungi varem, kui sakslased arvasid. Venelased tungisid Ida-Preisimaale, mis sundis Moltket võtma lääne-rinde paremast tiivast 2½ korpust ja saatma need Venemaa vastu. Sellel oli suur mõju edasisse sündmuste arengusse Prantsusmaal. Sakslastel ei jätkunud jõude Pariisi ümber-haaramiseks põhja poolt ja nad olid sunnitud muutma oma liikumise suunda lõuna poole ning väljusid Marne'i jõe äärde. Olukord muutus prantslaste kasuks. Nüüd ähvardas Pariis oma kindlustatud piirkonnaga saksa sõjaväe paremat tiiba. Esialgse 54 diviisi asemel oli saksa paremal tiival Marne'i jõe ääres kõigest 29 diviisi. Nende vastas seisis selle jõe joonel 35 inglise-prantsuse diviisi. Prantsuse ülemjuhatus hindas õieti olukorda ja otsustas kohe minna vasturünnakule. 5. septembril algas Marne'i lahing. Sellest võttis osa mõlemal poolel üle 1,5 milj. võitleja. 9. septembril olid sakslased sunnitud taganema kogu rindel. Marne'i lahingus varises kokku sakslaste plaan liitlaste välkkiireks purustamiseks. Lahingu tulemus sundis asuma pikale positsioonisõjale, mis osutus Saksamaale hukatuslikuks.

Positsioonisõda.

Sakslased peatasid oma taganemise Aisne'i jõel. Varsti stabiliseerus rinne läänes ja positsioonisõda kujunes välja kogu läänerinde ulatuses Šveitsi piirist kuni Oise'i jõeni.

Inimesed kaevusid kaitsekraavidesse, kindlustasid oma muldvarjendeid ja muutsid need pikkamööda ründajaile raskesti tabatavaks. Oise'i jõest põhja pool kuni mereni peeti Põhjamere ranniku pärast kolm kuud ägedaid lahinguid.

Mõlemad sõdivad pooled püüdsid teineteise tiivast mööduda ja arendada manöövrisõda. Sakslased püüdsid vallutada Prantsuse rannikut, et sealt ähvardada Inglismaad. Liitlased katsetasid omakorda sakslasi Flandriast välja ajada ja mitte anda neile võimalust muuta Ostende ja Brügge veealuste paatide baasiks. Kumbki pool ei saavutanud endale võetud eesmärke. Rinne venis pikkamööda põhja poole ja ulatus Nieuport'ini. 1914. a. detsembrist alates jäi kogu läänerindel püsima positsioonisõda. Sakslaste kätte jäi peaaegu kogu Belgia ja 10 rikkaimat Prantsuse departemangu.

Vene vägede pealetung Ida-Preisimaal ja Galiitsias.

Prantslaste võit Marne'il oli võimalik ainult vene vägede samaaegse tegevuse tõttu. Nagu juba eespool mainitud, tungis kaks vene armeed prantslaste seisundi kergendamiseks enne koondamise ja ettevalmistamise lõppu augusti keskpaigas Ida-Preisimaale. Sakslased olid sunnitud otsustavate lahingute ajal läänerindel sealt osa vägesid ära võtma ja saatma Ida-Preisimaale. Saksa armee ülemjuhatajaks oli määratud idarindele kindral Hindenburg ja tema staabiülemaks kindral Ludendorff.

Augusti lõpul purustasid saksa väed Masuuria järvedest lääne pool kindral Samsonovi 2. armee. Vene naabervägi, mida juhatas kindral Rennenkampf, ei andnud Samsonovile mingisugust abi, olgugi et tema vastas peaaegu ei olnudki saksa vägesid. Oma roimarliku teoga aitas Rennenkampf sakslastel hävitada Samsonovi armeed. Lõpetanud Samso-

noviga ja saanud toetust läänerindelt, purustasid sakslased ka Rennenkampfi armee ja tungisid Vene piiridesse. Vene sõjavägi kandis suuri ohvreid. Aga liitlaste võidule Marne'il kaasa aidates ajas ta sakslaste sõjaplaani nurja. Sakslastel ei õnnestunud saavutada välkkiiret võitu Prantsusmaa üle ja oma vastaseid lahus lüüa.

Ida-Preisimaa operatsioonidega ühel ajal said vene väed suure võidu austria-ungari vägede üle. Septembri lõpul vallutasid kindral Brussilovi ja Ruzski väed kogu Ida-Galiitsia ja Bukoviina, piirasid sisse Przemysli ja jõudsid Karpaatide eelmägedeni. Austria-ungari armee oli saadud kahju tagajärjel raskes seisukorras.

Austerlastele olid sunnitud appi tulema sakslased, kes saatsid idarindele uusi üksusi. 1914. a. septembrist novembrini puhkes äge võitlus Galiitsia ja Poola pärast.

Sakslased lähenesid juba Varssavile enesele, aga said venelaste käest lüüa ja olid sunnitud taganema piiri poole. Novembris said sakslased lüüa suures lahingus Lodzi all. Ainult Rennenkampfi roimarlikult pikaldase tegevuse tagajärjel õnnestus saksa vägedel välja pugeda suletavast vene rõngast ja pääseda hukkumisest.

Venelased pidasid endi käes Poolamaa, Ida-Galiitsia ja Bukoviina ning ähvardasid tungida Ungarisse ja Sileesiasse.

Vene võitude tähtsus 1914. a.

Vene armeede — ehk küll ebaõnnestunud — tungimisel Ida-Preisimaale, austria-ungari vägede purustamisel Ida-Galiitsias ja sakslaste lüüasaamisel Poolas oli otsustav mõju võitluste lõpptulemustele läänerindel. Saksamaa oli sunnitud paiskama vägesid läänerindelt idarindele Austriale appi ja suunama sinna ka uuestiformeeritud korpused. Vene vägede pealetung ja oma liitlastele õigel ajal antud abi

päästsid Pariisi ja prantsuse armee purustamisest ning andsid Inglismaale võimaluse luua ja toimetada õige suuri jõude läänerindele. Vene vägede võidud sundisid Austria-Ungarit paiskama oma vägesid Balkanilt idarindele, mida kasutasid serblased ja lõid austerlasi kahes suures lahingus.

Juba 1914. a. lõpust alates köitsid vene väed enda külge peaaegu kõik austria-ungari väed ja suure osa saksa sõjaväest, aga Kaukaasia rindel — türgi põhijõud.

1914. a. sõjalised ja poliitilised lõppkokkuvõtted.

Sõja esimesed viis kuud lõid segi kõigi peastaapide plaanid, mis olid arvestatud lühiaegse sõja jaoks. Saksamaa vallutas Belgia, osa Prantsusmaast ja väikese osa Poolat. Venemaa käes olid Ida-Galiitsia, Bukoviina, osa Ida-Preisimaad ja Türgi Armeeniat. Saksamaad blokeeris Inglise laevastik. Olles kogu maailmast ära lõigatud, katsetas tema omakorda blokeerida Inglismaad allveelaevade abil.

Sõjategevused näitasid, et Saksamaa oli paremini sõjaks ette valmistatud kui tema vastased. Saksa tööstus lülitati kohe sõja teenistusse.

Prantsus- ja Inglismaa tundsid suurt puudust relvastusest. Nad olid viivitanud tööstuse üleviimisega sõjaröömeile ja asusid alles 1915. a. selle ülesande täitmisele.

Venemaa raiskas oma kehvad sõjavarustuse tagavarad juba sõja esimestel kuudel: puudusid vintpüssid, kuulipildujad, kahurid, sõjamoon.

Juba 1914. a. mobiliseeritud soldatid saadeti rindele ilma relvadeta, ootama vintpüsse surmatud võitlejailt. Sellest kõigest hoolimata oli 1914. a. lahingute üldbilanss Entente'i kasuks. Schlieffeni plaan kukkus täiesti läbi, mis määras ette sõja lõpu. Välkkiire võidu asemel alguses ühe ja pärast teise vastase üle oli Saksamaa sunnitud pidama rasket sõda

kahel rindel. See oli pikaajaline võitlus vastase kurnamiseks, mis tähendas lõpparvutusel Saksamaa lüüasaamist, sest tema vastastel oli rohkem inimesi, rohkem toidumoona, rohkem toorainet, võimsam tööstus ja nad valitsesid merel. Kahe rinde olemasolust oligi tingitud Schlieffeni plaani nurjumine. Kui Vene rinne ei oleks juba võitluse esimestest kuudest alates kinni pidanud Saksamaa ja Austria-Ungari suuri jõude, oleks Prantsusmaa nende survele vaevalt vastu pidanud. Peateene Saksa maailma-valitsemise plaanide purustamises 1914. a. kuulub vene armeele — vene soldatile ja ohvitserile. Ja nad oleksid teinud veel enam, kui tsaarivalitsus oleks hoolitsenud selle eest, et neid oleks kohasel viisil relvastatud.

Itaalia siirdumine Entente'i poolele.

Itaalia, Rumeenia, Bulgaaria ja Kreekamaa kodanlikud valitsused pidasid Euroopa sõda kohaseks vahendiks oma vallutuslikkude eesmärkide saavutamiseks. Nad olid juba varem otsustanud astuda sõtta selle imperialistliku rühmituse poolel, kellega koos kergemini ja kindlamini õnnestub rahuldada oma nõudmisi.

Itaalia teatas juba sõja algul, et ta ei tunne end sunnitud olevat välja astuma oma liitlaste Saksamaa ja Austria-Ungari poolel, ja kuulutas enda erapooletuks. Veel enam, ta nõudis Austrialt endale Trentinot, Lõuna-Tirooli ja Istriat tasuks erapooletuse pidamise eest kuni sõja lõpuni. Samal ajal alustas Itaalia läbirääkimisi Entente'i maade valitsustega enda sõtta-astumise kohta nende poolel, kui nad tagavad temale rea Austria-Ungari alade saamise, sealjuures mitte ainult nende alade, kus elavad itaallased, vaid ka niisuguste, kus elavad lõuna-slaavlased (Dalmaatsia). Ta nõudis ka suurt osa Albaaniast Aadria mere idakaldail, Türgi provintse

Antaliat ja Ismiri Väike-Aasias, oma asumaade laiendamist Aafrikas jne. Venemaa astus kindlasti selle vastu, et anda Itaaliale lõuna-slaavlastega asustatud alasid. Tema peale-käimisel kärbiti Itaalia nõudmisi selles osas tublisti. Teised Itaalia nõudmised rahuldati Entente'i valitsuste poolt. 1915. a. aprillis tegi Itaalia Londonis lepingu Inglis-, Prantsus- ja Venemaaga, millele vastavalt ta kohustus ühe kuu pärast alustama sõda Entente'i poolel.

Pärast Itaalia ühinemist Entente'iga maikuus 1915. a. muutus Kolmikleping Neliklepinguks.

Balkani riigid sõjas.

Rumeenia mõisnikud ehk, nagu neid kutsutakse, bojaarid ja kodanlased pidasid samuti endale kasulikumaks siduda oma saatust Entente'iga. Rumeenia oli nagu Itaalia juba möödunud sajandi 80-ndaist aastaist alates Saksamaa ja Austria-Ungari liitlane, kuid temagi ei astunud liitlaste poolel välja ja tunnistas enda alguses erapooletuks. Salaja tõotas ta oma liitlastele sõbralikku erapooletust. Sõja algul tagas Venemaa Rumeeniale tema territooriumi puutumatuse ja tunnustas Rumeenia õigust liita enda külge rumeenlastega asustatud Austria-Ungari maa-alad. Selle eest kohustus Rumeenia säilitama ka Venemaa suhtes „sõbralikku erapooletust". Rumeenia bojaarid kauplesid oma „erapooletusega" kaks aastat. Nad pidasid läbirääkimisi kord Saksamaaga ja Austria-Ungariga, kord Entente'iga, lubasid välja astuda kord ühel, kord teisel poolel ja nõudsid keskriikidelt Vene Bessaraabia ja isegi osa Ukraina väljaandmist, Entente'ilt aga Transilvaaniat, Bukoviinat, serblastega asustatud Banaati maa-ala jne. Kuni peeti läbirääkimisi ja Rumeenia valitsus šantažeeris nii Entente'i kui ka keskriike, teenisid rumeenia bojaarid ja kodanlased raha, müüsid Saksamaale

ja Austria-Ungarile hingehinna eest vilja, mis oli varem puhta raha eest inglastele müüdud, mangusid Inglismaalt ja said ka laenu ning lubasid suure tasu eest samal ajal sakslastel vedada läbi Rumeenia Türgimaale ja Bulgaariasse relvi ja sõjamoona. Nii kestis see kuni 1916. a. suveni, kuni vene väed teist korda purustasid austria-ungari armee. Siis näis rumeenia bojaaridele, et sõda ei ole edasi enam raske ega nõua Rumeenialt raskeid ohvreid. See-eest hakkasid nad kartma, et sõda lõpeb ilma Rumeenia osavõtuta ja et nad ei saa saagi jagamisel midagi. 1916. a. augustis kuulutas Rumeenia Saksamaale ja Austriale sõja.

Bulgaaria leppis Saksamaa ja Austria-Ungariga sõja algul kokku sobival hetkel nende poole mineku kohta. Esialgu Bulgaaria valitsus varjas seda ja kuulutas, et ta peab erapooletust. Samal ajal alustas ta Entente'iga läbirääkimisi, nõudes oma erapooletuse eest territoriaalset tasu Serbia arvel. See oli kaval manööver — see pidi uinutama Entente'i valvsuse, kuni bulgaaria armee jõuab valmis sõja alustamiseks. See manööver oli samal ajal ka keskriikide šantažeerimiseks. Hirmutades neid läbirääkimistega Entente'iga, lootis Bulgaaria valitsus saada Türgimaalt tüki maad Maritsa jõe äärest Adrianoopoli lähedal.

Et Bulgaaria nõudmised puudutasid peaasjalikult Serbia territooriumi, siis nõustusid Saksamaa ja Austria-Ungari kergesti neid rahuldama. Septembris 1915. a. tehtud lepingu järgi lubati Bulgaariale Serbiale kuuluvad Makedoonia ja Morava org. Peale selle pidi ta saama Dobrudža ja Traakia tingimusel, kui Rumeenia ja Kreekamaa hakkavad Entente'i poolel sõdima. Kolmikliit — Saksamaa, Austria-Ungari ja Türgimaa — muutus pärast Bulgaaria ühinemist temaga Nelikliiduks.

Kreeka kodanlus tahtis ka oma erapooletuse kasulikult müüa. Kreekamaa geograafiline asend lubas tal välja astuda ainult Entente'i poolel. Kreekamaa teatas, et ta on nõus

kuulutama Türgimaale sõda territoriaalse tasu eest, esitades nõudmisi Türgi maa-alade kohta. Aga peaminister Venizelose ja kuningas Konstantini vahel tekkis tüli. Venizelose valitsus tahtis sõja algusest saadik alustada sõda Ententei poolel. Konstantin aga püüdis pidada erapooletust. Kuivõrd Kreekamaa ei võinud välja astuda Saksamaa poolel, oli tema erapooletus sellele kasulik ja kuningas Konstantin teenis Saksamaa huve. Konstantin vallandas Venizelose ja Kreekamaa jäi kuni 1917. a. suveni erapooletuks.

Peaoperatsioonide ületoomine idarindele.

1915. a. kevadest alates muutus Vene rinne sõja peatandreks. Jaanuarist kuni märtsini käisid ägedad lahingud kogu idarinde ulatuses. Vene väed lõid uuesti austria-ungari vägesid. Pidades enda käes Ida-Galiitsiat ja mõnesid ülepääse Karpaatidest, ähvardasid nad tungida Ungarisse. Märtsis alistus Austria kindlus Przemysl. Venelased said 120 000 vangi, 900 kahurit ja hiiglahulga teisi sõjalisi võidutähiseid. Tõsi küll, Ida-Preisimaal sai vene vägi veebruaris Masuuria järvede rajoonis teist korda lüüa ja taganes Vene territooriumile.

Läänerindel ei lootnud sakslased tolleaegsete rünnakuvahenditega ja elava jõu otsustava ülekaalu puudusel inglise-prantsuse kaitsest läbi murda. Seetõttu otsustasid nad teha katset Venemaad purustada. Relvade ja sõjavarustuse puuduse pärast oli venelastel raske igal pool luua kindlat kaitset. Saksa ülemjuhatus otsustas pühendada 1915. a. kampaania Venemaa löömiseks. Peahoop taheti anda Visla jõe ülemjooksu ja Karpaatide Beskiidi mäeseljandiku vahel. Sellega oli rinde kitsale alale koondatud suuri jõude (16 jalaväe- ja 2 ratsaväediviisi, 1410 kahurit, neist 600 raskekahurit). 2. mail murdsid sakslased Vene

rindest 35 km ulatuses Gorlice ja Tarnovi vahel läbi. Läbimurde kohal oli sakslastel 2 korda rohkem jalaväge, 6 korda rohkem kahurväge ja 40 korda rohkem raskekahureid kui venelastel. Peaasi oli, et venelastel oli sõjamoonast puudus. Läbimurre Gorlice juures oli suure lahingu alguseks, mille tulemusena järgnes vene sõjavägede taganemine Galiitsiast ja Bukoviinast. Juulis alustasid sakslased suurt rünnakut Poolas ja Leedus, kus vene väed olid sunnitud samadel põhjustel taganema. Alles septembri lõpul õnnestus peatada sakslaste edasiliikumine. 5-kuiste katkestamatute lahingute tulemuseks idarindel oli see, et vene väed taganesid Bukoviinast välja, olid sunnitud lahkuma kogu Galiitsiast, Volõõniast, Poolast, Leedust ja Kuramaalt.

Riigis suurenes rahulolematus tsaarirežiimiga, süüdlasega vene vägede lüüasaamises. Vabameelne kodanlus hakkas nõudma saamatute ja müüdavate ministrite vahetust, kes olid endid ümbritsenud austria-ungari salakuulajatega. Mõned kõrgemad kindralid toetasid salaja neid nõudmisi, sest nad ei näinud muid abinõusid kaitse organiseerimiseks ja vaenulike vägede maalt väljaajamiseks. Germanofiilide partei õukonnas tsaaritar Aleksandra Fjodorovnaga eesotsas saavutas sõjavägede ülemjuhataja suurvürst Nikolai Nikolajevitši vallandamise, sest ta kartis, et see haarab võimu ja kõrvaldab nõrgajõulise ning viletsa tsaari. Nikolai Nikolajevitš saadeti sõjavägede ülemjuhatajaks Kaukaasia rindele. Nikolai II ise asus vägede etteotsa. Tõeliselt juhtis staabiülem kindral Aleksejev — väga andekas kindral.

Vene soldatid võitlesid vahvalt, aga neil tuli võidelda uskumatult rasketes tingimustes: ilma küllaldase hulga sõjavarustuseta, ilma raskekahurväeta, kannatades puudust sõja õhu- ja keemilistest vahenditest, omamata isegi küllaldaselt vintpüsse, rõivaid, jalatseid ja ravimeid. Mädanenud tsaarirežiim näitas kõike oma võimetust pidada sõda.

Venemaa lüüasaamise peapõhjused seisnesid selles, et

riik oli tööstuslikult, sõjaliselt, kultuuriliselt ja poliitiliselt maha jäänud.

Austria-ungari agendid vene staapides ja kõrgeil kohtadel teenivad salakuulajad tsaari ümber abistasid sakslasi nende võitudes vene vägede üle. Mõned ministrid ja õukondlased koos tsaaritariga andsid sakslastele välja sõjasaladusi, pidasid nendega salajast ühendust separaatrahu tegemise eesmärgiga. Nagu hiljem selgus, ümbritsesid sõjaminister Suhhomlinovit saksa salakuulajad. Nad ajasid nurja rinde varustamise sõjamoonaga, uurisid välja sõjasaladusi ja üldse kahjustasid vene väge.

Kõigest hoolimata ei õnnestunud sakslastel saavutada otsustavat võitu idarindel. Nad vallutasid suuri territooriume, ent pärast iga läbimurret Vene rindest sulgus see jälle uuesti ja tõkestas vaenlase teed. 1915. a. septembri lõpuks kujunes idarindel positsioonisõda. Rinne kulges peaaegu sirgjooneliselt Dnestrist kuni Riia laheni. Saksamaal ei õnnestunud purustada vene sõjaväge ja saavutada separaatrahu Venemaaga. Idarinne pidas endiselt enda küljes kinni üle poole vaenuliku liidu väest.

Sõjaoperatsioonid läänerindel ja Itaalia-Austria rindel.

Kui vene sõjavägi verest tühjaks voolates võttis endale austria-ungari vägede peahoobi, olid kindral Joffre ja inglise ülemjuhataja kindral French kindlasti vastu Venemaale sõja-laskemoona saatmisele. Ühes sellega ei teinud nad tõsiseid katseid Saksamaa jõude idarindelt ära tõmmata, et venelaste seisukorda kergendada. Kui nad lõpuks 1915. a. sügisel ilma erilise eduta võtsid ette rünnaku Champagne'is, oli teravam hetk Venemaale juba möödas.

1915. a. kevadel tarvitasid sakslased Ypres'i kanalil Flandrias esmakordselt mürkgaase (kloori).

Idarinne (aja-andmed on kaardil vana kalendri järgi).

Sõjakäik Dardanellidele.

1915. a. algul otsustasid Entente'i riigid anda Türgile surmava hoobi tema kõige õrnemasse kohta. Nad otsustasid vallutada ta väinad. Aga Dardanellide kallaste kindlustuste pommitamine lõppes Inglise-Prantsuse laevastiku mõnede esmaklassiliste laevade hukkumisega ja täieliku nurjumisega. Inglased ja prantslased veendusid, et Dardanelle ei saa võtta ilma maaväeta, ja saatsid dessandi Gallipoli poolsaarele. Sõjaoperatsioonide aegluse ja kooskõlastamatuse tõttu jõudsid sakslased Dardanelle kindlustada ja suured türgi väed sinna mahutada. Pärast neljakuisi veriseid kurnavaid võitlusi pidid liitlased oma sõjaväed Gallipolist ära viima, saavutamata mingisuguseid suuremaid tulemusi.

1915. a. mai lõpul kuulutas Itaalia sõja Austria-Ungarile ja Euroopas tekkis neljas suur rinne. Suuremad lahingud toimusid Isonzo jõe paremal kaldal, kus itaallased kaotasid suurearvulistes lahingutes sadu tuhandeid inimesi, saavutades sealjuures ainult tühiseid tulemusi.

Bulgaaria sõtta-astumine. Serbia lüüasaamine.

Vene vägede taganemine ja inglaste ning prantslaste passiivsus läänerindel lõid keskriikidele soodsa olukorra. Oktoobri algul alustasid suured austria-ungari väed rünnakut Serbiale. Tema vastu rünnakule läks ka bulgaaria sõjavägi. Visa vastupanu ei päästnud serbia väge — ta rõhuti puruks jõudude kolmekordse üleolekuga. Ainult serblaste üksikud rühmad ronisid üle Albaania mäeradade Aadria mere poole, surres nälga ja haigustesse. Umbes 120 000 kurnatud ning vaevatud serbia armee sõdurit viidi inglise ja prantsuse laevadel Kreeka Kerkyra saarele. Sinna asus ka Serbia valitsus.

Inglased ja prantslased tegid alles suure hilinemisega katset abistada Serbiat. Nad viisid Gallipoli poolsaarelt osa sõjaväge Salonikisse, kuid need jõud olid liiga väikesed ja saabusid liiga hilja. Need väeosad olid liitlaste Saloniki väe loomise tuumaks.

1915. a. sõjalis-poliitilised kokkuvõtted.

Itaalia siirdumine Entente'i poolele oli Entente'i diplomaatiline võit keskriikide üle. See suurendas natuke Entente'i jõudu ja surus blokaadirõnga veel tihedamalt ümber Saksamaa ja Austria-Ungari.

Bulgaaria eneste juurde meelitamisega andsid keskriigid omakorda sõjalis-diplomaatilise löögi Entente'ile. See võimaldas neil purustada Serbia, seada jalule otseühendus Türgimaaga, likvideerida liitlaste Dardanellide operatsioon.

1915. a. sai Venemaa kõvasti lüüa. Aga Saksamaa ei saavutanud oma pea-eesmärki: Venemaa mitte ainult ei palunud rahu, vaid lükkas tagasi temale mitmel korral ettepandud separaatrahu. Sõda Venemaaga kestis endiselt. Saksamaal ja Austria-Ungaril tuli ka järgnevail aastail pidada hiiglasuuri jõudusid idarindel.

Kogu sõja raskuskeskpunkti üleviimine 1915. a. läänerindelt idarindele ja vene väe poolt kõigi austria-ungari vägede hoopide endale võtmine andis Prantsusmaale ja Inglismaale võimaluse mobiliseerida tööstust ja üldse arendada oma jõude. Inglismaa ja Prantsusmaa reorganiseerisid vana ja lõid uue võimsa sõjatööstuse. Inglismaa värbas ja õpetas välja miljonilise sõjaväe. Alles 1916. a. seadis ta sisse kohustusliku sõjateenistuse. Inglis- ja Prantsusmaa kasutasid Venemaa poolt neile jäetud hingetagasitõmmet miljoniliste sõjavägede kogumiseks, väljaõpetamiseks ja paremaks varustamiseks, luues endale soodsamaid tingimusi sõjaks 1916. a. Selles on Vene rinde hiiglasuur tähtsus 1915. a.

Verdun'i lahing.

1915. a. suur sõjaedu ei parandanud Nelikliidu seisukorda. Aeg töötas Entente'i kasuks. Saksamaa ei julgenud jätkata rünnakuid Vene rindel, kartes, et ta kurnab kõik oma jõud piirituis Vene avarustes. Seepärast otsustas saksa väejuhatus 1916. a. viia pealöögi jälle üle läänerindele. 1916. a. veebruari lõpul alustasid sakslased rünnakut Verdun'i kindlusele, mis oli kogu Prantsuse rinde tugi. Alguses oli sakslastel edu. Aga prantsuse väejuhatus viis suuri abivägesid ega andnud Verdun'i käest. Lahingud Verdun'i all kestsid mõnede vaheaegadega kuni detsembrini ja olid äärmiselt ägeda iseloomuga. Sakslased kaotasid. Mõlemad pooled kaotasid ligi 700 000 inimest. See verine lahing sai endale nimeks „Verdun'i hakkmasin".

Brussilovi pealetung.

Tõtates appi prantslastele, kes olid Verdun'i all raskes seisukorras, alustas vene väejuhatus 1916. a. märtsis, ilma et oleks selleks juba täiesti valmis olnud, rünnakut Narotši järve ääres, mis takistas Saksamaad paiskamast vägesid idarindelt läänerindele ja aitas prantslastel tagasi lüüa rünnakuid Verdun'ile. Mais alustas Austria-Ungari pealetungi Itaalia rindel ja lõi tugevasti itaalia väge. Entente nõudis jälle Venemaalt abi. 4. juunil läksid silmapaistva väejuhi kindral Brussilovi väed üle pealetungile 400 km laiusel rindel (Pinski soodest kuni Rumeenia piirini).

Esimestel rünnakupäevadel juba murti Austria rindest ida pool Lutskit läbi. Saksa sõjaväe staabiülem Falkenhayn kirjutas, et pärast Brussilovi läbimurret oli 2 austria-ungari armeed peaaegu täiesti hävitatud. „Moodustus vastuhaigutav auk. Sõjavägi tormas tagasi kogu rindel. Alguses ei

olnud ette näha, kas ja kus õnnestub teda peatada. Kui 7. juunil saadi teada inimeste ja materjalide kaotused ja ka lähemad andmed väeosade käitumisest lahinguis, siis ei võinud kahelda, et ilma sakslaste tugeva toetuseta ähvardab lähemas tulevikus kogu Galiitsia rinnet täielik lüüasaamine."

Sakslased tulid austerlastele appi. Brussilovi väed vallutasid siiski Bukoviina ja osa Galiitsiat ja ilmusid uuesti Karpaatide mäekurudele, olles saanud üle 40 000 vangi ja ligi 500 kahurit ning 2000 kuulipildujat. Ainult sõjamoona puudus takistas Brussilovi austria-ungari väge hävitamast. Sakslased olid sunnitud lõpetama pealetungi-operatsioonid läänerindel ja mõlemal rindel kaitsele asuma. Aasta keskel kandus sõjaoperatsioonide raskuskeskpunkt jälle üle idarindele.

1916. a. talvel ja kevadel purustasid vene väed türgi väed Armeenias, vallutasid Erzerumi, Trapezundi ja teisi oblasteid, surusid türklased Iraanist välja ja hakkasid liikuma Bagdadi poole, et ühineda inglastega.

Somme'i lahing.

Juulis alustasid inglased suurt rünnakut Somme'i jõel, mis kestis vaheaegadega kuni novembrini. See oli veel verisem lahing kui Verdun'i all. See lahing läks mõlemal poolel 1 200 000 inimest maksma. Sakslased suutsid end vaevalt liitlaste vastu kaitsta, sest nad pidid alatiselt nõrgendama läänerinnet, saates sealt diviise Austria-Ungari kaitseks Brussilovi kõvade hoopide vastu. Somme'i lahingus oli inglise-prantsuse sõjatehnika esmakordselt saksa omaga võrdne. Liitlased kulutasid selles lahingus rohkem mürske ja sõjamoona kui vene sõjavägi 1914. ja 1915. a. jooksul.

Kui liitlased oleksid loovutanud osa oma laskemoonast Brussilovile, siis tema oleks lõpetanud Austria-Ungariga. Seda tunnistab oma memuaarides Inglise peaminister Lloyd George: „Nende kahurite ja mürskude ühest kolmandikust, mis tarvitati ära Somme'i jaoks, oleks jätkunud, et Dnestri kaldail oleks toodud vene vägedele suur võit. "

Rumeenia sõtta-astumine ja tema lüüasaamine.

Brussilovi võit veenis Rumeeniat, et on kerge vallutada Austria-Ungari alasid, kus elavad rumeenlased. Vene juhtkond ei soovinud Rumeenia sõtta-astumist, sest Rumeenia erapooletus kindlustas vene vasakut tiiba paremini kui ebakindel rumeenia sõjavägi Entente'i poolel. Kindral Aleksejev kartis väga, et rumeenia vägi vajab ise abi, et pääseda kaotusest, selle asemel et toetada vene vägesid.

Liidu valitsused jäid oma arvamuse juurde. Salajase lepingu järgi, mis oli tehtud 1916. a. augustis Bukarestis, lubasid Entente'i riigid Rumeeniale sõtta-astumise korral keskriikide vastu Transilvaania, Bukoviina ja Banaati. 28. augustil kuulutas Rumeenia Austria-Ungarile sõja ja rumeenia sõjavägi astus Transilvaania piiridesse. Mõne päeva pärast sai Rumeenia ühe hoobi teise järel. Suurem osa Rumeeniast koos ta pealinna Bukarestiga sattus sakslaste ja tema liitlaste kätte. Inglis- ja Prantsusmaa ei täitnud oma tõotust abistada Rumeeniat pealetungiga Bulgaariale Saloniki poolt. Nad nõudsid, et abi uuele liitlasele oleks tulnud jällegi Venemaalt, kel oli juba tulnud hädast aidata nii Prantsusmaad kui ka Itaaliat. Venemaa saatis Rumeenia rindele mõne korpuse, kes peatasid vastase Sereti jõel. Selleks tuli vene vägedel oma niigi juba pikka rinnet 500 km võrra pikendada.

1916. aasta ei tähistu mitte ainult suurte maaoperatsioonidega. Mais toimus suurim merelahing kogu sõjaaja kohta. Jüütimaa kallastel kohtusid Inglise ja Saksa laevastiku peajõud. Sakslased otsustasid teha meeleheitliku katse Inglise blokaadist läbi murda. Selleks viisid nad esimest korda oma laevastiku peajõud ulgumerele. Aga neil ei õnnestunud inglasi ootamatult tabada ja nende laevastikku osade kaupa purustada. Saksa eskaadri võtsid alguses vastu inglise ristlejad, millele sakslased tõsist kahju tegid, aga varsti lähenesid inglaste peajõud ja ajasid sakslased põgenema. Inglased kaotasid Jüüti lahingus 14 suurt ja väikest laeva, sakslased 11 laeva. Kasutades öö saabumist, kadus Saksa laevastik oma kindlustatud baasidesse. Katse purustada Inglise mereblokaadi lõppes täieliku nurjumisega.

Inglismaa valitsemine merel jäi kõigutamatuks. Jüüti lahingu tagajärjel ei julgenud Saksa liinilaevastik kuni sõja lõpuni enam ulgumerele väljuda ja hoidus oma vastasega kohtumast.

Ka äpardusid Saksamaa katsed blokeerida Inglismaad kindlama veealuse sõja teel.

1916. a. sõjalised ja poliitilised kokkuvõtted.

Saanud lüüa Verdun'i all, oli Saksamaa sunnitud pärast Brussilovi pealetungi asuma kaitsele kogu läänerindel. Oma tehnilise varustuse poolest olid inglise-prantsuse sõjaväed saksa omaga võrdsed ja mõnes suhtes hakkasid sellest ette jõudma: neil ilmusid tankid. Inglismaa saatis esimest korda välja massilise sõjaväe. Brussilovi pealetung oleks peaaegu hävitanud austria-ungari sõjaväe. Idarindel tuli keskriikidel samuti kaitsele asuda. Jüüti lahingu tulemused näita-

sid, et Saksamaa ei ole võimeline mereblokaadi purustama. Entente siirdus kõigil rinnetel kaitselt pealetungile. Nelikliidu üldine sõja-olukord halvenes teravalt. Rumeenia purustamine parandas mõnevõrra Austria ja Saksamaa toitlusolusid. Rumeeniast sai Saksamaa ka naftat allveesõja laiendamiseks. Aga ka Rumeenia lüüasaamine ei toonud tõsist muudatust sõja-olukorda.

XXI peatükk.

II INTERNATSIONAALI KOKKUVARISEMINE. BOLŠEVIKKUDE VÕITLUS III INTERNATSIONAALI LOOMISE EEST.

II Internatsionaali juhtide reetlikkus.

Inglis-, Prantsus-, Saksamaa, Austria-Ungari ja Belgia sotsialistlike parteide juhid ja vene menševikud murdsid juba sõja esimestel päevadel revolutsioonilipule truudust. Nad siirdusid avalikult kodanluse poolele ja kutsusid tööliskiassi üles kaitsema kapitalistlikku kodumaad ebaõiglases vallutussõjas.

Saksamaa sotsiaaldemokraadid ja prantsuse sotsialistid hääletasid 1914. a. 4. augustil sõjakrediidi poolt.

Belgia ja Prantsuse sotsialistid astusid kodanlikesse valitsustesse ja tegid „kodurahu" oma kodanlastega. „Kodurahu" tegid ka saksa ja austria-ungari sotsiaaldemokraadid. Nad ei läinud valitsusse ainult seepärast, et neid sinna ei kutsutud. Nende maade ametiühingute oportunistlikud juhid siirdusid ka oma valitsuste poolele. Sotsialistlikkude parteide ja ametiühingute juhid kasutasid kogu parteilist ja ametiühingulist aparaati ning oma ajakirjandust selleks, et

veenda töölisklassi abistama oma kodanlust ebaõiglase vallutussõja pidamisel.

Samasugusele positsioonile asusid ka vene menševikud Plehhanoviga eesotsas.

Mitte ükski loeteldud parteidest ei tunnistanud sõja imperialistlikku iseloomu. Nii õigustasid näiteks saksa ja austria-ungari sotsialistid oma käitumist sellega, et nad justkui võitlevad tagurliku tsarismi vastu. II Internatsionaal lagunes nii siis üksikuteks šovinistlikkudeks parteideks, kes pidasid üksteisega sõda.

Ainult vene bolševikud hoidsid revolutsioonilise internatsionalismi lippu kõrgel. Ainult Lenini ja Stalini partei iseloomustas juba sõjategevuse algul sõda imperialistlikuna ja ebaõiglasena.

Teise voolu esindajad töölisliikumises — tsentristid — varjasid avalikke sotsiaalšoviniste „pahempoolsete" fraasidega, jutlustasid leplikku suhtumist sotsiaalšovinistidesse ja olid nendega vahekorra lõpetamise vastu. Tsentristid keeldusid ka hääletamast vallutussõja krediitide vastu, aga ei hääletanud ka nende krediitide andmise poolt. Nad soovitasid hoiduda hääletamast, mis tegelikult tähendas kodanluse toetamist. Sõja ajal asus tsentrism positsioonil, mida Lenin kutsus „sotsiaalpatsifismiks".

Bolševikud pidasid tsentriste, kes edvistasid „pahempoolsuse" fraasiga, mis tõi neile populaarsust proletariaadi vähemteadlikkudes ringides, ohtlikumaks vastaseks kui avalikke sotsiaalšoviniste.

Revolutsiooniline vool rahvusvahelises töölisliikumises.

Järjekindlaks ja lõpuni revolutsiooniliseks parteiks oli ainult bolševike partei Lenini ja Staliniga eesotsas. Bolševikud pidasid lepitamatut sõda nii imperialismiga kui ka

sotsiaalšovinistidega ja tsentristidega. Nad paljastasid II Internatsionaali juhtide reetlikkust. Lenin tõi esile järgmise loosungi, millest eesrindlikud töölised pidid laskma end juhtida imperialistlikus ebaõiglases sõjas: „Imperialistliku sõja muutmine kodusõjaks."

„See loosung tähendas, et töötajad, nende hulgas ka soldatisinelitesse riietatud ja relvastatud töölised ja talupojad, peavad pöörama relvad oma kodanluse vastu ja kukutama ta võimu, kui nad tahavad pääseda sõjast ja saavutada õiglase rahu." (ÜK(b)P ajaloo lühikursus, lk. 157.)

Sel viisil kutsus Lenin töölisi vastama imperialistlikule sõjale revolutsiooniga ja imperialistliku kodanluse võimu kukutamisega. See oli ainuke viis sõjast lahti saada ja õiglast rahu teha. Bolševikud liitsid revolutsioonilisi elemente rahvusvahelises töölisliikumises, parandasid nende vigu ja kutsusid neid lahkuma sotsiaalšovinistidest ja tsentristidest.

Saksamaa pahempoolsed, keda juhtisid Rosa Luxemburg ja Karl Liebknecht, andsid välja ajakirja „Internatsionaal". Nii hakati kutsuma ka nende rühma. Hiljem võttis ta endale nimeks „Spartak". Saksa pahempoolsed ei olnud täiesti järjekindlad revolutsionäärid. Nad keeldusid kaua aega lahku minemast sotsiaalšovinistidest ja tsentristidest. Nad kõhklesid vastu võtmast bolševikkude loosungit imperialistliku sõja muutmisest kodusõjaks.

Hoolimata saksa pahempoolsete vigadest oli nende tegevus ikkagi positiivne. Nad võitlesid mehiselt imperialistliku sõja ja „kodurahu" vastu. Lenin arvustas karmilt saksa pahempoolsete vigu, aga ta tunnustas neid internatsionalistideks ja rääkis, et „nad võitlevad o m a sotsiaalšovinistidega otsustavalt, kindlalt, s i i r a l t". (L e n i n, Teosed, XIX köide, lk. 189.) Saksa valitsus heitis pahempoolsete juhid R. Luxemburgi ja K. Liebknechti vanglasse.

Lenin ja bolševikud sõja eri liikidest.

Marx, Engels, Lenin ja Stalin õpetavad eraldama õiglasi sõdu ebaõiglastest. Olid minevikus ja on vältimatud tulevikus sõjad oma kodumaa kaitseks välismaiste vallutajate vastu, rõhutud rahvaste rahvusliku vabastamise eest, võitnud töölisklassi sõjad oma ja rahvusvahelise kodanluse vastu. Niisuguseid sõdu peavad bolševikud õiglasteks ja toetavad neid.

Aga sõdu võõraste rahvaste orjastamiseks, võõraste maade vallutamiseks ja maailma jaotamiseks kutsuvad bolševikud anneksionistlikeks, ebaõiglasteks sõdadeks ja võitlevad nende vastu. Bolševikud ei ole sugugi patsifistid, ei ole sugugi iga sõja vastased. Nad on õiglaste sõdade pooldajad ja ebaõiglaste sõdade vastased.

Bolševikud Leniniga eesotsas nõudsid revolutsionääridelt-internatsionalistidelt, et nad selgitaksid töölismassidele 1914. a. sõja imperialistlikku iseloomu ja kasutaksid kodanluse sõjast tekkinud raskusi kapitalistliku korra revolutsioonilise kukutamiseks.

Lenini võitlus Kommunistliku Internatsionaali loomiseks.

Lenin alustas juba sõja esimestel päevadel võitlust uue oportunistidest puhastatud proletaarse Internatsionaali loomise eest. Nii kirjutas Lenin 1914. a. novembris: „II Internatsionaal on surnud; selle võitis oportunism. Maha oportunism ja elagu — III Internatsionaal." (L e n i n, Teosed, XVIII köide, lk. 71.) III Internatsionaal pidi kaitsema marksismi II Internatsionaali oportunistide labastamise eest. Pikkamisi hakkas sotsiaaldemokraatlikes parteides moodustuma revolutsioonilisi vähemusi, kes võitlesid sotsiaalšovinistide reetliku positsiooni vastu ja hakkasid, olgugi et arglikult ja aeglaselt, neist eemalduma.

1915. a. septembris tuli Zimmerwaldis (Šveitsis) kokku 10 maa sotsialistlikkude parteide vähemuste rahvusvaheline konverents. Konverentsist osavõtjate enamik osutus tsentristideks. Lenin organiseeris konverentsil „Zimmerwaldi pahempoolse rühma", kes esitas oma resolutsiooni ja manifesti projekti. Konverents lükkas revolutsionääride ettepanekud tagasi. Ta võttis vastu tsentristide resolutsioonid ja manifestid. Lenin andis siiski Zimmerwaldi konverentsile suure tähtsuse. Ta pidas seda sammuks edasi internatsionalistide teel lahkulöömiseks oportunistidest.

„Zimmerwaldi pahempoolse rühma" ridadeski leidus järjekindlusetuid ja kõhklevaid elemente, kellega Lenin pidas lepitamatut võitlust. Bolševikud teostasid „Zimmerwaldi pahempoolses rühmas" järjekindlat revolutsioonilist joont ja parandasid selle rühma taktikat.

1916. a. aprillis kogunes Kienthalis (Šveitsis) teine Zimmerwaldi ühingu rahvusvaheline konverents, kus olid koos 12 maa töölisliikumise esindajad. „Zimmerwaldi pahempoolne rühm" oli sel konverentsil esindatud tugevamini kui esimesel. Kienthali konverents oli Zimmerwaldi omaga võrreldes samm edasi. Kienthali konverentsil vastuvõetud resolutsioon teatas, et kindel rahu võidakse kätte võita ainult võitluses sotsialismi teostamise eest. Resolutsioon kutsus töölisklassi võitlema võõraste maade annekteerimise ja rahvusliku rõhumise vastu, aga ei kutsunud üles võitlusse võimu haaramise eest.

„Zimmerwaldi pahempoolne rühm" esitas oma resolutsiooni projekti. Ta kutsus töölisklassi revolutsioonilisse võitlusse poliitilise võimu haaramise eest. Kienthali konverents, olgugi et ta ei võtnud vastu bolševistlikke juhtlauseid sõja küsimustes, mängis suurt osa internatsionalistlikkude elementide liitmisel. Bolševikud liitsid „Zimmerwaldi pahempoolse rühma" abil revolutsioonilised elemendid rahvusvahelises töölisliikumises.

See oli samm edasi teel Kommunistliku Internatsionaali loomise poole, mis asutati 1919. a.

RAHVAMAJANDUS, PROLETARIAADI SEISUKORD JA TÖÖLISLIIKUMINE SÕJA AJAL.

Rahvamajanduse alistamine sõja huvidele.

Miljonite inimeste mobiliseerimine sõjaväkke ja sõja vajaduste teenimiseks tekitas tööjõupuuduse ja toodetava tooraine hulga, toidumoona ja laiatarbe-esemete tootmise äkilise vähenemise.

Esimene Maailmasõda kutsus ellu uued võitlusvahendid. Lennuväge rakendati esimest korda laialdaselt rinnetel. Sõjategevuse ajal alles konstrueeriti miiniheitjaid ja tanke. Sõda viis suurte väärtuste hävitamisele. Laialdased maa-alad, kus toimus sõjategevus, muudeti kõrbedeks. Tuhandeid sõja- ja kaubalaevu lasti merepõhja ja suur hulk samasuguseid laevu ehitati nende asemele. Positsioonisõda nõudis seninägemata hulgal mürske ja kahurväe varustust.

Sõjatarvete rahuldamiseks oli vaja kohutaval hulgal toorainet, masinaid, kütet, sõjamaterjale, töökäsi ja toiduaineid. Võidu kindlustamiseks oli vaja pingutada kõiki jõude.

Mitte ühelgi sõdival riigil ei olnud võimalik täielikult rahuldada rinde ja elanikkonna vajadusi. Esmajärjekorras rahuldati rinde pakilised tarbed. Kõigi sõdivate riikide valitsused alistasid kogu rahvamajanduse sõja huvidele. Selleks otstarbeks toimetati tööstuse ja kogu majandusliku elu riigilist korraldamist. Kõik toorainete varud olid võetud riigi range kontrolli alla. Sõjaliste käitiste tööjõuga kindlustamiseks seadsid kõik sõdivad riigid sisse üldise töökohustuse, mis kogu raskusega langes töötajate õlgadele. Seletades kapitalistide sõjalise surve tähendust Saksamaa

töölisklassile, kirjutas Lenin. „Saksamaal seavad junkrud (mõisnikud) ja kapitalistid üldise töökohustuse sisse ja siis see vältimatult muutub sõjaliseks sunnitööks töölistele." Saksamaa teed mööda läksid ka teised sõdivad riigid.

Riiklik kapitalism.

Riik muutus peaaegu ainsaks toorainete, kaupade ja tööjõu käsutajaks ning monopoolseks tellijaks. Tema ise otsustas, milliseid esemeid on vaja toota suurendatud hulgal, milliseid ei tule üldse valmistada. Aga see süsteem ei vähendanud, vaid suurendas kapitalistide kasusid. Riik andis vabrikantidele tooraine, tööjõu, tellimised, krediidid ja kohustas neid tootma kahureid, lennukeid, mürske, sineleid jne. uskumatult kõrgete hindade eest. Ta võttis kapitalistidelt mured ja jättis neile mitmekordistatud kasumid.

Niisugust kodanliku riigi rahvamajanduse juhtimise süsteemi on hakatud kutsuma riiklikuks kapitalismiks. 1914.—1918. a. sõja ajal saavutas riiklik kapitalism oma kõrgeima arengu. Lenin kõneles, et see süsteem... „on tegelikult sõjalis-riiklik monopolistlik kapitalism või lihtsamalt ja selgemalt öeldes sõjaline sunnitöö töölistele, kapitalistide kasumite sõjaline kaitsemine".

Proletariaadi seisukord sõja-aastail.

Sõda langes algusest peale kõigi oma hädadega töölisklassile. Politseiline surve, nälg, külm, igasugused puudused, õigusetus, suurendatud ekspluateerimine kodanluse poolt ja vereandam — kõike seda pidi endal tundma sõdivate maade proletariaat. Miljonid töölised olid kutsutud rindele. Sellest

hoolimata algas 1914. a. peaaegu kõigis mais tööpuudus. Aga varsti asendus see terava tööjõu-puudusega. Siiski jäi töötasu tõus kaks-kolm korda maha toiduainete ja teiste tarbeainete hindadest. Vahetpidamatult kasvava elukalliduse tulemusena alanes tööliste elatustase. Nii võis näiteks prantsuse tööline 1918. a. oma teenistuse eest osta 3 korda vähem kui 1914. a., inglise tööline 2 korda vähem kui 1914. a. Veel halvem oli tööliste seisukord Saksamaal ja Austria-Ungaris, kus toiduaineid ja kaupu oli veel vähem kui Inglis- ja Prantsusmaal.

Kõigis sõdivais mais olid tegelikult kaotatud kodanikuvabadused: trükivabadus, koosolekute-vabadus jne. Olid kehtimas sõjadiktatuur, piiramis-seisukord, sõjakohtud ja vali tsensuur. Kõik töölisklassi võidud, streigiõigus, naiste ja alaealiste tööjõu ekspluateerimise piiramine olid likvideeritud. Tööpäev oli tõusnud 11—12 tunnini, pühapäevane puhkus oli kaotatud.

Sõja-aastail olid tõmmatud tootmisse miljonid naised, aga nad said madalamat töötasu kui mehed, mis veel enam suurendas kodanluse kasumit.

Toiduainete ja laiatarbe-esemete puudus kutsus välja toidukaartide sisseseadmise ja tekitas laiatarbe-esemetega hangeldamist. „Sõda," kirjutas Lenin, „sundis kõiki sõdivaid ja paljusid erapooletuid riike siirduma tarbimise reguleerimisele. Leivakaart tuli ilmale, muutus harilikuks nähtuseks, tõmbas enda järel ka teised kaardid. Venemaa ei jäänud maha ja seadis ka leivakaardid sisse." (L e n i n, Teosed, XXI köide, lk. 177.)

Juba 1916. a. võeti kõigis sõdivais ja erapooletuis maades tarvitusele leiva-, suhkru-, liha-, tee-, rõiva-, jalatsite-, söe-, petrooleumi- jne. kaardid. Kuid mitte alati ei jagatud välja neis märgitud saaduste hulka. Kodanlus hankis toiduaineid spekulatiivsete hindadega, kuid töölised nälgisid.

XXIII peatükk.

ESIMESE MAAILMASÕJA KÄIK 1917. A.

Revolutsiooniline olukord Euroopas.

1916. aasta oli pöördemomendiks Esimeses Maailmasõjas. Hakkas end tunda andma toor- ja toiduainete tagavarade lõppemine kõigis sõdivais riikides, eriti Saksamaal ja Austria-Ungaris. Suurenes massiline sõjavastane liikumine. Lenin kirjutas 1916. a. lõpul: „Euroopa elab üle revolutsioonilist seisundit. Sõda ja elukallidus teevad selle teravaks." (Lenin, Teosed, XIX köide, lk. 377.)

Sõdivate maade kodanlus tundis, et on vaja rutem lõpetada sõda. Kõikjal hakkas kostma sõja energilisema juhtimise nõudmisi. Sellega ühenduses toimus Inglismaal valitsuse vahetus. Asquith'i kõhklev ja otsusevõimetu valitsus loovutas oma koha Lloyd George'i valitsusele. Viimane võttis endale eesmärgiks lõpetada sõda Saksamaa kõige kiirema täieliku löömisega. Prantsusmaal asendas aeglase Joffre'i ülemjuhataja kohal kindral Nivelle.

Saksamaal läks võim kantsleri käest — kui mitte just seadusetähe järgi, siis tegelikult — ülemjuhataja kätte. 1916. a. sügisest saadik oli ülemjuhatus kindralite Hindenburgi ja Ludendorffi käes, kes kuni selle ajani olid juhatanud idarinnet. Nähes, et Saksamaa jõud lõppema hakkavad, otsustasid Hindenburg ja Ludendorff rakendada uue vahendi, et kiiremini kõige lepitamatum vaenlane — Inglismaa — põlvile suruda. Niisuguseks vahendiks pidasid nad halastamatut allveesõda. Allveelaevad pidid uputama kõik laevad, mis läksid Entente'i sadamaisse, ilma hoiatamata, andmata aega reisijate ja laevameeskonna päästmiseks. Sakslased arvasid, et nad jätavad Inglismaa sel viisil ilma toiduainete juurdeveota ja suretavad ta nälga.

Samal ajal tugevnes Saksa valitsevais ringkondades teadmine, et Saksamaa seisukord halveneb, hoolimata ajutistest edusammudest ja suurte maa-alade vallutamistest. 1916. a. lõpul otsustasid saksa imperialistid teha ettepaneku rahuläbirääkimisteks. Aga selle juures mõtlesid nad muidugi „võidukale" röövellikule rahule. Lõpetada sõda tingimustel, et vastane tunnustab sakslaste poolt juba teostatud anastamisi — niisuguse eesmärgi seadsid endile Saksamaa ja tema liitlased. Saksamaa ja Austria-Ungari leppisid juba omavahel kokku, missugused vallutatud alade osad igaüks neist saab pärast rahu tegemist.

1916. a. detsembri algul tegi Saksamaa Nelikliidu nimel Neliklepingu maadele ettepaneku alustada rahuläbirääkimisi. Saksamaa ja Austria-Ungari lootsid sealjuures tekitada lõhe Inglismaa ja Venemaa vahele, teha Venemaaga separaatrahu, anda temale osa temalt anastatud maid tagasi ja siis otsustavalt lüüa Inglismaad, Prantsusmaad ja Itaaliat. Nad varjasid rahvamasside eest tõtt, petsid neid silmakirjalike sõnakõlksudega rahu-taotlusest. Tegelikult ei taotelnud Saksamaa rahu, vaid oma vastaste lahutamist ja nõrgestamist.

Entente sai aru Saksamaa manöövrist. Ta ei läinud ülesseatud silmustesse, vaid lükkas Nelikliidu ettepaneku tagasi. Ta vastas, et ei või olla juttugi rahuläbirääkimistest enne, kui kõik anastatud maad on Nelikliidu vägedest puhtad. Peale kõigi sakslaste poolt äravõetud maade tagastamise, Belgia ning Serbia taastamise ja Prantsusmaale Elsass-Lotringi tagasiandmise nõudsid Entente'i maad kõigi rahvaste vabastamist, kes olid Saksamaa, Austria-Ungari ja Türgimaa rõhumise all.

Mõlemad pooled püüdsid salaja vaenlase liitlasi üksteisest lahutada ja enda poole tõmmata. Saksamaa ja Austria-

Ungari katsusid alustada salajasi läbirääkimisi Venemaaga. Prantsus- ja Inglismaa pidasid salajasi läbirääkimisi separaatrahu üle Austria-Ungariga. Saksa agentuur tegi Vene tsaari ümbruskonnas tsaaritari endaga eesotsas tööd separaatrahu kasuks Vene- ja Saksamaa vahel.

Kodanlik-demokraatlik Veebruarirevolutsioon Venemaal.

Tsaarivalitsus mõtles separaatrahule, et summutada oma maal lähenevat revolutsiooni. Aga vene kodanlus oli rahu vastu. Teda toetas selles suurem osa kindralkonda. Nad hakkasid ühiselt paleepööret ette valmistama.

Venemaa rahvamassid nägid aga oma pääsemist mitte paleepöördes, vaid rahvarevolutsioonis, isevalitsuse kukutamises ja sõja lõpetamises. „Kodanlus mõtles kriisi lahendada paleerevolutsiooniga. Kuid rahvas lahendas kriisi omamoodi." (ÜK(b)P ajaloo lühikursus, lk. 168.)

Imperialistlik sõda kõigutas ja nõrgendas kapitalistlikku süsteemi täielikult ja võimaldas revolutsiooni võidu Venemaal, mis oli imperialismi nõrgim lüli.

Töölised ja soldatid, keda juhtis bolševike partei, kukutasid 1917. a. veebruaris tsaari-isevalitsuse ja lõid tööliste ja soldatite saadikute nõukogud, mis olid uue revolutsioonilise võimu algidu. Aga neil tormiseil päevil, kui bolševikud võitlesid ja juhtisid massi võitlust barrikaadidel, said menševikud ja sotsiaal-revolutsionäärid enamuse terves reas nõukogudes. Bolševike eest salaja leppisid menševikud ja sotsiaal-revolutsionäärid kodanlik-mõisnike parteidega kokku kodanliku ajutise valitsuse loomiseks. Nõukogud, töölisklassi ja talupoegkonna diktatuuri organid, olid kõrvuti ajutise valitsusega, kodanliku diktatuuri organiga. Kujunes kaksikvõim.

Ajutine valitsus, mis koosnes mõisnikest ja kapitalisti-

dest, kuulutas, et tema jätkab sõda kuni „võiduka lõpuni". Bolševikud alustasid viivitamata võitlust ajutise valitsuse ja teda toetavate menševikkude ja sotsiaal-revolutsionääride vastu. Bolševikud võitlesid imperialistliku sõja lõpetamise, mõisnike maade viivitamatu konfiskeerimise, kogu võimu nõukogude kätte andmise eest.

USA ja sõda 1914.—1918. a.

Ameerika Ühendriikide valitsus suhtus sõja algusest peale heatahtlikult Entente'i maadesse. See avaldas mõju Maailmasõja lõpule. Entente ei olnud sõjaks küllaldaselt ette valmistatud ja tal oleks 1915. ja 1916. a. olnud hoopis raskem, kui teda ei oleks aidanud võimas Ameerika tööstus.

USA kodanlus oli kaua aega sõtta-astumise vastu. USA kauples suure kasuga Entente'i maadega. USA rikastus sõja ajal. Ta muutus sõja kestel esimeseks maaks maailmas rahandusliku võimsuse poolest. Aga sedamööda kuidas sõda pikale venis ja ikka avalikumalt hakkas esinema saksa imperialismi tendents maailma valitsemiseks, hakkasid USA juhtivad ringkonnad kalduma otsuse poole mitte Saksamaad võidule lasta. Nad arvasid, et Inglismaa, Prantsusmaa ja Venemaa kaotus rikub USA huve. See ajas USA valitsust abistama Entente'i tema võitluses Saksamaa vastu. USA abi väljendus esimesil sõja-aastail Entente'i maade varustamises relvadega, sõjamoona ja toiduainetega ja neile laenude võimaldamises nende ostude tasumiseks.

Allvee-sõda.

1917. a. 1. veebruaril alustas Saksamaa halastamatut allvee-sõda. Sõdivate ja erapooletute maade kauba- ja reisilaevad, mis sõitsid Neliklepingu maisse, uputati hoiata-

mata ja hoolimata inimeste päästmisest. Saksa juhtkond arvas, et halastamatu allvee-sõda võimaldab kiiremini sõda võidukalt lõpetada, ja kinnitas valitsusele ning maale, et ta sel teel „paneb Inglismaa 6 kuu pärast põlvile". Allvee-sõda rikkus Ameerika kauplemist. Allvee-sõja kuulutamine andis USA valitsusele vormilise põhjuse Saksamaaga diplomaatiliste suhete katkestamiseks. 1917. a. aprillis astus USA sammu edasi ja kuulutas Saksamaale sõja.

Kaug-Ida Maailmasõja esimestel aastatel. Jaapani 21 nõudmist Hiinale.

Jaapani osavõtt Esimesest Maailmasõjast piirdus sellega, et ta haaras Saksamaa käest Kiaotšou Šantungis ja saared Vaikses ookeanis. Jaapani sõjaoperatsioonid lõppesid 1914. a. novembris. Kõik liitlasriikide üritused õhutada Jaapanit neid abistama Euroopas jäid tagajärjetuks. Jaapan müüs oma liitlastele hingehinna eest vana relvastust, rikastus ja peale selle pressis relvadega varustamise eest välja poliitilisi järeleandmisi. Liitlased olid sunnitud juba 1914. a. tooma oma Kaug-Ida eskaadrid Euroopa vetesse ja vähendama maaväge oma valdustes Kaug-Idas. Jaapan muutus otsustavaks jõuks Ida-Aasias ega viivitanud kasutamast seda Hiina edasiseks orjastamiseks.

1915. a. esitas Jaapani valitsus Hiinale ultimaatumi, mida tuntakse „21 nõudmise" nime all.

Jaapan nõudis oma eesõiguste edasist laiendamist Lõuna-Mandžuurias ja Ida-Sise-Mongoolias, mis juba muidugi olid tema mõjupiirkonnaks. Ta nõudis peale selle, et nüüdsest alates pidid peale Lõuna-Mandžuuria tema mõjupiirkonnaks saama veel provintsid Šantung ja Futšan. Viimane asetseb mandril just Formoosa saare vastas ja võiks olla tulevikus Jaapanile platsdarmiks edasisel tungimisel Lõuna-Hiinasse. Jaapanlased nõudsid enestele samuti Hiina suurimaid kivi-

söekaevandusi Jangtsekiangi jõel. Viimaks nõudis Jaapan, et Hiina relvastatud jõudude, politsei ja rahanduse juhtimine oleks antud jaapani ohvitseridele ja ametnikele, keda Hiina oleks pidanud võtma teenistusse „nõunikena". Jaapanlased nõudsid veel palju muidki eesõigusi. Kui Hiina oleks kõik need nõudmised vastu võtnud, oleks ta täiesti Jaapani meelevalla alla sattunud. Venemaa ja Inglismaa, kes olid Euroopas sõjaga seotud, ei saanud Hiinat abistada. Ainult USA andis talle diplomaatilist toetust. Hiina lükkas tagasi need ultimaatumi punktid, mis nõudsid jaapani „nõunikkude" ametisse kutsumist. Ta oli sunnitud vastu võtma suurema osa Jaapani ülejäänud punktidest.

Veebruarirevolutsiooni mõju sõjakäigule.

Liitlasriikide sõjavägede peastaabid kohustusid 1916. a. lõpul alustama 1917. a. kevadel üheaegset pealetungi kõigil Euroopa rinnetel eesmärgiga puhastada Entente'i maade ja nende liitlaste territooriumid saksa vägedest. Inimeste ja tehniliste jõudude ülekaal oli liitlaste poolel. Sakslased otsustasid üle minna kaitsele.

Aga Veebruarirevolutsioon tegi vene sõjaväe pealetungimise võimatuks. Itaalia sõjavägi ei saanud ka alustada pealetungi. Inglise-prantsuse pealetung, mis algas 1917. a. aprillis ja mais, lõppes nurjumisega. Prantslased kaotasid aprilli lahingus üle 100 000 mehe surnutena ja haavatutena ega saavutanud olulist edu.

Revolutsioonilise liikumise tõus Lääne-Euroopas 1917. a.

Aprillis kuulutas Saksamaal üle 300 000 Berliini, Leipzigi ja teiste linnade sõjatööstuse metallitöölise streigi välja. Venemaa revolutsioon avaldas sügavat mõju teiste maade revolutsioonilisse liikumisse. Saksa metallitöölised taotle-

sid tööliste saadikute nõukogude asutamist. Streikivate tööliste üldarv ulatus 1917. a. üle 700 000. Saksa soldatid hakkasid tähele panema Venemaal toimunud revolutsioonilisi sündmusi. Mais tekkis revolutsiooniline liikumine mõnedel saksa sõjalaevastiku suuremail laevadel. Augustis toimus mõnel sõjalaeval revolutsioonilisi väljaastumisi, mis karmilt summutati.

1917. a. algas tugev streigiliikumine ka Austrias. Seal streikis 1917. a. ligi 2 milj. töölist, kes nõudsid sõja lõpetamist ja vangistatud revolutsionääride vabastamist. Mõnes linnas läks asi relvastatud võitluseni.

Vene revolutsiooni ja rinde aprillikuu ebaedu mõjul algas sõjavastane liikumine prantsuse sõjaväes, millest võttis osa üle 100 polgu. Sõjavastane liikumine prantsuse väeosades kestis kuni juuni lõpuni ja summutati jõuga. Soldatite vastuhakkamine rindel toimus ühel ajal streigiliikumise tugeva tõusuga kogu maal. Mees- ja naistöölised nõudsid vene tööliste toetamist, sõja lõpetamist ja rahutegemist.

Ka itaalia tööliste seas tugevnes sõjavastane liikumine. Reas linnades korraldati tänavdemonstratsioone. Torinos toimus augustis üldstreik, millest võttis osa 40 000 töölist.

Inglismaal streikisid 1917. a. kevadel sajad tuhanded mehaanikud, masinaehitajad, sõjatööstuse töölised. Streigiliikumine, mida juhtisid „vabrikuvanemad", avaldas tööliste rahulolematust oportunistlikkude trade-union'ide juhtide vastu. 1917. a. streikis Inglismaal üldse ligi 900 000 töölist. Töölisliikumise võimas tõus sundis Lloyd George'i valitsust tegema majanduslikke ja poliitilisi järeleandmisi. Määrati kindlad hinnad toiduainetele, kõrgendati töötasu määra. Valitsus tõotas laiendada valimisõigust (poole aasta pärast viidi see reform läbi; valijate arv suurenes 20 miljonini).

Need sammud rahustasid mõnevõrra töölishulki. Streigiliikumine siiski ei lõppenud.

Sõjategevus 1917. a. teisel poolel.

Sõjavastane liikumine prantsuse sõjaväes tegi viimase 1917. a. suvel ja sügisel tõsiste rünnakuoperatsioonide jaoks võimetuks. Ilma prantsuse sõjaväe toetuseta ei saanud inglased suurt pealetungi ette võtta. Aasta teisel poolel arenevail lahinguil läänerindel oli kohalik iseloom, neil olid piiratud eesmärgid ja nad olid mõeldud vaenlase kurnamiseks. See andis saksa väejuhatusele võimaluse paisata osa väge läänerindelt Venemaale ja Itaaliale hoopide andmiseks.

Idarinne.

1. juulil (18. juunil vkj.) alustas vene sõjavägi rünnakut Lvovile. Alguses oli vene vägedel edu: nad murdsid Austria rindest läbi, said palju vange ja suure sõjasaagi. Aga varsti peatati pealetung saksa vägede poolt, kes austerlastele appi saabusid. Venelased olid sunnitud lahkuma Bukoviinast ja nende käes olevast Ida-Galiitsia osast. Rünnaku nurjumine kiirendas vana tsaariarmee lagunemist. Septembris andsid kontrrevolutsioonilised elemendid vene juhtkonnas sakslastele Riia linna. Vene sõjaväe kontrrevolutsiooniline juhtkond teadis juba varem saksa vägede ettevalmistatavast pealetungist, aga ei teinud midagi Riia kaitsemiseks. Ta avas meelega sakslastele tee Petrogradi poole, lootes sel teel anda hoopi revolutsioonile.

Läänerinne.

1917. a. teine pool ei toonud liitlastele edu ka läänerindel. Viiekuistes lahingutes Ypres'i (august—detsember) ja Cambrai juures saavutasid inglased tühist edu, kuigi olid

kaotanud üle 400 000 mehe. Cambrai juures viisid inglased suurel arvul tanke võitlusse.

Läänerindel kurnasid aasta teisel poolel mõlemad pooled oma jõude, aga sakslaste kurnatus oli suurem.

Katastroof Caporetto juures.

Pärast Riia äravõtmist paiskasid sakslased ühe armee salaja Itaalia sõjatandrele ja murdsid oktoobri lõpul Isonzo jõel Caporetto lähedal rindest läbi. Itaalia väed põgenesid, olles kaotanud 300 000 vangi ja üle 3000 kahuri. Ainult kiiresti appi saabunud 12 inglise-prantsuse diviisi peatasid austria-saksa vägede edasiliikumise.

1917. a. sõjalis-poliitilised üldkokkuvõtted.

1917. aasta lõppes Nelikliidule sõjaliselt kaunis soodsalt. Venemaa oli tegelikult sõjast väljas. Läänerindel ei olnud see ega teine pool võimeline purustama vastase kaitset. Purustanud itaalia väe, tegid sakslased Itaalia võimetuks andma olulist abi Inglis- ja Prantsusmaale.

Tõsi küll, halastamatul allvee-sõjal ei olnud seda edu, mida lootsid sakslased. Aasta lõpuks said inglased sellest hädaohust jagu. Olgugi et saksa allveepaadid uputasid sajad kaubalaevad, ei õnnestunud neil tekitada Inglismaal nälga. Kogu selle sõja kestel ei uputanud nad ühtegi ameerika transporti sõjavägedega. Üldiselt aga kujunes vene sõjaväe lagunemise tõttu sõja-olukord aasta lõpuks Saksamaale soodsamaks, kui oli olnud 1917. a. algul. USA õpetas ikka veel oma miljonilisi vägesid ookeani taga ja Saksamaa lootis sõja enne võita, kui USA oskab õieti sellesse astudagi.

SUURE SOTSIALISTLIKU OKTOOBRIREVOLUTSIOONI RAHVUSVAHELINE TÄHTSUS.

Oktoobrirevolutsiooni võit ja Venemaa revolutsiooniline sõjast väljumine.

Bolševikud vaatasid kodanlik-demokraatlikule Veebruarirevolutsioonile mitte kui käidud tee lõpule, vaid kui võitluse algusele sotsialistliku revolutsiooni eest.

Veebruarirevolutsiooni esimestest päevadest alates valmistasid bolševikud Lenini ja Staliniga eesotsas töölishulki ette sotsialistlikuks revolutsiooniks. Nad seletasid töölistele, talupoegadele ja soldatitele, et ei tohi peatuda tee algul, et on tarvis revolutsioon lõpule viia, kodanlus kukutada ja kõik võim nõukogudele üle anda.

25. oktoobril (7. novembril) kukutas Venemaa töölisklass liidus kehviktalupoegadega, soldatite ja madruste toetusel bolševikkude juhtimisel kodanluse võimu ja pani kehtima uut tüüpi riigi — nõukogude sotsialistliku riigi. Oktoobrirevolutsioon kinnitas proletariaadi diktatuuri. Esimest korda ajaloos oli riigi juhtimine proletariaadi käes. Algas uus ajajärk inimkonna ajaloos — proletaarsete revolutsioonide ajastu.

Nõukogude võimu võitlus rahu eest.

Teisel päeval pärast sotsialistlikku revolutsiooni pöördus Nõukogude valitsus sõdivate riikide rahvaste ja valitsuste poole ettepanekuga astuda kohe läbirääkimistesse õiglase demokraatliku rahu tegemiseks. Rahu oli meile siis vaja: oli vaja hinge tagasi tõmmata, et kinnitada uut võimu ja luua uus, distsiplineeritud Punaarmee.

Entente'i maad keeldusid pidamast läbirääkimisi rahu üle. Saksamaa imperialistid nõustusid neid alustama. Läbirääkimised avati Brest-Litovskis 1917. a. detsembris. Sakslased nõudsid piiri tõmbamist rindejoone järgi. See tähendas Poolamaa, Leedu, Kuramaa, osa Valge-Venemaa ja Volõõnia loovutamist Saksamaale. Nõukogude valitsus oli äärmiselt raskes seisukorras: vana sõjavägi lahkus rindelt omavoliliselt, kontrrevolutsioon hakkas pead tõstma ja organiseeruma. Meil ei olnud sõjalist jõudu, mis oleks võinud sundida saksa imperialiste tegema õiglast rahu. Niisuguses olukorras pidasid Lenin ja Stalin vajalikuks võtta vastu Saksamaa rahutingimused.

Reeturid Trotski ja Buhharin, kes tegelikult abistasid saksa imperialiste, tungisid ägedalt Leninile kallale. Nad nõudsid rahuläbirääkimiste katkestamist sakslastega ja sõja jätkamist, olgugi et teadsid, et meil ei ole sõjaväge. Sakslased ootasidki parajat ettekäänet sõja uuestialustamiseks. Niisuguse ettekääande andis neile Trotski. Ta rikkus Lenini ja Stalini direktiive rahulepingule alla kirjutada. 10. veebruaril teatas ta sakslastele Brestis, et Nõukogude valitsus peab sõda lõpetatuks, demobiliseerib sõjaväe, aga esitatud rahutingimustele alla ei kirjuta. Sakslastel oligi seda vaja. Nad rikkusid reetürlikult vaherahu ja alustasid kogu rindel uuesti pealetungi. Pihkva all (23. veebr.) ja Narva all tõrjusid Punaarmee esimesed noored äsjaformeeritud osad saksa sõjaväed tagasi, peatasid nende liikumise Petrogradi sihis, millega ilmutasid tähelepanuväärset patriotismi eeskuju. „Sellepärast ongi," ütleb seltsimees Stalin, „23. veebruar 1918. a. kuulutatud Punaarmee sünnipäevaks. Sellest ajast peale kasvas ja tugevnes Punaarmee võitluses välismaiste interventide-vallutajatega." (J. S t a l i n, Nõukogude Liidu Suurest Isamaasõjast, 1944, lk. 53.)

Nüüd võtsid sakslased vastu Nõukogude ettepaneku uuesti alustada rahuläbirääkimisi. Rahuleping kirjutati alla Brest-Litovskis 3. märtsil 1918. a. Selle, meile jõuga peale-sunnitud lepingu järgi kisti Nõukogude Liidult ära Ukraina, Leedu, Valge-Venemaa, Balti kubermangud ja Taga-Kaukaasias — Kars, Ardagani ja Batumi oblast. Viimased läksid Türgile. Nõukogude Liit pidi Saksamaale maksma 3 miljardit kuldrubla kontributsiooni ja peale selle loovutama temale rea majanduslikke soodustusi. Peale Trotski ja Buhharini olid sakslaste toetajateks ukraina kodanlikud natsionalistid ja teised kontrrevolutsionäärid.

Lenini meelest oli saksa imperialism noorele Nõukogude riigile peale sundinud raske, „õnnetu rahu", aga ta kutsus parteid ja rahvast üles julged olema. Ta märkis, et rahu on „hinge tagasitõmbamine sõja jaoks", ja et seda puhkeaega on vaja igati ning oskuslikult ära kasutada tagala organiseerimiseks, Punaarmee kindlustamiseks, saksa vallutajate kodumaalt väljaajamise ettevalmistamiseks.

Nõukogude rahva isamaasõda saksa okupantide vastu 1918. a.

Saksa imperialistid-vallutajad ei rahuldunud Nõukogude Venemaalt rahulepingu järgi ärakistud aladega, vaid murdsid reetlikult Brest-Litovski lepingu ja alustasid interventsiooni Nõukogude Venemaale. Nad haarasid Krimmi, hakkasid tõmbuma Doni oblasti, Põhja-Kaukaasia, Bakuu nafta ja Taga-Kaukaasia poole. „. . . Saksa imperialistid," öeldakse ÜK(b)P ajaloo lühikursuses, „tarvitasid kõiki võimalikke ja võimatuid abinõusid, et isoleerida, nõrgestada ja hävitada Nõukogude maad. Nad kiskusid Nõukogude Venemaa küljest Ukraina, tõsi, Ukraina radaga sõlmitud „lepingu" alusel, viisid Ukrainasse valgekaartliku Ukraina rada palvel oma sõjaväed ja asusid metsikult riisuma ning rõhuma ukraina rahvast, keelates tal igasuguse sidepidamise Nõu-

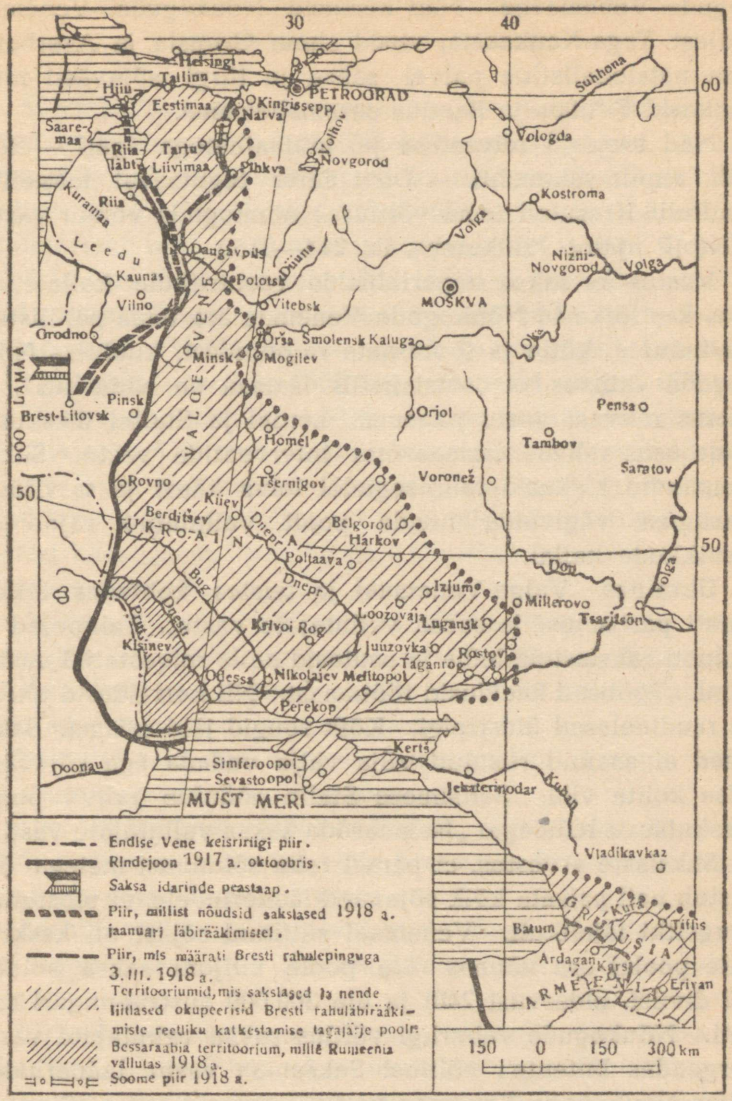
30
40
60
50
Helsingi
Tallinn
Hiiu
Eestimaa
PETROGRAD
Kingissepp
Narva
Saare-maa
Riia-laht
Tartu
Liivimaa
Pihkva
Novgorod
Volhov
Suhhona
Vologda
Kostroma
Kuramaa
Riia
Leedu
Daugavpils
Düüna
Volga
Nižni-Novgorod
Kaunas
Polotsk
Vilno
Vitebsk
MOSKVA
Oka
Grodno
Orša
Smolensk
Kaluga
Minsk
Mogilev
VALGEVENE
Brest-Litovsk
Pinsk
POOLAMAA
Orjol
Pensa
Tambov
Homel
Rovno
Tšernigov
Voronež
Saratov
Kiiev
Berditšev
UKRAINA
Dnepr
Belgorod
Harkov
Poltaava
Don
Volga
Izjum
Millerovo
Tsarilsõn
Bug
Dnestr
Krivoi Rog
Loozovaja
Lugansk
Kišinev
Juuzovka
Rostov
Taganrog
Odessa
Nikolajev
Melitopol
Perekop
Doonau
Simferoopol
Sevastoopol
Kerš
MUST MERI
Jekaterinodar
Kuban
Vladikavkaz
Kura
Batum
Tiflis
GRUUSIA
Ardagan
Kars
ARMEENIA
Eriwan
150 0 150 300 km
Endise Vene keisririigi piir.
Rindejoon 1917 a. oktoobris.
Saksa idarinde peastaap.
Piir, millist nõudsid sakslased 1918 a. jaanuari läbirääkimistel.
Piir, mis määrati Bresti rahulepinguga 3. III. 1918 a.
Territooriumid, mis sakslased ja nende liitlased okupeerisid Bresti rahuläbirääkimiste reetliku katkestamise tagajärje poolt
Bessaraabia territoorium, millest Rumeenia vallutas 1918 a.
Soome piir 1918 a.

Bresti rahu.

kogude Venemaaga. Nad kiskusid Nõukogude Venemaa küljest Taga-Kaukaasia, viisid sinna Gruusia ja Azerbaidžani natsionalistide palvel saksa ja türgi sõjaväed ning hakkasid Tifliisis ja Bakuus peremehetsema.

Nad toetasid relvastuse ja toiduainetega igati — tõsi küll, ainult salamahti — Doni ääres tegutsevat mässulist kindralit Krasnovi tema võitluses nõukogude võimu vastu. (UK(b)P ajaloo lühikursus, lk. 214—215.)

Vastuseks saksa imperialistide reeturlikule kallaletungile, kes lõikasid Nõukogude Venemaa ära tema põhilistest toiduainete, kütte ja toorainete rajoonidest, kuulutas Nõukogude valitsus, et „sotsialistlik isamaa on hädaohus", ja kutsus rahvast vastu panema. Lenini ja Stalini üleskutse peale asus rahvas isamaasõtta interventide vastu. Saksa okupandid kiskusid talupoegadel leiva käest ja tarvitasid igasugust vägivalda nende poolt vallutatud rajoonide elanikkude kallal.

Ukrainas, Valge-Venemaal ja teistes kohtades tekkis varsti partisanisõda saksa vallutajate vastu. Talupojad ei andnud sakslastele leiba ja osutasid neile relvastatud vastupanu. Töölised keeldusid töötamast. Nii korraldasid ukraina raudteelased üldstreigi. Kõik rongid jäid seisma. Sakslased ei saanud riisutud vilja välja vedada ega sõjaväge teise kohta viia. Seltsimees Stalin pöördus rahva poole üleskutsuva hüüdega: „Isamaasõda saksa vallutajate vastu."

Sakslaste arvestus, et pärast rahu sõlmimist meiega õnnestub neil paisata kõik sõjaväed läänerindele, ei teostunud kaugeltki täielikult. Venemaal süttinud sõjast oli keskriikide poolel osa võtmas üle poole miljoni saksa soldati (52 diviisi, üldarvust 248) ja üle 300 000 austria-ungari soldati. Nõukogude vabariigi võitlus saksa vallutajate vastu kergendas Entente'i võitlust Saksamaa vastu läänerindel. Sõjas Nõukogude Venemaa vastu lagunesid saksa sõjaväed kiiresti, mis kiirendas Saksamaa purustamist läänes.

Oktoobrirevolutsiooni mõju rahvusvahelisse revolutsioonilisse liikumisse.

Sotsialistliku revolutsiooni võit Venemaal tekitas suurt vaimustust kogu maailma töötavate masside seas. Vastuseks jultunud vallutustingimustele, mis austria-saksa imperialism Brestis Nõukogude vabariigile esitas, kuulutas Viini proletariaat 1918. a. jaanuaris streigi välja. Viini ja teiste Austria linnade sajad tuhanded töölised korraldasid võimsaid protestidemonstratsioone röövellikkude „rahu"-tingimuste vastu. Valiti tööliste saadikute nõukogud, kes liikumist juhtisid. Austria töölistega ühinesid ungari töölised.

Veebruaris astusid välja austria-ungari meremehed: 40 sõjalaeva Catarros, millede meeskonnad koosnesid peamiselt lõuna-slaavlastest, tõstsid ülestõusu-lipu madruste saadikute nõukogu juhatusel. Kõigilt ohvitseridelt võeti relvad käest ja nad vangistati. Ülestõus summutati saksa allveepaatide abil.

Austria-ungari sõjavägede ülestõusud sagenesid. Algas massiline sõjaväest ärajooksmine, kusjuures desertöörid võtsid relvad kaasa, moodustades „rohelisi" salku ja pidades oma käes terveid ringkondi maal.

Rõhutud rahvaste rahvuslik-vabastuslik liikumine võttis ka ilmselt revolutsioonilise iseloomu.

Üle 500 000 metallitöölise Berliini sõjatehastes kuulutas 1918. a. jaanuaris streigi välja protestiks Bresti rahu tingimuste ja sõja jätkamise vastu.

Berliini töölistega ühinesid teiste tööstuslinnade töölised Saksamaal. See, mis jaanuarikuus algas, ei lõppenud ka järgnevail kuil.

Oktoobrirevolutsioon mõjutas võimsalt ka Saksamaa sõjaväge. Terved polgud muutusid lahinguvõimetuks.

Tugev oli ka Oktoobrirevolutsiooni mõju Entente'i maade rahvamassidesse.

Prantsusmaal streikis 1917. a. detsembris 150 000 töölist Loire'i jõe vesistus. 1918. a. veebruaris ja märtsis oli see rajoon jälle streigiliikumisest haaratud. Kevadel streikisid töölised Pariisi suurtes sõjatehastes.

Inglise töölised, nagu prantsuse, saksa ja austria omad, võtsid teate Oktoobrirevolutsioonist Venemaal rõõmuga vastu ja kiitsid täiesti heaks Nõukogude rahupoliitika. Töölised osutasid tugevat vastupanu Inglise ja Prantsuse valitsuse Nõukogude-vastasele poliitikale ja interventsioonile Venemaal. Streigiliikumine võttis 1918. a. teisel poolel ohtliku ulatuse. Juulis streikis 500 000 töölist sõjatööstustehastes Birminghamis, Leedsis ja teistes linnades. Augustis ja septembris kasvas streikijate arv veel enam.

Entente'i interventsiooni algus.

Entente alustas interventsiooni Nõukogude Venemaale sõja näol Saksamaaga nõukogude võimu kukutamise, kodanliku korra taastamise ja Vene-Saksa sõja uuesti algatamise sihiga.

Inglased ja prantslased vallutasid 1918. a. kevadel Arhangelski ja Murmanski, aga jaapanlased ja ameeriklased — Vladivostoki ja Primorje. Nii algas Entente'i interventsioon, teisiti öeldes relvastatud vahelesegamine võõra riigi asjadesse. Interventide sõjavägesid abistasid aktiivselt sotsiaal-revolutsionäärid, menševikud ja üldse kõik valgekaartlased.

Entente kasutas sidemeid Venemaal olevate tšehhoslovakkide leegionide juhtkonnaga — need leegionid olid moodustatud sõjas võetud vangidest — ja paiskas selle relvastatud jõu sotsialistliku revolutsiooni vastu. Tšehhoslovakkia soldateid peteti, väites, nagu ei laseks Nõukogude valitsus neid Venemaa piiridest välja.

XXV peatükk.

SAKSAMAA JA TA LIITLASTE PURUSTAMINE.

Saksamaa ja ta liitlaste lüüasaamine.

1918. a. algul paiskas saksa juhtkond suure osa oma jõududest idarindelt läänerindele. Saksa imperialism oli võtnud endale avantüristliku ülesande purustada inglased ja prantslased enne ameerika sõjavägede saabumist Prantsusmaale. Pärast seda kavatsesid sakslased paisata oma jõud uuesti itta ja hävitada Nõukogude Venemaa.

1918. a. märtsis alustas saksa juhtkond pealetungi läänerindel. Saksa sõjaväed tegid märtsist kuni juulini suuri taktikalisi edusamme, nad ületasid juunis isegi Marne'i jõe. Aga pea-eesmärki nad siiski ei saavutanud: inglise-prantsuse sõjavägi ei olnud löödud enne ameeriklaste saabumist.

Ei mänginud väikest osa see asjaolu, et üle 50 saksa diviisi oli kinni Nõukogude Venemaal. Idas olid saksa imperialismi sõjavägede käes, nagu eespool on mainitud, Venemaa lõunaosa rikkad oblastid, aga ega siingi olnud saavutatud pea-eesmärki: bolševism ei olnud „hävitatud". Nõukogude Venemaa tugevnes ja lõi Punaarmee. Saksa sõjavägi Ukrainas ja teistes oblastites hakkas bolševikega võideldes kiiresti lagunema. Tung rahu poole suurenes veel enam. Saksamaa rahvamassides kõvenes teadmine, et sõda on kaotatud ja ainult rahu võib nad päästa hukkumisest.

Niisuguses sõjalis-poliitilises olustikus alustas saksa juhtkond 15. juulil oma viimast rünnakut läänerindel. See äpardus tal. 18. juulil alustasid liitlased vasturünnakut. Saksa sõjaväed paisati tagasi.

Saksamaa kurnas oma väed kõik ära, aga lakkamatult saabuvad ameerika väed kindlustasid Ententе'ile värsket

toetust. 8. augustil alustasid liitlasväed kindral Foch'i juhatusel rünnakut ja lõid sakslasi, purustades ühel päeval peaaegu 16 diviisi. Ludendorff kirjutas, et see oli „kõige mustem päev saksa sõjaväe ajaloos". See lahing näitas saksa vägede võitlusvõime äkilist langust. Entente'i sõjaväed jätkasid augustis ja septembris rinde eri kohtades lakkamatut peale-

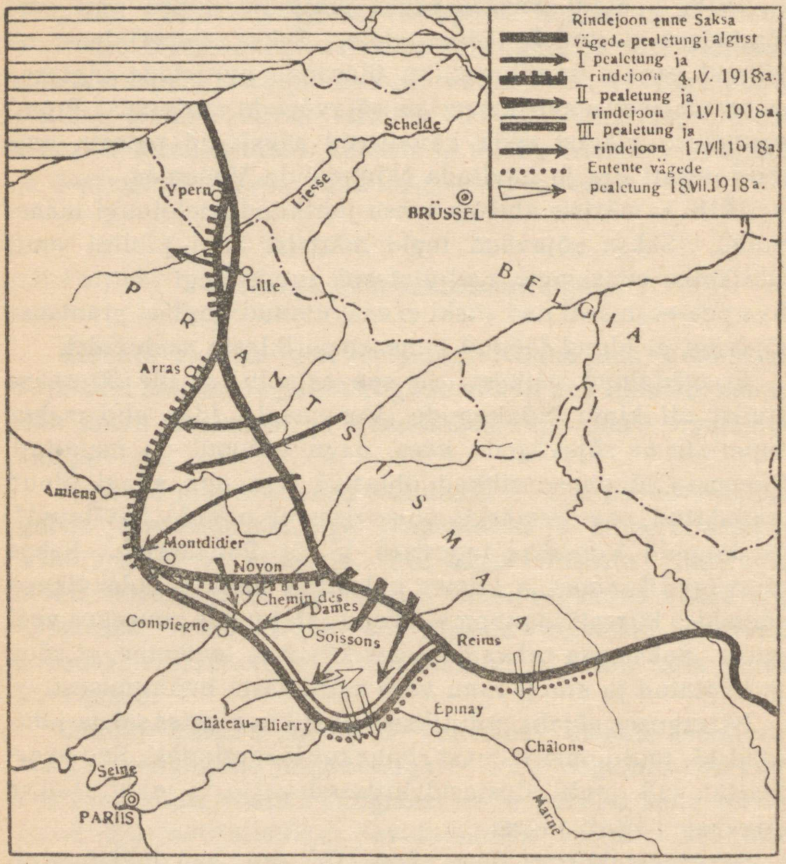

Saksa vägede pealetung läänerindel 1918. a.

tungi, surudes samm sammu järel saksa sõjaväed Prantsusmaalt ja Belgiast välja.

Esimeses Maailmasõjas levitasid sakslased legendi saksa sõjaväe võitmatusest. Aga nagu näitab seltsimees Stalin, sai saksa sõjavägi tolgi ajal „mitu korda vene ja inglise-prantsuse vägede poolt lüüa ning purustati lõpuks inglise-prantsuse vägede poolt". (S t a l i n, Nõukogude Liidu Suurest Isamaasõjast, 1944, lk. 6.)

Bulgaaria kapituleerumine.

Ühel ajal pealetungiga läänerindel alustasid liitlaste sõjaväed 15. septembril pealetungi Balkanil. Bulgaaria sõjavägi löödi mõne päevaga puruks. 29. sept. kapituleerus Bulgaaria. Bulgaaria allaandmine avas liitlastele tee Austria-Ungarile kallaletungimiseks lõunast.

Türgimaa purustamine.

Septembris alustasid inglased ka Palestiinas rünnakut türklaste vastu. Ühe kuu jooksul oli näljane, alasti, paljasjalgne türgi sõjavägi löödud Palestiinas, Süürias ja Mesopotaamias. 30. oktoobril alistus Türgimaa tingimusteta.

Austria-Ungari lagunemine. Sõjaväe ja laevastiku ülestõus. Kapituleerumine.

Saksamaa nõudmise peale alustas austria-ungari sõjavägi Itaalia rindel juunikuus pealetungi, aga sai lüüa. See tugevdas rahvuslik-vabastuslikku liikumist Habsburgide monarhia vastu ja kiirendas tema lagunemist. Tagalas tõu-

sid üles paljud polgud. Tšehhid, kroaadid, serblased, sloveenid ja ungarlased kuulutasid oktoobris oma sõltumatuse välja. Habsburgide monarhia lagunes üksikuiks üksteisega vaenus olevaiks rahvuslikeks riikideks.

24. oktoobril algas liitlaste tugev pealetung Itaalia rindel. Austria-Ungari rinne murti läbi. Soldatid ei tahtnud

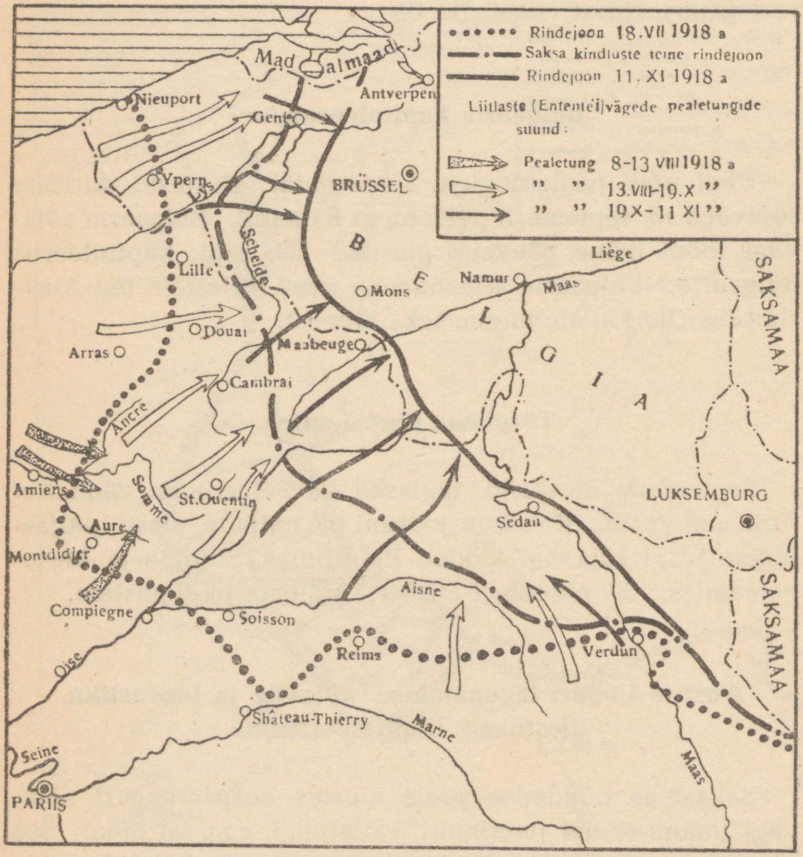

Entente'i sõjaväe pealetung läänerindel 1918. a.

enam liitlaste sõjavägedele vastu panna ja liikusid rindelt koju. 29. oktoobril tõusid üles Austria-Ungari laevastiku madrused. Sõjajõud, mis hoidis koos lappidest monarhiat, varises kokku. 3. novembril kirjutati alla vaherahu: Austria-Ungari lamas võitjate jalgade ees.

Saksamaa kapituleerumine. „Revolutsioon ülalt". Compiègne'i vaherahu.

Kui Hindenburg ja Ludendorff veendusid, et katastroof on vältimatu, nõudsid nad keisrilt ultimatiivselt: määratagu viivitamatult ministeerium mõõdukate kodanlaste parteide esindajaist ja sõlmitagu vaherahu. Uude ministeeriumi Baadeni printsi Maxiga eesotsas läksid ka sotsiaaldemokraadid. See järsk poliitiline pööre oli vajalik selleks, et rahva-revolutsiooni plahvatusest, „revolutsioonist alt" ette jõuda. Uus valitsus pöördus Hindenburgi ja Ludendorffi tungival pealekäimisel oktoobri algul USA presidendi Wilsoni poole vaherahu-taotlusega.

Vahepeal kasvas revolutsiooniline liikumine ikka suuremaks: kohtadel tekkis tööliste saadikute nõukogusid, Saksa laevastiku madrused tõusid üles. 9. nov. kuulutati Berliinis välja vabariik. Wilhelm pages Hollandisse.

Niisuguses olukorras kirjutati 11. novembril koidu ajal Compiègne'i metsas alla vaherahule Saksamaa ja liitlasriikide vahel. Saksamaa kohustus võitjaile välja andma suure osa oma relvastusest: kõik allveepaadid, peaaegu kogu sõjalaevastiku, kogu õhulaevastiku, 5000 kahurit, 25 000 kuulipildujat, 5000 vedurit, 150 000 vagunit jne.

2 päeva pärast Compiègne'i vaherahu tühistas Nõukogude valitsus Bresti lepingu.

Esimese Maailmasõja sotsiaal-majanduslikud ja poliitilised kokkuvõtted.

1914.—1918. a. maailmasõda hävitas miljonid inimelud. Kõigis sõdivais riikides oli mobiliseeritud ligi 70 milj. inimest. Tapetuid ja haavadesse surnuid loendati mitte alla 10 milj., haavatuid 19 milj. ümber, invaliide — 3,5 milj. Aga peale selle hukkus hulk inimesi haigustest ja näljast. Sõda tõi enesega kaasa tohutuid materiaalseid kaotusi. Terved linnad ja asulad pühiti maa pealt minema, hiiglasuur hulk sildu, tunneleid, raudteid, vabrikuid ja tehaseid hävitati. 1914.—1918. a. sõjast saadud materiaalne kahju oli tohutu suur. Arvatakse, et sõda läks inimkonnal mitusada miljardit kuldrubla maksma. 1914.—1918. a. sõda laostas peaaegu kõigi maade tööstuse, põllumajanduse ja rahanduse. Tekkis hiiglasuur ühe riigi võlgnevus teisele. Peavõlausaldajaks muutus Ameerika.

Kogu oma raskusega langesid sõja tagajärjed linna- ja maatöötajate laiadele hulkadele.

1914.—1918. a. maailmasõda ja Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon vapustasid maailma kapitalismi kogu süsteemi. Kapitalismi ajal alati eksisteerinud töötute reservarmee muutus mitmemiljoniliseks nälgivate inimeste armeeks. Tööstuse ja põllumajanduse kriisid omandasid enneolematu pikaleveniva ja hävitava iseloomu.

Vanadele imperialismi vasturääkivustele lisandus veel rida uusi. Tekkis vastuolusid võitjate maade ja võidetud maade vahel. Ühtne kapitalistlik süsteem oli lõhestatud. Kapitalismi kõrvale ilmus ja võitis endale eluõiguse uus ühiskondlik süsteem — sotsialistlik süsteem.

Uusaja kronoloogiline tabel.

Prantsuse-Preisi sõjast ja Pariisi kommuunist alates kuni Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsioonini Venemaal ja Esimese Maailmasõja lõpuni (1870—1918).

1870.—1871. a. . . .	Prantsuse-Preisi sõda.
1870.—1924. a. . . .	Vladimir Iljitš Lenini elu ja tegevus.
1870. a. 4. september	Teise keisririigi langemine.
1870. a. september .	Itaalia ühendamise lõplik teostamine (Rooma liitmine).
1871. a. 18. jaanuar .	Preisi kuninga Wilhelm I Saksamaa keisriks kuulutamine.
1871. a. 18. märtsist 28. maini	Pariisi kommuun.
1871.—1890. a. . . .	Bismarck keisririigi kantsleriks.
1872. a. september .	I Internatsionaali Haagi kongress.
1875. a.	Saksa sotsiaaldemokraatide ühendav kongress Gothas.
1875. a.	Konstitutsiooni vastuvõtmine ja vabariigi kehtima-panemine Prantsusmaal.
1876. a. juuli . . .	I Internatsionaali viimane konverents (Philadelphias). I Internatsionaali laialisaatmine.
1877.—1878. a. . . .	Vene-Türgi sõda.
1878. a.	Berliini kongress.
1878.—1890. a. . . .	Eriseaduse režiim sotsialistide vastu Saksamaal.

1879. a.	Saksamaa ja Austria-Ungari vahel liidu sõlmimine.
1879. a. detsember .	Jossif Vissarionovitš Stalini sündimine.
1880. a.	Havre'i tööliste kongress ja Töölispartei asutamine Prantsusmaal.
1881. a.	Prantsusmaa vallutab Tuneesia.
1882. a.	Kolmikliidu (Saksamaa, Austria-Ungari, Itaalia) asutamine.
1882. a.	Egiptuse okupeerimine Inglismaa poolt.
1883. a. märts . . .	Karl Marx'i surm.
1884. a.	Kolmas valimis-reform Inglismaal.
1886. a.	1. mai streik ja tööliste demonstratsiooni tulistamine Chicagos.
1889. a.	Londoni dokitööliste streik.
1889. a.	Konstitutsiooni vastuvõtmine Jaapanis.
1889. a.	Austria sotsiaaldemokraatliku partei vormistamine.
1889. a. juuli . . .	II Internatsionaali loomine. Esimene (Pariisi) II Internatsionaali kongress. 1. mai kuulutamine rahvusvahelise proletariaadi võitluse päevaks.
1891.—1893. a. . . .	Prantsuse-Vene liidu loomine.
1894.—1895. a. . . .	Jaapani-Hiina sõda.
1895. a. august . . .	Friedrich Engelsi surm.
1895. a.	Töölisklassi Vabastusvõitluse Liidu loomine Venemaal.
1896. a.	Itaalia-Abessiinia sõda.
1896.—1898. a. . . .	Inglismaa vallutab Sudaani.
1897. a.	Saksamaa vallutab Kiaotšou.
1898. a.	Venemaa vallutab Port Arthuri.

1898. a.	Hispaania-Ameerika sõda.
1899.—1902. a. . . .	Inglise-Buuri sõda.
1900. a.	II Internatsionaali Pariisi kongress.
1900. a.	Rahva ülestõus Hiinas välismaise imperialismi vastu (bokserite ülestõus).
1902. a.	Inglise-Jaapani liidu loomine.
1904. a.	Itaalia üldstreik.
1904. a.	II Internatsionaali Amsterdami kongress.
1904. a.	Inglise-Prantsuse kokkuleppe (Entente'i) sõlmimine.
1904.—1914. a. . . .	Panama kanali ehitamine.
1904.—1905. a. . . .	Vene-Jaapani sõda.
1905. a.	Esimene Maroko kriis.
1905.—1907. a. . . .	Esimene kodanlik-demokraatlik revolutsioon Venemaal.
1906. a.	Töölispartei asutamine Inglismaal.
1907. a.	Inglise-Vene kokkulepe.
1907. a.	II Internatsionaali Stuttgardi kongress.
1908.—1909. a. . . .	Bosnia kriis.
1911.—1912. a. . . .	Itaalia-Türgi sõda. Tripolitaania ja Kürenaika vallutamine Itaalia poolt.
1911. a.	Teine Maroko kriis.
1912. a.	Söetööliste üldstreik Inglismaal.
1912. a.	Woodrow Wilsoni USA presidendiks valimine.
1912. a. jaanuar . .	Bolševikkude formeerumine iseseisvaks parteiks — Venemaa Sotsiaaldemokraatlikuks Bolševike Töölisparteiks.
1912. a.	Esimene Balkani sõda.

1913. a.	Teine Balkani sõda.
1913. a.	Poincaré valimine Prantsuse vabariigi presidendiks.
1914. a.	August Bebeli surm.
1914. a. 28. juuni . .	Inglise parlamendi poolt ülemkojas Iirimaa home-rule billi vastuvõtmine.
1914. a. 28. juuni . .	Austria ertshertsogi mõrvamine Sarajevos.
1914. a. 28. juuli . .	Austria sõjakuulutamine Serbiale.
1914. a. 1. august . .	Saksamaa sõjakuulutamine Venemaale.
1914. a. 3. august . .	Saksamaa sõjakuulutamine Prantsusmaale.
1914. a. 4. august . .	Inglismaa sõjakuulutamine Saksamaale.
1914. a. 4. august . .	II Internatsionaali parteide reetlikkus töölisklassi vastu. Saksa Reichstag'i sotsiaaldemokraatide fraktsiooni ja Prantsusmaa saadikutekoja sotsialistliku fraktsiooni hääletamine sõjakrediitide poolt.
1914. a. oktoober . .	Türgimaa sõtta-astumine.
1915. a. mai	Itaalia sõtta-astumine.
1915. a. september .	Esimene Zimmerwaldi konverents.
1915. a. oktoober . .	Bulgaaria sõtta-astumine, Serbia lüüasaamine.
1916. a. aprill . . .	Teine Zimmerwaldi konverents (Kienthalis).
1916. a. august . . .	Rumeenia sõtta-astumine.
1917. a. 27. veebruar (12. märts) . . .	Teine kodanlik-demokraatlik revolutsioon Venemaal.
1917. a. aprill . . .	Ameerika sõtta-astumine.

1917. a. 25. oktoober (7. november) . .	Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon Venemaal.
1918. a. 23. veebruar	Saksa vallutajate tagasilöömine Narva ja Pihkva all.
1918. a. 3. märts . .	Bresti rahu.
1918. a.	Välismaise sõjalise interventsiooni algus NSV Liidu vastu.
1918. a.	Saksamaa ja tema liitlaste lüüasaamine. Vaherahu sõlmimine Saksamaa ja Entente'i riikide vahel.

SISUKORD.

Sissejuhatus 3
I peatükk. Prantsuse-Preisi sõda ja teise keisririigi langemine 5
II peatükk. Pariisi kommuun 15
III peatükk. I Internatsionaal pärast Pariisi kommuuni 29
IV peatükk. Saksa keisririik XIX sajandi lõpul 32
V peatükk. Saksa keisririik XX sajandi algul 50
VI peatükk. Inglismaa XIX sajandi lõpul 60
VII peatükk. Inglismaa XX sajandi algul 77
VIII peatükk. Kolmas vabariik Prantsusmaal XIX saj. lõpul . . 84
IX peatükk. Kolmas vabariik Prantsusmaal XX saj. algul . . 98
X peatükk. Austria-Ungari XIX sajandi lõpul ja XX sajandi algul (1867—1914) 103
XI peatükk. Itaalia alates ühendamisest kuni Esimese Maailmasõjani (1871—1914) 108
XII peatükk. Ameerika Ühendriigid pärast kodusõda 115
XIII peatükk. Ameerika Ühendriigid XX sajandi algul 127
XIV peatükk. Jaapan XIX sajandi lõpul 138
XV peatükk. Jaapan XX sajandi algul 143
XVI peatükk. II Internatsionaal 148
XVII peatükk. Rahvusvahelised suhted XIX saj. lõpul 163
XVIII peatükk. Rahvusvahelised suhted XX saj. algul 177
XIX peatükk. Imperialism kapitalismi kõrgeima ja viimse staadiumina 196
XX peatükk. Esimene Maailmasõda 207
XXI peatükk. II Internatsionaali kokkuvarisemine 233
XXII peatükk. Rahvamajandus, proletariaadi seisukord ja töölisliikumine sõja ajal 238
XXIII peatükk. Esimese Maailmasõja käik 1917 a. 241
XXIV peatükk. Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni rahvusvaheline tähtsus 250
XXV peatükk. Saksamaa ja ta liitlaste purustamine 257
Uusaja kronoloogiline tabel 263

Vastutav toimetaja V. Orav.

Ladumisele antud 27. X 1945. a. Trükkimisele antud 3. I 1946. a. Paber 56 : 79 1/16. Trükiarv 6200. Trükipoognaid 17. Trükitähti trükipoognas 33 990. Arvestuspoognaid 13,44. MB 00701. Tellimise nr. 2037. Trükikoda „Uhiselu", Tallinn, Pikk tn. 42.

На эстонском языке.
В. М. Хвостов и Л. И. Зубок. Новая история 1870—1918.

Rbl. 9.—